

ישיבה מס' 15 – 17.11.00 – התייחסות לאירועי אוקטובר 2000 והשלכתם על

המפעל

מרדכי קרמניצר: בוקר טוב, זה נעים לחזור ולהיפגש אחרי הפסקה לא קצרה בדיונים. אני אגיד משפט אחד שנראה לי שמשוחות שהיו לי עם חברים בקבוצה יש לגבי הסכמה לא קטנה, והוא, שהעבודה שלנו בעקבות האירועים שהיו, נעשתה יותר חשובה ויותר דחופה. אבל כמובן שהדחיפות לא מאפשרת לעשות קיצורי דרך. צריכים להמשיך בעבודה, כדי להגיע לנייר שיהיה גם מוסכם וגם טוב. המטרה העיקרית של המפגש של היום נשארת לקדם את העבודה לקראת נייר מוסכם. יש לנו לא מעט ניירות שנשארים על השולחן, ומה שרצינו היום, זה לקבל הערות ברמה המהותית. לא הערות סגנוניות כאלה או אחרות אלא הערות ברמה המהותית, דברים שחייבים עוד לדון בהם וללבן אותם.

אבל חשבנו שלא יהיה נכון לפתוח בלי איזושהי התייחסות לאירועים שהיו בתוך מדינת ישראל ולשאלה של ההשפעה שלהם על העבודה שלנו, על הראיה שלנו את הדברים, והאם הדברים נראים היום אחרת בעקבות האירועים האלה. אני חושב שכדאי שנחליף על זה דברים. אני מציע שעאדל יפתח לגבי זה, ואחרי זה כל מי שירצה מוזמן להתייחס.

בוקר טוב לכולם. בעקבות הדברים של מוטה, אני אנסה להגיד כמה דברים שנראים לי באמת חשובים לפתיחת הדיון היום. אני אעשה את זה בקצרה. אני מניח שלכל אחד מאתנו יש את המחשבות שלו, בעקבות האירועים שנמשכים בששת השבועות האחרונים בשטחים ונמשכו במשך כמה ימים בקרב הערבים בישראל.

בעקבות האירועים האלה, ואני מתכוון בעיקר לאותם שלושה ארבעה ימים של הפגנות, שבהם נהרגו 13 אזרחים, ערבים ישראלים, ונפצעו מאות באש של כוחות הביטחון הישראליים, היה זעזוע כלשהו גם בקרב האזרחים הערבים בישראל, ולא פחות גם בקרב הרבה אזרחים יהודיים בישראל, וגם בקרב רשויות השלטון, הממשלה. בעקבת הזעזוע הזה, נכתב כמובן הרבה בעיתונות, נאמרו הרבה דברים, ואני רוצה להתייחס בעיקר למוסדות השלטון ולמוסדות אקדמיים ואחרים. כל מי שקורא עיתון, יכול לראות שקמו הרבה פורומים כמו שלנו בשבועות האלה, שמטרתם לנסות להבין מה קרה ומה צריך לעשות.

מבחינה זאת, הפורום שלנו לא חיכה לאירועים האלה. אני למשל הוזמנתי, באמת, לפחות לעשרה אם לא יותר פורומים כאלה, שחלקם הוקמו ע"י השר וילנאי, חלקם ע"י השר ביילין, חלקם ע"י מיניסטרוניגים אחרים, אני אפילו לא רוצה למנות את כולם, ולא לכולם הלכתי. היו גם הרבה כנסים אקדמיים והרבה פורומים של עמותות שעוסקות בדו קיום, שפתאום התפכחו ושאלו מה קרה, איך קרה, הופתעו.

אני מניח שדווקא הקבוצה פה, וכמובן אני לא מדבר בשם כולם, אבל בהחלט יתכן שאני מדבר בשם רובנו, לא הופתענו כל כך ממה שקרה, או לפחות לא הופתענו באותה מידה שהציבור הרחב וציבור האליטות הפוליטיות והאקדמיות בישראל הופתעו. זאת מסיבה אחת, שאנחנו במשך יותר משנה וחצי, במפגשים חודשיים פחות או יותר, דנו בדברים האלה, ואפילו חלקנו צפינו אפשרות של התפרצות כזאת, אם לא תהיה תזוזה משמעותית במדיניות הממשלה וביחסים בין הרוב לבין המיעוט.

זו הערה אחת ראשונה שרציתי להגיד אותה, ובאמת, כאשר הזמינו אותי לכמה מהפורומים האלה ואמרו בואו נכתוב אמנה, בואו ננסה לכתוב משהו ביחד, אמרתי להם: חב'יה, אי אפשר לכתוב בשלושה ימים אמנה וגם לא בחודש; אנחנו במכון לדמוקרטיה עושים את זה כבר שנה וחצי, ועוד לא הספקנו להסכים על מה צריך לכתוב. כך שזה לא צ'יק צ'אק- יש בעיה. לכן גם סירבתי להיות חלק מהפורומים האלה, שמטרתם לכתוב פתאום איזו אמנה של שני עמודים כאילו בזה היינו פותרים את הבעיה. אז זו הערה ראשונה לגבי מצבנו שהוא אולי טוב יחסית לאחרים.

עאדל מנאע:

זה כמובן לא משנה את המציאות הקשה שבה אנחנו חיים, ושעוד לא הסתיימה. זאת אומרת שחוץ ממה שקורה בשטחים, אני לא רואה שבמשלה מצד אחד, ואפילו באקדמיה מצד שני, מבינים היטב את מה שקרה, שמסיקים את המסקנות הנכונות. זה מדאיג אותי יותר. מדאיג אותי יותר, שגם אחרי מה שקרה, שבהתחלה, חלק מהאנשים אפילו קראו לזה רעידת אדמה, שבר, כל מיני תארים קשים כאלה, כמו בכל מיני רעידות אדמה, כולל רצח רבין ודברים אחרים שקרו במדינה הזאת בשנים האחרונות, נרעדים קצת בהתחלה, אח"כ לאט לאט מתרגשים פחות ואח"כ מתרגלים כך שזה כבר הופך לדבר שהוא היסטוריה, ולא מסיקים את המסקנות המתאימות.

אני רוצה לדבר בעיקר על איך אני רואה שאלה שיכולים לקבל החלטות משמעותיות בעניין של יחסי רוב ומיעוט, איך הם באמת לא מסיקים את המסקנות המתאימות. שוב, אני מדבר בעיקר על משרדי ממשלה, על ראש הממשלה ועל הממשלה הזאת.

זה נכון שפתאום נראה כאילו שהממשלה עושה הרבה יותר ממה שהיא עשתה בעבר. אבל לדעתי, זה רק לכאורה. כך אני תופש את הניסיונות האלה, של כל מיני פורומים וכל מיני מפגשים וכל מיני תוכניות של 4 מיליארד שקל, כשהאמת היא שהתחילו לעבוד על זה לפני האירועים וזה התפרסם רק אחרי האירועים. זה לא ניסיון להבין את שורשי הבעיה, ומכאן זה גם לא ניסיון לטפל בבעיה בצורה רצינית ומשמעותית.

מה שאני כן רואה, זה חזרה למדיניות הקודמת בצורה מורחבת, זאת אומרת של קואופטציה, של לנסות לרצות בצורה שטחית את המנהיגות הערבית, לאתר גורמים שמוכנים לשתף פעולה עם פורומים של דו קיום, של הבנה, דו שיח וכו'. דבר שהוכיח את כישלוננו בעבר, מכיוון שהדו שיח והדו קיום הזה לא מושתת על בסיס שוויוני ועל בסיס כלשהו של הגינות וצדק.

לכן לדעתי, גם הניסיון הזה ייכשל בסופו של דבר, ואם זה יימשך כך, אני צופה שיהיו עוד יותר בעיות, ואולי אפילו התנגשויות ורעידות אדמה כאלה בעתיד. זו הערה שניה ברמה האזרחית, בין המיעוט הפלשתיני ערבי בישראל לבין המדינה והרוב.

הנקודה השלישית, שהיא לא פחות משמעותית ואחרונה שאני רוצה להגיד, היא שזה מאד משמעותי גם לגבי הקבוצה שלנו. במשך השנה וחצי או יותר שאנחנו נפגשנו הייתה לנו הרגשה שהממשלה הנוכחית הולכת לפתור אותנו מהצורך לטפל בקשר המשולש הזה, בין הפלשתינים בשטחים לבין המדינה לבין המיעוט בתוך ישראל. הנחת העבודה שלנו הייתה שהולכת לקום מדינה פלשתינית לצד מדינת ישראל, וברגע שיש מדינה פלשתינית אז יש הסכם שלום בחזית הזאת, ולכן אנחנו יכולים להתפנות כפורום, כקבוצה, כקבוצה מתוך קבוצות אחרות, לטפל בבעיה האזרחית בין רוב יהודי לבין מיעוט ערבי, בין המדינה לבין אזרחיה. האשליה הזאת התנפצה. אני חייב להגיד שמי שדיבר אתי במשך השנתיים האחרונות ראה שאני אישית בדרך כלל לא הייתי אופטימי במיוחד, בדרך כלל הייתי פסימי, כי לא האמנתי שהמדינה רק מחכה לי מעבר לפינה, שזה רק עניין של זמן, ושהנה, אנחנו מגיעים אליה ואין לנו בעיה של כיבוש.

יש לנו בעיה יותר קשה של כיבוש בימים האלה, כי זה כיבוש שהצד הנכבש לא מוכן לסבול אותו יותר, והוא מתמרד ומשתמש באלימות כדי לסלק את הכיבוש הזה. הכובש לא מבין את הרצון הזה של הנכבש ורוצה לכפות עליו דרכי שלום ולהגיע להסכמה ולסיום הכיבוש. אבל דרכי השלום האלה הן כוחנות מסוג אחר. זו כוחנות של שלטון שרוצה לכפות את מרותו ואת רצונו על הצד החלש, כשיש א-סימטריה ברורה בין שני הצדדים. שבע שנים לא הספיקו להגיע להסכמה כזאת, בזבזו שבע שנים, לא חמש אלא שבע, ולכן אני לא רואה שבקרוב אנחנו עולים שוב על -

מהיכן אתה סופר את השבע?

משה ארנס:

עאדל מנאע:

מהתחלת אוסלו, מספטמבר 93. לכן אני לא חושב שבשבועות הקרובים, ואולי אפילו לא בחודשים הקרובים, אנחנו עולים שוב, או מתקרבים לאותה נקודה שחשבנו: הנה, או-טו-טו המדינה קרובה, לפי אותן הסכמות או אי-הבנות של קמפ דייויד כפי שחלק מהעיתונאים כותבים.

המציאות החדשה הזו עלולה להימשך זמן רב. אני מאד מקווה שאני טועה בתחזית הזאת שלי, ושהחלט קלינטון יספיק לעשות אחרי שסיים את כהונתו את מה שלא הספיק עוד כשהיה ממש נשיא, אבל קשה לי להאמין שזה יקרה בקרוב. אם זה המצב, לדעתי אנחנו לא יכולים להתעלם ממה שקורה בשטחים

ואנחנו לא יכולים לטפל בשאלות האזרחיות בין יהודים וערבים בלי להתייחס בצורה כלשהי למשמעות של מה שקורה בשטחים עבור יחסי יהודים וערבים. את זה ניסינו איך שהוא לדחוק הצדה, להגיד שהנחת העבודה היא שזה ייפתר בין המנהיגים של ישראל ושל הפלשתינים, ולכן אנחנו לא חייבים לטפל בזה. היום יש לנו מציאות אחרת, והמציאות האחרת הזאת תחייב אותנו להגיד אמירה מפורשת גם בתחום הזה. אני לפחות חושב כך, כי שוב אני אומר, אם המצב הזה יימשך הרבה זמן, ואם תהיה התדרדרות קצת יותר גדולה, אז לדעתי מהר מאד, כמו שקרה לפני ששה שבועות, זה עלול לחדור גם לתוך הגליל והמשולש, ואנחנו עלולים לראות מחזות דומים; אולי לא בעצמתם, אולי לא באותה עצמה, אבל מחזות דומים למה שקרה באותם שלושה ארבעה ימים בוואדי ערה, בנצרת, במקומות רבים בגליל, ולמעשה גם ביפו ובמקומות רבים אחרים. לכן זה בהחלט חלק מהעניין שלנו ואנחנו חייבים להתייחס לזה, ובוה אני אסיים. תודה.

מרדכי קרמניצר: תודה. רשומים אלי כרגע יצחק רייטר, משה ארנס, אלי רכס וסמי סמוחה. בבקשה. יצחק.

יצחק רייטר: אני חושב שהתוצאה הקשה ביותר של האירועים של השבועות האחרונים היא התערערות האמון בין יהודים וערבים. מאחר שהאמון של הערבים לרוב היהודי או לממסד מראש היה מוגבל, אז התוצאה היא יותר קשה מבחינת התחושות של הציבור היהודי כלפי הציבור הערבי. אני שמעתי בכל מקום שהייתי בו אנשים שאומרים: זה הדו-קיום שאתם מדברים עליו כל הזמן? אלה הערבים שלך? כמובן, אנחנו, אלה שעוסקים בנושא הזה, הערביסטים, מזוהים כאוהבי ערבים. מה שלא נכון, אתה אומר...

מיכאל איתן: אז יש באמת התערערות קשה מאד של האמון של הציבור היהודי בדו קיום הזה בכלל, בשאלת היתכנותו של דו קיום אמיתי במדינת ישראל. התברר שעל הערבים בישראל, כמו שאתה עכשיו הוספת, עאדל, אני שמח שהוספת את זה, ישנן ההשפעות של מה שקורה בשטחים. מסתבר שהדו קיום הזה הוא הרבה יותר מורכב, הוא לא קשור רק לקיפוח או לפערים שיש בין יהודים וערבים, אלא יש לו גם פנים נוספות.

קיימת השפעה רגשית על הערבים בישראל, שקשורה במה שקורה ביחסים שבין הערבים בישראל ובין הפלשתינים בשטחים. לכן באמת לא מספיק לדבר רק על צמצום פערים ועל דו קיום, אלא אולי צריך לתת מענה לשורשים היותר עמוקים של הסכסוך הזה. המשמעות הראשונה מבחינתנו, קשורה לעיתוי של מה שאנחנו נפרסם ומה שאנחנו נעשה- האם זה העיתוי הנכון. אני כרגע מעלה שאלה למחשבה בקול רם.

הדבר השני זה התוכן- במיוחד מה הציבור היהודי מצפה מקבוצה כזאת לומר ועם איזה מסר לבוא. האם אנחנו נבוא עם מסר של העדפה מתקנת, וזה יהיה דומה למסר של ה- 4 מיליארד שיגנחו כלפיו, אבל הפעם יגנחו מהצד היהודי. אני מרגיש שגם בינינו, בדיון בינינו ובין הערבים, זה עלה ביום עיון שלשום, שעאדל ואני מהקבוצה פה השתתפנו בו והיו חברים נוספים במכון טרומן, לא בטוח שיש הסכמה על הניתוח של מה שקרה. אני לא חושב שמה שקרה זה רק תוצאה של תסכול על קיפוח. אני חושב שזה חלק מאד חשוב, אבל זה לא רק זה. לכן צריך לתת ביטוי לדבר המרכזי ביותר שמדאיג את היהודים.

הדבר המרכזי שמדאיג את היהודים זה החשש או התחושה שהערבים בעצם לא גמרו את הסכסוך וגם לא יגמרו את הסכסוך אף פעם. זאת אומרת כמה שלא ניתן, ונגיע להעדפות מתקנות כאלה ואחרות, עדיין הערבים יישארו בשלהם, הם לא מכירים במדינה כמדינה יהודית, הם רוצים פה משהו אחר. עכשיו, המשהו האחר יכול להיות פלשתינה, המנדטורית, בלי כובש בריטי ובלי מנדטור בריטי. זה במקרה הטוב, יש גם כאלה שרוצים מעבר לזה. אני חושב שזה תוצר שלא יביא מזור לציבור היהודי. הקבוצה כולה, כולל החברים היהודיים שבתוכה, מסכימים לכך שמדינת ישראל היא מדינה יהודית ואז צריך לדבר על גבולות ההגדרה של מדינה יהודית. אבל הכוונה היא למדינה שמבטיחה בחוק השבות את הרוב הדמוגרפי היהודי, את הזכות של יהודים לעלות וגם להיות מזוהים כיהודים, מבלי שזה יהיה חלק מהמסמך. אני חושב שיש קושי רב מאד לקבל הסכמה כלשהי בציבור היהודי לעבודה שלנו.

אני אומר זאת משום שבאותו יום עיון שהזכרתי, שמעתי שעאדל אמר שמבחינתו מדינה יהודית זו גזענות. אז אם מדינה יהודית זה גזענות, שאם זאת התפישה של הציבור הערבי -

מיכאל איתן:

יצחק רייטר:

ולעומת זאת מדינה פלשתינית זה אידיאל. זה שחרור. אז אם מדינה יהודית זה גזענות, זאת אומרת אם כך חושב הציבור הערבי, אם מה שעאדל אמר באמת משקף מה שחושב הציבור הערבי, אז אי אפשר להגיע להבנה.

עאדל מנאע:

משה ארנס:

יצחק רייטר:

זה ציטוט לא נכון, אבל אני אח"כ אתקן. זו בוודאי לא הדעה של רוב הציבור הערבי בארץ. אני לא יודע, צריך שסמי יעשה עוד פעם סקר ויבדוק את זה. זה דבר אחד. דבר שני שאני חושב שחשוב שיהיה בצורה כלשהי- אני עוקב אחרי הניסיונות של היועץ המשפטי לממשלה לנסות לקבוע את גדרות המותר והאסור בנושא חופש הביטוי. אם אני חושב על המהומות שהיו במגזר הערבי הישראלי, אני חושב שמישהו צריך, אני לא יודע אם הקבוצה שלנו, להתייחס לגדרות שמבחינות בין מחאה לגיטימית, לבין התפרעות אלימה או התנפלות או אני לא יודע מה, גם מהצד היהודי וגם מהצד הערבי. זאת אומרת גם יהודים עשו את זה וגם ערבים עשו את זה. אבל צריכים להיות איזה גבולות מוסכמים בהדברות, בהבנה, אולי בתוך הצוות, אולי בתוך איזה פורום אחר. אינני יודע, אני חושב שזה צריך להיות בין הממשלה לבין וועדת המעקב, לקבוע מה מקובל כמחאה. האם סגירת כביש, או מה שעשו פועלי פניציה בצמיגים, או משהו כזה, זה דבר מותר, ואז גם הערבים יכולים לחסום כביש. האם זריקת אבנים שמחן גם נהרגים בני אדם, ואני לא מדבר על דברים מעבר לזה, זה דבר מותר או אסור בפעולה של מחאה, ומה מותר לרשויות אכיפת החוק, מהם האמצעים שמקובלים, כיצד על רשויות אכיפת החוק לנהוג במקרים כאלה.

הערה אחרונה- אני חושב שעד כמה שאנחנו חשבנו שהטיטה של המסמך שלנו, או ההבנות שגיבשנו עד עכשיו הן רדיקליות, אני מתרשם, כשקראתי את זה שוב לפני הפגישה, שזה לא מספיק נתפש כך. זה לא נתפש בעיני ואני מניח שגם בעיני אחרים כשינוי רדיקלי אמיתי, מה עוד שאני לא רואה מישהו שהולך לאמץ את זה. אני חושב שאם הממשלה או גורמי מדיניות ירצו לאמץ את המסמך הזה, אין ספק שיתחילו לקחת ממנו נתחים קטנים, ואנחנו עוד פעם נהיה צפויים לשינויים קטנים. התקדמו בנושא של קצבאות הילדים, נתקדם בנושא של ה-4 מיליארד, ואח"כ נתקדם בנושא אחר- כל פעם בדברים קטנים שבאים תמיד מאוחר מדי ומעט מדי, והם לא מקשה אחת, הם לא חבילה אחת. אני חושב שצריכה להיות, אולי צריך להגדיר את התוכנית הזאת כתוכנית שמומלץ לאמץ אותה כמקשה אחת, כרפורמה של ממש, להגדיר אותה כדרישה לרפורמה בנושא הזה של יהודים- ערבים, ובנושא של מעמד הערבים בישראל.

משה ארנס:

עם כל הכבוד לאנשים שהשקיעו בוודאי מאמץ רב מאד בהכנת המסמכים, וגם לדיונים הרבים שהתקיימו בפורום הזה במשך זמן ארוך, אני חושב שצריך להתחיל מחדש. צריך להתחיל מחדש. קרה פה משהו, בין אם יש כאלה שהופתעו ממה שקרה, ובין אם יש כאלה שיטענו בדיעבד שלא צריך להיות מופתעים. דבר כזה צריך לרכז את המחשבה, צריך לפתוח דף חדש ולהתחיל מחדש. זה מה שהייתי מציע לפורום הזה לעשות, ולא להמשיך ולדון בניירות שחוברו לפני המבול.

אני הייתי רוצה להתחיל עם הדברים האחרונים של עאדל. מכיוון שאני חושב שהם באמת נוגעים לעיקר, כאשר אנחנו מנסים להסתכל קדימה. אם היו יהודים או ערבים אשר חשבו שהבעיה של הערבים הישראלים, הייתי מעדיף להגיד הפלשתינאים הישראלים, תיפתר באותו רגע שיהיה הסכם בין אהוד ברק וערפאת, ולכן פשוט צריך לנשך שפתיים עד שמגיעים לנקודה הזאת ומהנקודה הזאת והלאה העניין הוא חלק וברור, והבעיות היסודיות על כתפיהם של הערבים הישראלים תעלמנה, אז זו גישה נאיבית, אני חושב, והיא לא נכונה, לצערי הרב. אני פשוט לא חושב שזה יהיה כך. נכון שגם אהוד ברק הוא שותף לנאיביות הזאת. הוא הלך לקמפ דייוויד וחשב שהוא הולך לגמור את העניין, לסיים את הסכסוך. להחתים את ערפאת על כך שלא תהייה שום תביעות נוספות ובוזה העניין נגמר, יהודים וערבים יחיו בשלום; אולי תשארנה בעיות חברתיות, כלכליות וכו', אבל הבעיה העיקרית שרובצת על כולנו כאן, היא כבר לא תהיה בנמצא. זה באמת נושא פוליטי או אסטרטגי, אינני יודע איך לקרוא לזה, אבל אני חושב שהסכסוך היהודי ערבי הוא כה עמוק, הטענות, התביעות של העולם הערבי ושל הפלשתינאים בפרט, הן כה מרחיקות לכת, שאנחנו עוד, לצערי הרב, במרחק רב מהנקודה שבה נאמר שנגמר הסכסוך וזה כבר מאחורינו.

גם אם ברק יצליח לחתום על איזה הסכם, זה לא יכול להיות סוף התביעות. אני חושב שרק הזמן יכול, אולי, להקטין או להעלים את התביעות. זה באמת רק עניין של זמן. זה לא עניין של שבועות ולא עניין של חודשים ולא עניין של שנה אחת, ואף מפלגה בישראל לא יכולה במטה של קסם להביא לפתרון הבעיה. לכן אני חושב שראוי שאנחנו נצא מתוך הנחה, שאנחנו, יהודים וערבים בישראל, נמשיך לחיות עם הסכסוך הזה עוד זמן מה. אנחנו מקווים שזה לא יהיה סכסוך אלים, אבל סכסוך בהחלט, עם תביעות מנוגדות, אי שביעות רצון והרגשת תסכול משני הצדדים.

אנחנו עכשיו ראינו פרק של אלימות בדבר הזה, וזה גם אחד הדברים שמאפיינים סכסוכים מזרח תיכוניים, שהם הולכים ממו"מ לאלימות, ולפעמים שני הדברים האלה גם יחד.

רק סכסוכים מזרח תיכוניים?

עאדל מנאע:

משה ארנס:

אני חושב שזה אופייני למזרח התיכון. אנחנו בעולם המערבי חושבים שאם יש סכסוך ויש חילוקי דעות אז מתיישבים ומנהלים מו"מ ובסופו של דבר מגיעים להסדר ובוזה נגמר העניין.

עאדל מנאע:

משה ארנס:

עאדל מנאע:

משה ארנס:

לכן היו שתי מלחמות עולם, ועוד כמה מלחמות באירופה וכו'. לא, לא, מלחמות העולם לא התנהלו בזמן של מו"מ.

היו להם תביעות, על בעיות, על סכסוכים.

לא. אני לא אומר שאלימות יש רק במזרח התיכון. אני אומר, שהעירוב הזה, של מו"מ ואלימות ביחד,

זו אמירה סטריאוטיפית.

קריאת ביניים:

משה ארנס:

יכול להיות שזו אמירה סטריאוטיפית. אתם יודעים מה? קודם כל נסכים כולנו שאנחנו עוברים איזשהו תהליך שבו אנחנו עושים מעבר ממו"מ לאלימות. אתם תהיו יותר מרוצים אם אני אגיד שיש גם מקומות אחרים בעולם ששם זה קורה? בסדר. אני לא חושב שזה משנה. אבל יש אלימות, יש מו"מ, וחוזרים לאלימות. מי שחושב שאנחנו עומדים על סף גמר העניין הזה - הלואי והוא צודק, אבל אני חושב שהוא נאיבי.

לכן אני חושב שכאשר אנחנו באים לדון בנושא של אזרחים יהודים וערבים במדינת ישראל, מוטב שנהיה מציאותיים וניקח בחשבון שבעתיד הנראה לעין, עוד יהיה סכסוך בין ישראל לבין פלשתינאים או רשות פלשתינאית, ובמידה מסוימת אפילו עם העולם הערבי.

אני חושב שכל הניסיונות שנעשו פה להגיע להצעות ופתרונות, תוך הנחה שלמעשה הדבר הזה כבר מאחורינו, עוד כמה חודשים ננשך שפתיים, כמו שאהוד ברק אומר, ואז יבוא הפתרון, הם לא מציאותיים וגם לא יביאו לשום דבר.

אני חושב שצריך גם לומר לגבי ההפגנות שהיו והתוצאות המצערות שנבעו מההפגנות האלה ומהמהומות האלה, שהן לא נבעו מהרגשת אי שוויון כלכלי או חברתי. יש אי שוויון חברתי וכלכלי, אבל זה לא מה שהניע את המהומות האלה. יכול להיות שהיקפן היה יותר מצומצם אילו איכשהו היינו פותרים את הבעיה והייתה הרגשה שיש שוויון חברתי וכלכלי. אבל המהומות האלה לא התקיימו תחת דגל ישראל, הן התקיימו תחת דגל פלשתין, ואני חושב שאין בכלל ספק שמה שהניע את המהומות האלה, היו רגשות לאומיים והזדהות עם הרשות הפלשתינאית או עם הפלשתינאים בשטחים, עם אותם גורמים שמתעמתים עם מדינת ישראל.

אני חושב שבאמת לא צריך היה להיות מופתעים מהדבר הזה. יש גם את התנועה האיסלמית שמטיפה לעוינות למדינת ישראל, שפה ושם גם הצמיחה פעולות טרור מצד אזרחים ערביים של מדינת ישראל, אז למה להיות מופתעים כשיוצאים להפגנות וזורקים אבנים וחוסמים כבישים וכו'?

אני חושב שמי ששומע לפחות את חלק מחברי הכנסת הערביים, והיה לי התענוג לשמוע זאת בשנה האחרונה, גם כן מודע לזה שקיים זרם, אני לא יודע אם מישוהו עשה סקר ובאיזו מידה הם מייצגים את הלך הרוחות, אני לא חושב שהם מייצגים את כולם, אני מקווה שגם לא את הרוב, בין ערביי ישראל, בעל עוינות בלתי מוסווית למדינת ישראל. אלה התקפות ארסיות נגד מדינת ישראל. עלבונות בלתי מרוסנים נגד מדינת ישראל. אני בטוח שהם מייצגים מישהו, הם לא סתם יחידים. דרך אגב, אני שואל את עצמי מה חושב האזרח הערבי הישראלי הלא עוין והלא אלים למדינת ישראל, כשהוא יושב בפני הטלוויזיה ושומע מה שהם אומרים שם.

- יש דבר כזה? יש ערבי לא עוין?
למדינת ישראל? וודאי, איזו שאלה. בוודאי שיש.
זה מצב טוב אם ככה, יש תקווה.
אם אתם חושבים שלא, אז תראו את הערבים שמתגייסים לצה"ל. אני מניח
שהם לא עוינים למדינת ישראל.
ערבים מתגייסים לצה"ל?
כן. אם אתה לא יודע, אני אוביל אותך, אני אראה לך. כן. תראו, אני חושב
שאתם עושים dis-service לאוכלוסיה הערבית, אם אתם מנסים לצייר את כולה
כעוינת למדינת ישראל.
לא, זו לא היתה שאלה רצינית.
זו בדיחה? טוב, אם זו בדיחה, אז נצחק ביחד.
לא, כי יש יהודים שחושבים שכל הערבים הם עוינים.
צריך להסתכל גם על הצד השני, יש ערבים שרואים את היהודים כעוינים
לערבים, ואז הערבים עוינים למדינת ישראל גם.
טוב, אז אני חושב שאני לא צריך להעיד שאני לא אחד מהם.
זה מיותר להגיד את זה על מישה, את המשפט שאתה אמרת. הוא היה נושא
הדגל בכל ממשלות הליכוד -
טוב, חבריה, אני ניסיתי לשבור קצת את האובר רציניות -
בסדר, אני רק חושב שצריך להבין, אתה מדבר עם בן אדם שהוא נושא הדגל
במקום שבו קיימת הרגישות והוויכוח הכי גדול הוא האם הערבים הם עוינים
כולם למדינת ישראל או לא, והאם צריך ללכת בדרך א' או בדרך ב'. הוא נלחם
שם את המלחמה הזאת.
כן, הוא מגייס ערבים לצה"ל וככה הם נהיו לא עוינים.
אתה היו"ר? אני מציע שתגיד לנו מתי אנחנו סיימנו את הפרק של ההלצות
וחוזרים לדיון רציני, אז לפחות נדע איפה אנחנו נמצאים. אני בדיוק עמדתי
לומר, שאני רק יכול לתאר לעצמי מה חושב האזרח הערבי שמסתכל על ערוץ
33, שומע את ההתקפות הבלתי מרוסנות האלה של חייכים ערבים בכנסת, איך
הוא מרגיש? יכול להיות שהוא מתחיל להרגיש כמשת"פ אם הוא נניח ערבי שלא
עוין את מדינת ישראל- אז מה, אני היחידי? אני האחרון? הם באומץ לב
מתקיפים את המדינה, מעליבים את המדינה הזאת, היהודית, ומה אני, איפה
אני במערכה הזאת. הם קובעים את הקו מי בעד ומי נגד, ואיפה אני? אני בעד או
נגד? - ללא ספק יש לזה השפעה שלילית.
דרך אגב, גם על המגזר היהודי. גם היהודי שמסתכל על ערוץ 33, וחושב לעצמו
שהם מייצגים את כל הערבים בישראל, מתחיל לומר לעצמו: עם מי יש לי עסק
פה, מה אנחנו נעשה פה? דרך אגב, אני לא רוצה להגיד שכולם, אבל חלק מהם,
הקיצוניים ביותר ביניהם, גורמים נזק רב לדעתי, לציבור הערבי בישראל. נזק
רב, הם פשוט יוצרים ומחריפים את הקרע בין יהודים לערבים בתוך המדינה
הזאת. או שזו המטרה שלהם, או שמבחינת שיקולים פוליטיים הם מרגישים
שהם חייבים ללכת לכיוון זה, אבל התוצאה היא תוצאה מאד שלילית. על כל
פנים, על רקע הדברים האלה והתנועה האיסלאמית, לא צריך היה להיות
מופתעים מכך שבשעת עימות בין ישראל ובין הרשות הפלשתינאית בשטחים
אנחנו רואים מהומות, חסימת כבישים וזריקת אבנים, והכל תחת דגל פלשתין
של אזרחים ערביים ישראלים. זה מצער, אבל זה לא צריך היה להפתיע. אולי זה
רק מזכיר לנו באיזה מציאות אנחנו חיים.
עכשיו, אנחנו בתקופה של עימות אלים ואני חושב שלא צריך להגזים, לקרוא לזה
מלחמה, אבל זה בהחלט עימות אלים בין מדינת ישראל ובין פלשתינאים. שוב,
יש תנאים, יש פה כל מיני פירושים והגדרות, אבל זה עימות אלים. הדבר הזה
בהחלט מעורר ומבליט את השאלה של היכן עומדים האזרחים הערביים של
מדינת ישראל בעימות הזה, ומה מידת הנאמנות שלהם למדינת ישראל בעימות
הזה. זו לא פעם ראשונה שמדינת ישראל נמצאת בעימות אלים עם העולם
הערבי, במלחמות ממש, כמו מלחמת עצמאות, אני חושב שבכלל לא הייתה
שאלה. ערבים שגרו באזור הזה היו בצד הערבי, והיהודים היו בצד היהודי.
סליחה, הם בצד של עצמם. לא בצד הערבי אלא בצד של עצמם.
אבל מה ההבדל?
משה ארנס:
מרכזי קרמניצר: עאדל, כל אחד יוכל לדבר. תן לו לומר את דברו.
עאדל מנאע:
לא, זה כאילו שהם -

מה ההבדל בין הצד הערבי לבין עצמם? אם הצד של היהודים זה גם כן הצד של עצמם, זה לא אותו הדבר?

משה ארנס:

לא, תמשיך, סליחה. אבל לא, זה לא אותו הדבר, זה לא נשמע אותו הדבר. כשאני אומר הצד היהודי, זה לא הצד העצמי? מה זאת אומרת? תראו, חברים, קודם כל אני מציע לכם לנסות, עד כמה שאפשר, להסיר את הרגישות הזו, מכיוון שהיא לא תביא אותנו לשום אפשרות להגיע לאיזה מכנה משותף. אנחנו לא מוכנים לשמוע זה את זה ומנסים לקרוא בין השורות דברים שהם בכלל לא נאמרו ולא נחשבו, אז לאן אנחנו נגיע פה?

עאדל מנאע:

משה ארנס:

קודם כל אני מתנצל, אם כשאני אמרתי הצד הערבי, אתה קיבל את זה כעלבון. אני לא ראיתי את זה כעלבון. רק אמרתי שבתקופת מלחמת העצמאות, הייתה חלוקה ברורה, הייתה מלחמה בין יהודים וערבים וכל אחד היה בצד שלו. נכון? במלחמות שלאחר מכן, לפחות ההנחה הסמויה תמיד הייתה שהאוכלוסיה הערבית בישראל בזמן מלחמה תמיד גילתה נאמנות למדינת ישראל.

עאדל מנאע:

משה ארנס:

כולל האינתיפאדה הראשונה. כולל האינתיפאדה. במלחמת ששת ימים, מלחמת יום כיפור, מלחמת המפרץ. האוכלוסייה הערבית בישראל לא רקדה על הגגות כשנפלו סקאדים בישראל. את זה עשו בעזה, אבל לא בנצרת ולא באום אל פאחס, זה כולל, כפי שאתה אומר, את תקופת האינתיפאדה. אני לא צריך לתת לזה פירושים והסברים, אבל זו פשוט הייתה עובדה, ואני חושב שעבור הציבור היהודי זו עובדה מאוד משמחת שחשוב היה תמיד להזכיר אותה לכל מי שבא עם כל מיני הגזמות לגבי הגישה של האוכלוסיה הערבית בישראל ומידת הנאמנות שלה למדינת ישראל.

והנה, בעימות הזה שבו אנחנו נתונים עכשיו, אנחנו רואים תופעה שהיא חדשה. יכול להיות שהיא הייתה מתחת לפני השטח ולא ראינו אותה או לא רצינו לראות אותה. עובדה שפעם ראשונה העניין הזה פרץ כלפי מעלה, והדבר הזה, תרצו או לא תרצו, מעלה בצורה בוטה את הסוגיה של הנאמנות למדינת ישראל, של האוכלוסיה שלנו.

האם הערבים הישראליים, הפלשתינאים הישראליים, הם שבויי מלחמה שמוחזקים פה תחת כיבוש? או האם הם אזרחים נאמנים של מדינת ישראל? הדעות הפוליטיות הן כמו החתך הישראלי, לכאן ולכאן. אני חושב שזו סוגיה מרכזית. דרך אגב, זו גם הסיבה שהשירות בצבא זו סוגיה מרכזית, מכיוון שכאשר מדינת ישראל אינה מגייסת את אזרחיה הערביים, מה היא אומרת להם? או שהיא אומרת להם: אנחנו לא סומכים עליכם; אנחנו לא יכולים להכניס אתכם לצבא שלנו שהתפקיד המוטל עליו זה להגן על המדינה; אנחנו לא סומכים עליכם, מי יודע מה תעשו עם הרובים שניתן לכם; מי יודע מה תעשו עם הידע שאתם תרכשו בצבא; תשבו בבית.

או שאנחנו אומרים להם: תראו, אנחנו מבינים שאתם לא יכולים להשתתף בהגנה על המדינה; אנחנו ניתן לגיטימציה לחוסר ההזדהות ואפילו חוסר הנאמנות למדינה; זה מובן מאליו, איך ערבי יכול להיות בצה"ל ובאחד הימים יצטרך להלחם מול ערבי אחר; אז תשבו בבית. דרך אגב, זו גם לא הדרך לשוויון, זו הדרך לניכור. ברגע שאתה אומר לחלק מהאוכלוסיה: אני לא סומך עליך או שאני מבין שאתה לא יכול להזדהות אתי, אתה לא יכול להיות ממש נאמן למדינה, זה כבר לא שוויון. שוויון כבר לא יכול לצאת מהדבר הזה. מזה יוצא רק ניכור, לדעתי זה אחד המשגים הגדולים שנעשו מיד בהתחלה, מי יודע איך אפשר לתקן את הדבר הזה.

ראוי לחשוב על דרך, צריך לחשוב על המדיניות הנכונה כלפי המיעוט בישראל, כלפי המיעוטים בישראל אם אתם רוצים, כלפי הפלשתינאים בישראל. אני לא מציע שאנחנו פה נתווכח על הסמנטיקה של הדבר, ושאישי לא ייעלב כשמישהו אומר ערבים במקום פלשתינאים או מיעוט במקום פלשתינאים. צריכה להיות מדיניות וקודם כל אין מדיניות. בממשלות ישראל, לא ליכוד, לא מפלגת העבודה, מאז שנת '48, לא הייתה מדיניות. לא הייתה כל מדיניות, זה הכל היו אלתורים לכאן ולכאן, לחצים פוליטיים לכאן ולכאן. לא הייתה כל מדיניות. לדעתי, מטרת המדיניות צריכה להיות לשלב את האוכלוסיה הערבית בישראל ובתוך הצבא הישראלי, כאזרחים נאמנים במדינה ושווים למדינה. אני מוכן לומר מילה אחת גם על הצד הטכני של הדבר. לדעתי, כל עוד לא יהיה שר שאחראי לנושא הזה - זה לא יקום. זה לא יהיה. את זה אני אומר לכם מתוך ניסיון.

האלה אספניולי: אחראי על מה?

משה ארנס: יהודי או ערבי? לא חשוב. אני אומר לכם את זה מתוך ניסיון של ישיבה בממשלה. אם אין שר מסביב לשולחן, האלה אספניולי: כל הזמן היה שר לענייני מיעוטים.

סמי סמוחה: לא לא, שר היה. השר ארנס עצמו.

משה ארנס: תרשו לי להסביר את זה. כל עוד אין שר שיושב ליד שולחן הממשלה וזו האחריות שלו, הנושא לא זוכה לקדימות. עכשיו, אם אנחנו לרגע קט רוצים להתרחק מהנושא שהוא כל כך רגיש פה, אז אני אדבר על נושא לגמרי אחר שאין לגביו רגישויות - איכות הסביבה. אם אין שר לאיכות הסביבה, הנושא לא יעלה לדיון, אין מי שיישא באחריות, אין מי שיבוא לישיבת ממשלה ויגיד לראש הממשלה: שמע, אני רוצה שזה יהיה על סדר היום, אני מבקש דיון. אני מגיש לך מדיניות. אין גם מי שאחראי לזה. אין בכלל אדם שנושא באחריות.

יש הרבה נושאים במדינה שחלקם לא חשובים, ואם הם לא זוכים לקדימות, אז בסדר, לא זוכים לקדימות. לא צריך שר לכל דבר. אבל אנחנו יודעים שהאוכלוסיה הערבית בישראל מהווה היום 20 אחוז מסך כל האוכלוסיה, ואכן שילובה בחברה הישראלית, זה בין האתגרים הגדולים ביותר. לדעתי, דרך אגב, בין הגדולים ביותר, הגדול ביותר, ומר ברק פשוט משלה את עצמו אם הוא חושב שהוא יגיע לשלום באזור ע"י מו"מ עם ערפאת, ועם אסד, ואולי בכלל עם סאדם חוסיין, אם אנחנו לא נגיע לשילוב של המיעוט הערבי פה בחברה הישראלית, ואם פה בישראל לא יהיה שלום. הוא יכול לחתום על כמה הסכמים שהוא רוצה. אז אם זה נכון, אז צריך להיות שר שנושא באחריות לנושא הזה, ושידאג שבממשלה הנושא הזה יזכה לקדימות.

אני חושב שאפשר לספור על אצבעות יד אחת את מספר פעמים שהנושא הזה בכלל נדון בממשלה. יושבים פה שניים שהיו בממשלה; זה נדון פעם אחת בתקופה שאני הייתי השר למיעוטים, ודרך אגב, זה נחשב היה לתפקיד זוטור וללא כל חשיבות. זה לא שר עם משרד, זה שר ללא תיק. אבל בכל זאת, היות והתפקיד הוטל עלי, ואני גם ביקשתי שיוטל עלי, אז אני גם הבאתי פעם את הנושא לשולחן הדיונים בממשלה. אני לא יודע אם מאז בכלל התקיים דיון בממשלה בנושא הזה. זה מבחינת הצד הטכני, איך צריך לטפל בנושא הזה. אני הייתי מציע לנו לצאת מתוך הנחה שהסכסוך הוא לא על סף סיום והבעיה בכל זאת דורשת טיפול. אני חושב שהמטרה צריכה להיות לראות איך בכל זאת משלבים את המיעוט הערבי בתוך החברה הישראלית, ועל בסיס ההנחות האלה והגדרת היעד הזה נתחיל לנסות לראות אם אנחנו יכולים להגיע למכנה משותף, ואיך מטפלים בבעיה.

סמי סמוחה: אם אפשר לשאול את השאלה, ואני מוכרח לשאול אותך, בעקבות הדברים שלך בסוף. אתה אומר שהשלום עם הפלשתינים לא יהיה יציב אם לא יושב את ערביי ישראל? כך הבנתי אותך.

משה ארנס: אני חושב שכל עוד אנחנו לא נגיע לשלום עם האוכלוסיה הערבית הישראלית, וזה אומר שילובם בחברה הישראלית, לא יהיה לנו פה שלום.

סמי סמוחה: זאת אומרת אם לא נשלב אותם ויהיה לנו הסכם עם הפלשתינים, זה גורם שיכול לערער את ההסכמים.

משה ארנס: בהחלט. זה גורם שיכול לפוצץ את השלום.

סמי סמוחה: יפוצצו את השלום. אם ככה, אתה היית בעד זה שבהסכם עם הפלשתינים אנחנו גם נדון ונגיע לאיזשהו הסדר גם לגבי ערביי ישראל?

משה ארנס: לא בהסכם עם ערפאת, וודאי שלא. זה בינינו, בין אזרחי המדינה.

סמי סמוחה: זה מה שרציתי להבין.

מרדכי קרמניצר: טוב. אלי רכס. אח"כ סמי סמוחה ואח"כ ראסם חמאסי. והאלה.

אלי רכס: אני רוצה לייחס את הדברים שלי למהות המפגש שלנו פה. אני חושב שהקבוצה הזאת, כפי שהיא פעלה עד אוקטובר 2000, לאחר אוקטובר 2000 היא שוב לא אותה קבוצה. לא מבחינת הנוכחים, כולנו נשארנו אותו הדבר כמובן, אבל מבחינת הדינמיקה הפנימית בתוך הקבוצה. אם מישהו היה צריך לקבל הוכחה, אז החצי שעה האחרונה או שלושת רבעי השנה האחרונות כבר המחישו לנו את השינוי בדינמיקה הפנימית.

זו שוב לא אותה קבוצה מבחינת מהות הדיונים, ולא אותה קבוצה מבחינת המוצר הסופי שהקבוצה הזאת אמורה להגיע אליו. אני אפתח בשלוש המילים שבהן אני פותח את כל התייחסויות שלי בחודש האחרון. נפל דבר בישראל. אני חושב שלא רק הקבוצה, מדינת ישראל לפני האירועים או המהומות - אני לא יודע איך לקרוא לזה עכשיו, כבר מהסמנטיקה מתחילה הבעיה. התנגשויות?

ראסם תמאיסי: אירועים.

אלי רכס: כן? אז יש כאלה שאומרים: מה זה אירועים? הנה, לכם, כבר יש כאלה - זה כמו מה שנקרא מאורעות.

משה ארנס:

אלי רכס:

הנה לכם חילוקי דעות לגבי סמנטיקה. על כל פנים, מדינת ישראל לפני ואחרי היא כבר לא אותה מדינה. אני רוצה לומר כמה מילים על התוצאות או ההשלכות, מבלי להיכנס לסיבות של מה שקרה. קודם כל אני חושב שהמדינה שלנו, מדינת ישראל, הפכה הרבה יותר מקוטבת על הציר של יהודים וערבים. לא שהיא לא הייתה מקוטבת לפני האירועים, אבל הקיטוב הזה העמיק והשסע היהודי ערבי נעשה עמוק יותר וקשה יותר. אתה מסתכל על הצד היהודי ואתה רואה את התגובות הקשות של הלם, של פחד, של חרדה, של שנאה, של הקצנה ודחייה. מספיק לראות את הסקרים שהתפרסמו לאחר האירועים. אתה מסתכל על הצד הערבי, אז אתה בהחלט רואה אפילו גאות לאומנית. דיברנו פה על עוינות - אתה רואה לגיטימציה של העוינות הערבית כלפי הרוב היהודי. תסכול רב על המשך מצב השוליות וההזנחה, זעם וכאב על הקורבנות שנפלו. אני רוצה לציין עובדה עוד אחת - היום המילה דו קיום היא כבר כמעט מילה של גנאי, מילה מגונה.

ראסם תמאיסי: יותר מצחיקה.

אלי רכס:

מצחיקה? יש כל מיני תארים שמקנים לה, כמעט אסור להזכיר את המילה הזאת. לפני כמה דקות דיברו פה על תקווה, והמילה תקווה עלתה בקונוטציה כל כך צינית, שכשאתה מתאר את זה, משהו מהלכסיקון שלנו נעלם. זו תוצאה אחת. תוצאה שנלווית לזה זה משבר כלכלי עמוק מאד, שאני מאד מאד חרד מתוצאותיו. אני חושב שאם הכלכלה הערבית תקרוס, עאדל דיבר ונתן רמזים על חידוש המהומות, אנחנו הולכים לקראת קטסטרופה. אני מדבר על משבר כלכלי, וצריך לדבר על משבר פוליטי ואידיאולוגי בתוך החברה הערבית. אני לא רוצה להיכנס לזה, אבל אני חושב שהמשבר הפוליטי העמיק. הפוליטיקה הערבית נחלשה, יהיו לזה השלכות ברמה -

ראסם תמאיסי: מה זאת אומרת הפוליטיקה נחלשה?

אלי רכס: המערכת הפוליטית.

האלה אספניולי: דווקא התחזקה. אני חושבת.

אלי רכס:

התחזקה? אני דווקא רואה את ההתנהגות של חברי הכנסת הערביים, לא כולם, כביטוי לחולשה שלהם. כלומר, ההעדפה של אותה גישה מקצינה, אותה גישה אבסולוטיסטית של הכל או כלום, היא איזשהו ביטוי לחולשה, לחולשה שלהם, לשוליות שלהם, לאי-יכולתם להשפיע על התפתחות העניינים בכיוון קונסטרוקטיבי, ולא דווקא בכיוון של דרדור המצב.

ראסם תמאיסי: רק להבין, אתה מתכוון ליהודים, שיצרו הדרה ודה-לגיטימציה ואז הם נחלשו? רק להבין.

אלי רכס:

אני מדבר על תמונת המצב. אני לא רוצה להיכנס כרגע לניתוח פוליטי. אפשר בהחלט להגיד שהעובדה שחברי הכנסת שהם שוליים היא בין היתר תוצאה של הדרה של המערכת הפוליטית הערבית, אין שום ספק בזה. אני אומר, שלמשבר הפוליטי הזה, שחלקו מתייחס באמת לדברים שאתה אומר, ל"דה-לגיטימציה" של המערכת הפוליטית הערבית, יהיו השלכות מרחיקות לכת גם על הפוליטיקה הישראלית היהודית. כבר שמענו על הכוונות שברק שוקל לשנות את שיטת הבחירות, לחזור לשיטה הקודמת, מפני שהיום הוא כבר מבין שאין לו את ה -

משה ארנס: לא. הוא לא חושב על זה ברצינות.

קריאת ביניים:

אלי רכס:

מישה, ואם הוא חושב ברצינות, זה בטחון שהוא לא ישנה את דעתו? הדיון בנושא הזה הוא מאד מפתה, אבל אני רק מזכיר אותו בכותרת, כשאני סוקר את מערך השינוי שמתחולל. החדשות "הטובות" הן שאולי הזעזוע שנגרם עקב מה שקרה, מביא לאיזושהי הפנמה או תחילתה של הפנמה בציבור היהודי, על כל רמותיו ושכבותיו, שאם יש אתגר למדינת ישראל בשנים שיבואו, הוא לא בהכרח טמון בנושא הפלשתיני בהקשר של השטחים ושל ירושלים, אלא הוא טמון בתוך הקו הירוק. כלומר כאן היה איזה משהו שמביא לכך שיותר ויותר אנשים בציבור היהודי מבינים שהאתגר האמיתי טמון בשאלת מהות היחסים בין יהודים וערבים בתוך מדינת ישראל, ולא דווקא בשטחים, עם כל מורכבות הבעיה של השטחים. אני מסכים עם מה שנאמר פה, שהקשר העוברי הזה, בין פתרון הסכסוך עם הפלשתינים והמעגל החיוני, והשקט והשלווה של יחסים בין יהודים ופלשתינים בתוך הקו הירוק, נשבר כתוצאה מהאירועים האחרונים.

אני רואה איזה שהם סימנים של הפנמה ושל התעוררות, ניצנים ראשונים של שינוי גישה, ואני חושב שעצם העובדה שקמה וועדת חקירה תהיינה לה השלכות מרחיקות לכת על מהות היחסים בין יהודים וערבים. אבל המשמעויות הן עוד יותר מרחיקות לכת, במובן זה שלמעשה, ולכן אני רואה את הדרמטיות הזאת בשינוי, נפתח באמצעות האירועים האלה, או דרך האירועים האלה, השיח על זהותה של מדינת ישראל. נפתח השיח על זהותה של מדינת ישראל, שהוא כרוך במסע חזרה לשורשי 1948.

כמובן שזה לא רק תוצאה של מה שקרה באוקטובר, אני רואה את זה בהקשר רחב יותר, של כל ההתפתחויות מאז אוסלו, של פתיחה מחדש של תיקים מסוימים, של 1948 על כל מה שכרוך בכך, כולל השאלה של אופי המדינה, זהות המדינה, דברים שחורגים הרבה מעבר לרמה הפשטנית היום, שהיא רמה מתקנת. זה הקונטקסט שבו אני רואה את השינוי, שיחייב אותנו כקבוצה להתייחס אליו, כי אני לא חושב שעל יסוד אותן הנחות שפעלנו עליהן עד אוקטובר ניתן להגיע למסמך משותף.

דבר נוסף ואחרון שאני רוצה לומר, זה לחלק איתכם קצת מההתרשמויות והחוויית מיום העיון שגם אוניברסיטת תל אביב ערכה (עכשיו זה מאד פופולרי, אתה צריך ממש לבחור כבר לאן ללכת). אני חושב שחלק מהממצאים הם כבר ממוחזרים. אני מדבר על יום ראשון, כשחלק לא קטן מהמשתתפים פה נכח. בסופו של יום, התחושה החזקה ביותר שלי נגעה לנתק שקיים בין הרוב היהודי והמיעוט הערבי. רוב הדוברים היו ערבים, והמוטיב המרכזי שעלה בדברים של הדוברים הערביים זה כיצד ניתן לספק את המאויים הלאומיים של המיעוט הערבי. זה היה המסר העיקרי עליו דוברים מדוברים שונים דיברו. אני רק אזכיר במשפט אחד את הניתוח של עו"ד מוחמד דחלה שדיבר למעשה על חמש תחנות בתהליך של זכויות למיעוטים, כאשר התחנה הראשונה זה זכויות אינדיבידואליות, התחנה השניה הן זכויות קיבוציות קבוצתיות, התחנה השלישית היא אוטונומיה לסוגיה, הרביעית הפרדות והחמישית מדינה דו לאומית, כאשר הרביעית והחמישית יכולות להיות במעמד מקביל אחד לשני. המסקנה שלו הייתה שהערבים בישראל נמצאים היום בתחנה השניה של זכויות קיבוציות, עם תחילת דיונים על התחנה השלישית, כאשר הרביעית והחמישית עדיין רחוקות.

ראסם חמאסי: זו ראייה חד כיוונית, תהליכית ולא ראייה מערכתית.

אלי רכס: בסדר, היו דוברים אחרים שהציגו נקודות אחרות. אבל הנקודה שבלטה לעיני ואני חושב שהיא מאד רלוונטית גם לדיונים שלנו, גם פה היום, היא איזושהי נטייה לדה לגיטימציה של המדינה היהודית כמדינה יהודית ודמוקרטית. הייתה איזושהי התעלמות, הכחשה של המציאות כפי שהיא משתקפת אצל הרוב היהודי.

כלומר, 'אני עכשיו אבוא ואציג את עמדותיי, אלה הן עמדותיי, על פי הרצף הזה, מכיוון כזה, בראיה כוללת יותר או כוללת פחות, וכל הפרטים האחרים למעשה לא מעניינים אותי. אל תבלבלו לי את הראש עם זה שיש פה רוב יהודי, ולמעשה כמו שמוטה אמר, יש פה רוב יהודי שעד עכשיו בחר במדינה שאופייה הוא יהודי ודמוקרטי, אבל 'אל תפריעו לי עם הפרטים האלה. האג'נדה שלי היא אחרת, האג'נדה שלי מתחדדת לנוכח מה שקרה, וזה לגיטימי מבחינתי לבוא ולהציג את זה בצורה כזאת'. זו הנקודה המרכזית שאני יצאתי אתה, ואני חושב שהיא משליכה על עבודתה של הקבוצה הזאת, כי היום יהיה, לפי דעתי, הרבה יותר קשה לנסח מסמך, אלא אם מטרות המסמך, התוצר הסופי, יוגדרו בצורה אחרת. אם אנחנו רוצים להציג איזושהו מסמך עתידי או עתידי אפילו, ביחס לאיך אנחנו היינו רוצים לראות את החברה הישראלית בעוד איקס שנים, מתוך מודעות וידיעה ברורה שיכולת המימוש שלו והביצוע שלו רחוקה, אז זה דבר אחד, ויכול להיות שזאת מטרה לגיטימית של הקבוצה. אבל אם זה מסמך שאמור לשקף את הלוח הרחוק לציבור היהודי והערבי כאחד, אני חושב שמבחינת יכולת הניסוח, כאשר הדגש הוא על יציגותו, יהיה לנו היום הרבה יותר קשה לעשות את זה. יכול מאד להיות שאנחנו צריכים לפתוח כל מיני הנחות יסוד שעליהן התבססנו בשלב מוקדם יותר, על מנת להגיע למסמך שבאמת יהיה מקובל ויציג.

מרדכי קרמניצר: ברשותך, סמי, ניתן להאלה, כי יש לנו כמה דוברים יהודיים ברצף. אז נשבור את הקו.

האלה אספניולי: לא, זה בסדר, אין שום בעיה.

סמי סמוחה: גם לי אין שום בעיה. אני מוכן אפילו לרדת לסוף.

האלה אספניולי: או.ק.י. אני חושבת שיש כאן אי הבנה, אי הכרה, אני לא יודעת, חוסר אמפטיה, אני לא יודעת איך לקרוא לזה- רוב הדוברים כאן לא יכולים לראות את השורשים שלי, אני אדבר על עצמי, כפלשתינאית, מבחינה זו שמאד קשה לי לראות את כל מה שקורה בגדה וכל מה שקורה ברשות הפלשתינאית וכל ההרג היום יומי וכל המצב, כשהאנשים מתים שם, ואתם כאילו מצפים ממני לשבת בזרועות שלובות. איך אפשר לצפות לדבר כזה? איך אפשר לצפות לדבר כזה? שכל אחד ינסה לשים עצמו במקומי. אם היו יהודים שעוברים את כל הסבל הזה ואת כל ההרג הזה, האם הייתם יושבי שלובי ידיים? כאילו שקרה משהו בין הערבים בישראל, כאילו שקרה אסון, שקרתה בגידה. כל המחשבה הזו באה מאי ההכרה בזכותי, אולי גם אי הכרה בשורשים שלי. אולי אתם מצפים ממני להיות ישראלית במלוא מובן המילה, ושכל מה שקורה לעם שלי לא יהיה אכפת לי. אלה הציפיות שאתם בעצם משדרים לכולנו, ואלו ציפיות שמגבירות את הרגשת הניכור אצלי.

משה ארנס: אפשר לשאול אותך שאלה? החיזבאללה זה גם העם שלך?

האלה אספניולי: החיזבאללה זה גם חלק מתנועת השחרור. זה לא העם שלי, אבל זה העם הערבי, זה גם חלק, זו תנועת שחרור.

משה ארנס: התשובה היא כן.

האלה אספניולי: גם תנועת שחרור לאומית. כל כיבוש מוביל לתנועות שחרור, זה לא קשור -

משה ארנס: והאייטולות באיראן זה גם העם שלך?

האלה אספניולי: לא. לא.

משה ארנס: זה לא. אבל הם תומכים -

האלה אספניולי: אני מדברת על -המצב הפלשתינאי, אני מדברת על -

מיכאל איתן: לי יש שאלה אחרת, אם החיזבאללה מחר יבצע פעולה -

האלה אספניולי: לא לא, זה לא ככה. אני מדברת על העם הפלשתינאי, אני מדברת על הסבל -

מיכאל איתן: אולי היא תוכל להבהיר את זה, זה מאד חשוב. היא לא תרצה, לא תענה. השאלה היא לא לגבי החיזבאללה, השאלה היא אם החיזבאללה מחר יתקוף את אחד הישובים היהודיים על גבול הצפון, את תרגישי הזדהות עם מעשה כזה? את תגיד: זה חלק שאני מזדהה איתו, זה מבטא חלק ממני? או שאת תגיד: אני מוכנה לעמוד על הגדר ולהדוף התקפה כזאת.

האלה אספניולי: תלוי מה תהיה הסיבה. החיזבאללה חטף חיילים בתשובה לחיילים החטופים

כאן או לאנשים אחרים. תלוי מה תהיה הפעולה, אם זה תגובה או - תלוי מה זה

יהיה. תלוי מה תהיה הסיבה. אם זה תגובה למצב -

זה תחקיר? אתה לא צריך לחקור אותה.

עאדל מנאע:

מיכאל איתן: אם זאת ההרגשה, שזה תחקיר, עאדל, והתשובה שלך גם מלמדת משהו..

האלה אספניולי: אני עונה לך. תלוי מה תהיה הסיבה. אם זו תגובה למצב שבו הם חייבים

להיאבק, אז זה תגובה. אבל אני חושבת - אתם ממש הסתם אותי מהרעיון

שלי. אני התחלתי לדבר - אולי זו המטרה? כי מה שאני אומרת על חוסר

האמפטיה והציפיות שכאלו מגבירות את הניכור שלי, הוא שאלו הן ציפיות

שלכם שמשדרים לנו כל הזמן

מי זה שלכם?

מיכאל איתן:

האלה אספניולי: אני שומעת את זה בקבוצה, אני שומעת את זה בהרבה מקומות, 'מה קרה

לערבים?', כאילו שלא מצופה מהערבים שיעמדו ויביעו סולידריות עם העם

הפלשתינאי. אני היום שואלת, למה הערבים עדיין שותקים, למה אנחנו בתור

ישראלים שותקים על כל מה שקורה בהרג העם הפלשתינאי? קשה לי לעמוד

בשילוב ידיים. אבל זה לא אומר שהמחאה צריכה להיות לא לגיטימית.

אני מקשרת בין התסכול, המרירות וחוסר השוויון שאתם דיברתם עליהם, לבין

ההזדהות. אני רואה את הנושא משולב. מבחינה אחת מגיע לי להזדהות עם העם

שלי. מבחינה אחת, קשה לי לעמוד בידיים שלובות. מצד שני, צורת המחאה,

למה יצאה מחאה לא לגיטימית, קשורה בתסכול. כי צורת המחאה הייתה יכולה

להיות אחרת, אם לא היה תסכול ולא הייתה מרירות ולא הייתה אבטלה ולא

היה חוסר שוויון. צורת המחאה הייתה יכולה להיות אחרת, ואפשר שגם בתוך

האוכלוסייה הערבית היו אנשים שהביעו את המחאה שלהם ואת הסולידריות

שלהם בצורה לא אלימה. אבל יש כאלה, שמרוב תסכול, מסתבר, הביעו את זה

בצורה אלימה. אני חושבת שצורת המחאה קשורה בחוסר השוויון, בתסכול.

אבל המחאה, נכון שיש לה שורשים לאומיים, שורשים של הזדהות עם

הפלשתינאים. אלה השורשים האמיתיים שהיו ואת זה אני מצפה מכולכם

שתבינו, ולא להגיד ההפך, ולא להגיד 'למה קורה דבר כזה'. אתם אומרים שכל

הזמן הערבים היו נאמנים למדינה ועכשיו כאילו שאין נאמנות. כל הזמן, כל הזמן, יש הצטברות של תסכולים. כל הזמן קיוונו שבאוסלו יהיה פתרון. קיוונו שבאוסלו יהיה פתרון, ואחרי אוסלו ואחרי כל הסחיטה שהייתה באוסלו, ואחרי כל התהליך שהוא ממש תהליך של הרג ורצח העם, התסכול גובר. אז מגיעים למצב שאפילו אוסלו לא פתר את הבעיה, והכל יוצא החוצה. אי אפשר כל הזמן להישאר באותו מצב. הרי כל בן אדם מתפעל ממה שקורה. הרי נכון שהיו מצבים שהערבים ראו את זה בצורה אחרת, אבל מה שקורה משפיע עלינו ומשפיע על כל הערבים בארץ. אז זה לא העניין- אני חושבת שגם מבלבלים כאן בין עוינות למדינה, לבין מדיניות הממשלה. אני חושבת שהערבים מדברים על מדיניות ממשלתית ולא על עוינות למדינה. רוב הערבים מדברים על מדיניות ממשלתית שאנחנו נגדה- אנחנו גם רוצים שלום צודק, שמבוסס על גבולות '67 והיום כולם אומרים את זה. גם הרשות הפלשתינאית אומרת את זה, וגם אנשים מאד מכובדים מהרשות הפלשתינאית אומרים שהם בעד גבולות '67. היום הרבה קוראים לדבר הזה.

אני שומעת מהרבה יהודים: אם היינו מאמינים שזה יפתור את הבעיה, אולי זה היה קורה.

כולל זכות השיבה?

מיכאל איתן:

האלה אספניולי: כולל פתרון לזכות השיבה. כולל פתרון. כשמדברים מוצאים את הפתרונות. אבל אי אפשר לתת לעצמך זכות שיבה ולא לתת לערבים זכות שיבה. מה עושים אלפי פלשתינאים בפזורה? אז כולל התדיינות על זכות השיבה. למה לא? אפשר למצוא את הפתרונות. אבל אף אחד לא דורש יותר מגבולות '67. אף אחד לא בא היום ואומר: אני רוצה מדינה פלשתינאית שתקום על חשבון מדינת ישראל. רובם אומרים שהם רוצים שתי מדינות.

החמאס אומר את זה.

משה ארנס:

האלה אספניולי: גם החמאס יסתפק בגבולות '67, תסמוך על זה. אומרים את זה, כמו שהקיצוניים בישראל אומרים דברים אחרים. אבל בסוף צריך פתרון. צריך פתרון שיספק את שני העמים, וצריך פתרון צודק.

מדינת ישראל לא מופיעה באטלסים בבתי הספר במערכת החינוך הפלשתינית.

רות גביון:

האלה אספניולי: אני חושבת שהמצב השתנה. אני לא בקיאה, אבל המצב השתנה. אני שמעתי הרבה הצהרות מהרשות הפלשתינאית על כך שהם לא היו רוצים לבנות את המדינה שלהם על הסבל של המדינה היהודית. את זה אמרו בכירים ברשות הפלשתינאית. וכולם אומרים גבולות '67. אבל אני חושבת שהבעיה של הרגשת הרדיפה אצל היהודים היא שמשפיעה על חוסר האמון, הם לא מאמינים שגבולות '67 יפתרו את הבעיה. את זה אני שמעתי לא רק בקבוצה הזאת, אלא בהרבה מקומות. אבל כל עוד נשאר עם הרגשות האלה, לא נגיע לפתרון. אני לא חושבת שהשילוב של הערבים צריך להיות קודם לשלום, החבר משה ארנס. השילוב של הערבים לא יכול להיות קודם לשלום. אני חושבת שהשלום צריך להיות אולי במקביל, אבל אי אפשר לשלב את הערבים בישראל, כאילו שהשילוב קודם לשלום ואז נפתרה הבעיה. כל עוד אין שלום צודק הבעיה לא נפתרת, כי ברגשות הלאומיים שלי, הלאומיים שוב אני אומרת, לא הלאומיים, הלאומיים, אני גאה. אני רוצה פתרון לעם שלי לא על חשבון עם אחר. את זה אני אומרת בפרוש. לכן אני חושבת שההזדהות הזאת, או העוינות שאלה דיברה עליה, זו לא עוינות למדינת ישראל; יש מצב של חוסר שוויון, יש מצב של חוסר שלום, מצב שאין בו שלום צודק, ושני הדברים האלה צריכים ללכת ביחד. זה יכול להביא לפתרון הבעיה.

לכן מבחינת הנוסח, אני מסכימה עם ההגדרה של עאדל, אולי באמת כשאנחנו מדברים על שוויון ומדברים על מצב של סגירת פערים, זה צריך לבוא גם ביחד עם בעיית השלום.

מה המסקנה מזה לגבי מסמך או העבודה של הוועדה, של הקבוצה הזאת?

רות גביון:

האלה אספניולי: את לא היית בהתחלה, התחיל דיון בנוגע ללהוסיף למסמך דרישה שיהיה שלום צודק. אבל מבחינת העיתוי, אני חושבת שהמסמך מאד מתאים עכשיו.

אני רוצה לדבר על מספר נקודות ולא לתת הרצאה על הסיבות למהומות. אני קורא לזה מהומות אוקטובר 2000. אני רק אציין כמה דברים שיש להם השלכות גם על העבודה של הפורום הזה. אין שום ספק שהמהומות של אוקטובר החריפו את השסע בין יהודים וערבים, כפי שנאמר קודם. לא שהם שברו את האמון, האמון לא היה. אמון לא היה, כך שלא היה הרבה מה לשבור. אבל בכל זאת, כבר

סמי סמוחה:

עכשיו אפשר לראות דברים חדשים, השלכות חדשות, ואני אומר רק את הדבר העיקרי.

התחדדה השאלה של אופייה היהודי של המדינה. התחדדה בצורה כזאת, שלא רק שהערבים עכשיו קוראים תיגר על אופייה של המדינה היהודית, התגובה שכנגד היא שהיהודים ירצו עכשיו לחזק את אופייה היהודי של המדינה. ההבדל בין שמאל וימין בארץ, בין השמאל הפוליטי והימין הפוליטי בארץ, הוא שהשמאל רוצה לטשטש את השאלה הזאת. זו האסטרטגיה של השמאל, הוא בורח מזה או מתעלם מזה, ואילו הימין שש לקרב בתחום הזה - 'אתם מערערים? בבקשה, אז אנחנו נחזק'.

לכן, את המסמך שאנחנו נוכל לייצר יהיה עכשיו יותר קשה לקבל בשני הצדדים, כי כפי שאמר אלי, השאלה הזאת מתחדדת, והמסמך יתייחס אליה בצורה זו או אחרת, אבל הוא לא יספק את שני הצדדים, לפחות לא חלק גדול של שני הצדדים. זה מה שאני אומר לעת עתה. השאלה שאני שואל את עצמי כחוקר, לא רק כמשתתף בפורום הזה, היא מה המשמעות של המהומות האלה. מעבר להשלכה המיידית שלהן כפי שאמרתי עכשיו, האם, כפי שמשמע מהדוברים האחרים, המהומות האלה הן באמת נקודת מפנה ביחסים עם הערבים? אני לא בטוח. המהומות של '87, באינתיפאדה הקודמת, לא היו נקודת מפנה ביחסים בין יהודים וערבים. את זה יכולנו לדעת רק אח"כ, לא כשאנחנו נמצאים בעין הסערה. אנחנו כנראה נמצאים בהתחלה של המצב הזה, לכן אי אפשר לקבוע אם זו נקודת מפנה או לא נקודת מפנה.

בכל זאת הגיעו לאוסלו.

עאדל מנאע:

סמי סמוחה:

אחרי שש שנים, אז איך אתה יכול עכשיו לדעת, מהן השלכות המהומות של אוקטובר, בסה"כ חודש וחצי אחרי. אתה היסטוריון, אובייקטיבית אתה צריך זמן. אני אומר שאנחנו לא יכולים לדעת אם זו נקודת מפנה או לא. אני יכול להגיד באופן כללי, שאנחנו יודעים שכשיש משברים או אירועים מהסוג הזה, אנשים משנים את דעתם לטווח קצר, וכשאתה בודק אחרי שנה או משהו כזה, בדרך כלל יש חזרה לדעות ולעמדות הקודמות. אני לא יודע אם זה יקרה או לא, אני לא יכול לדעת, את זה נוכל לדעת יותר מאוחר.

עכשיו, למה אני אומר את זה? כי הערכת המצב שלי היא, שאירועי אוקטובר, זה חלק מאיזו סדרת אירועים שאנחנו עומדים כנראה לפניה. זו לא נקודה שהתחילה והסתיימה באוקטובר במשך 7 ימים. זה יכול להתחדש כל רגע, תלוי בשני גורמים עיקריים. אחד, מה יקרה לעימות עם הפלשתינים, איזה כיוון הוא יקבל, ויכול להיות שהעימות עם הפלשתינים גם הוא רק התחלה של התפתחויות יותר גורליות ורציניות. כי הצד הפלשתיני עדיין לא השתמש במלוא כוחו, והצד הישראלי בוודאי לא השתמש במלוא כוחו, ואם העסק הזה יתפתח למלחמה בלתי מבוקרת וזה בהחלט אפשרי, יקרו הרבה דברים שכרגע אנחנו לא מדברים עליהם ולא חושבים עליהם, אבל יהיו, כי במלחמה כמו במלחמה, ואז התנאים משתנים. ואז, אנחנו לא מדברים על יחסי יהודים וערבים באותם פרמטרים שדיברנו עד עכשיו, מאז '48. אלו פרמטרים אחרים, חוקי משחק אחרים, ואז יוכלו להתפתח הרבה דברים.

קשה כרגע להגיד מה החשיבות של האירועים עד עכשיו, אם יהיו נקודת מפנה או לא יהיו נקודת מפנה, וזה מביא אותי -

בכל זאת קרה משהו, סמי.

עאדל מנאע:

סמי סמוחה:

בוודאי קרה. אני יכול לתת לך עכשיו סדרה של דברים שהמהומות השפיעו עליהם, אתה ציינת חלק מהם. אבל עדיין זה לא אומר שזו נקודת מפנה. אתה יודע מה הייתה נקודת מפנה? יום האדמה הראשון, אבל האינתיפאדה הראשונה לא הייתה נקודת מפנה בשום פנים ואופן.

איזו נקודת מפנה היה יום האדמה? מה זה עשה? הפקיעו ומפקיעים, בנגב מפקיעים וכו'.

עאדל מנאע:

קודם כל יש לך מאבק ערבי, המאבק הערבי התחיל ב-'76, לא היה קודם. לפי דעתי, יום האדמה של '76 היה נקודת מפנה.

סמי סמוחה:

של '76. אני מדבר על '76.

עאדל מנאע:

היה נקודת מפנה. לעומת זאת האינתיפאדה ב-'87 לא הייתה נקודת מפנה.

סמי סמוחה:

אז שוב, אין לך פרספקטיבה ואתה עוד לא יודע.

עאדל מנאע:

השאלה היא אם אנחנו נמצאים עדיין בעיצומם של האירועים. השאלה היא, והיא שאלה קריטית שצריכה להעסיק אותנו, איזה לקחים אנחנו מוציאים מהאירועים האלה, של אוקטובר. מאחר שאנחנו לא בטוחים שהאירועים האלה

סמי סמוחה:

עאדל מנאע:

סמי סמוחה:

לא יתחדשו, האם תפקידנו לנתח את האירועים, להוציא מסקנות, על מנת שבעימות הבא, בהתפתחויות של האירועים הבאים, לא נחזור על הסיפור של אוקטובר 2000. זו השאלה. זו גם שאלה מעשית, לא רק תאורטית. ובהקשר לזה גם, אני רוצה לציין, שיש עכשיו כל מיני פורומים במדינה, שמטפלים בשאלה הזאת כשאלה שהיא לא רק תאורטית ודיונית, אלא גם כשאלה של עיצוב מדיניות. יש וועדת חקירה ממלכתית שתצטרך לטפל בשורש, בסיבות וכו'. השאלה היא אם יש לפורום הזה איזה תפקיד למלא, או שאנחנו ממשכים עם הדיונים ואנחנו לא מעורבים, על כל פנים בפורומים שכרגע מוקמים ועובדים על התחום הזה. זו שאלה שאנחנו צריכים לדון בה- האם אנחנו חושבים שיש לנו איזה תפקיד למלא כאן.

אני חושב שמשא ארנס עורר שאלה והשאלה הזאת צריכה להתעורר, ואסור להרפות ממנה. זאת היא שאלת הנאמנות. אי אפשר לבוא ולהגיד שהשאלה הזאת לא קיימת, למרות שאני יודע שהערבים מכחישים קיומה של שאלה כזאת. עצם הצגת השאלה פוגעת בהם. אבל המהומות האלה, ועוד הרבה דברים אחרים, מראים שיש בעיה של נאמנות. זו לא שאלה תאורטית, זו לא שאלה שמעוררים אותה בשביל לפגוע ולעשות דה-לגיטימציה. ישנה כאן שאלה בשטח. זה לא שהערבים לא שולטים במה שהם עושים, וזה לא שהם רק מגיבים למה שהיהודים עושים. הזירה הרבה יותר רחבה, יש פה זירה פלשתינית, זירה אסלאמית וזירה כלל עולמית. הערבים והישראלים מגיבים גם לזה. לכן שאלת הנאמנות ושאלת בטחון המדינה, היא בהחלט שאלה שאסור פשוט להתעלם ממנה. אני לא אומר מה צריכה להיות התשובה, אין תשובה לשאלה הזאת, אבל היא שאלה שצריכה בהחלט להידון.

האלה אספניולי: כיצד אתה מגדיר נאמנות?

סמי סמוחה: בסדר, צריך לדון בשאלה של נאמנות, אבל בהקשר הזה, מדובר לא רק בשאלה של נאמנות והזדהות.

משה ארנס: זו לא סוגיה אמורפית. זה מצב שהמדינה שלך נמצאת בעימות עם גורם עוין, וזה גורלה של המדינה שלך.

סמי סמוחה: כן, מה מותר לך ומה אסור לך לעשות. מה מותר לך להגיד ומה אסור לך להגיד במצבים כאלה. אלה שאלות קריטיות שאי אפשר לבוא ולהגיד: שמע, זה ערטילאי.

אני רוצה רק לומר בעקבות מהומות אוקטובר, שאני כבר רואה שלושה דברים שאני רוצה להגיד לזכותכם, שכבר קורים. לא דברים ספקולטיביים בעתיד, כמו שאני אומר שאיש לא יודע אם זו תהיה נקודת מפנה או לא. דבר ראשון שקרה הוא, שהממסד הישראלי, להערכתנו בפעם הראשונה, מכיר בגופים מייצגים ערביים. אף פעם לא היה דבר כזה. זו פריצת דרך.

מה זאת אומרת? תוכל להסביר את זה?

ראש הממשלה, שרים בממשלה, יושבים עם וועדת המעקב ומנהלים איתה מו"מ. פעם ראשונה?

משה ארנס:

סמי סמוחה:

משה ארנס:

סמי סמוחה:

עם וועדת המעקב כוועדת המעקב? כן, אבל לא נתווכח על זה. יושבים בפעם הראשונה עם וועד הסטודנטים הארצי הערבי ומנהלים אתו מו"מ באוניברסיטאות. לא פורמלית. הזמינו אותם בצורה אחרת, לא בצורה רשמית, בפעם הראשונה. בשבילי זו פריצת דרך. וזה קרה. אף אחד לא פצה פה וצפץ. הימין אפילו לא אמר מילה. אני פשוט לא מאמין כשאני מסתכל על הדבר הזה. התחולל פה שינוי גדול מאד, והמהומות האלה, כבר - איך אומרים - עשו את שלהן במובן הזה. זה דבר אחד.

הדבר השני שקרה,

צריך לדעתך לעודד עוד מהומות? אתה מתקדם בכיוון לא טוב. אולי נכתוב במסמך שכדאי.

מיכאל איתן:

בשום אופן זו לא הקונוטציה. בשום אופן לא. הדבר השני שקרה, והוא לא כל כך גלוי לעין כמו הראשון, הוא, שכבר מדברים בחוגים שונים על תיקוני גבול. תיקוני גבול במובן של העברת המשולש למדינת פלשתיין עם האוכלוסייה שלו.

זה לא רציני, זה היה לפני האירועים וזה לא רציני.

אז אני אומר לך, הפעם מדברים יותר ברצינות. זה לא שמשוגעים זורקים את הדברים לאוויר -

מי מדבר, יהודים או ערבים?

רות גביזון:

לא רק זה, אלא שהדבר הזה עשוי -

סמי סמוחה:

תגיד לי הגליל עושה את הבעיות ואנחנו עובדים כאן?

כאמל ריאן:

מה זה הגליל עושה את הבעיות? זה התחיל בוואדי ערה אז מעבירים את זה לצד השני.... לפי הדגם הזה, אפרופו מה שהוא אמר, אולי כדאי לעשות עוד מהומות ואז המדינה הפלשתינית תגדל. אבל זה שוב אמירות מסוג ההומור השחור. אני חושב שאם למהומות האלה יהיה המשך, העניין הזה לא רק יקבל תאוצה, אלא יקבל גם לגיטימציה. זה ייהפך לראשונה ל- issue על סדר היום הציבורי, ונשמע אנשים מתווכחים במלוא הרצינות. זה לא טרנספר. אין לזה אח ורע בהיסטוריה, שמדינה תגיד: אני מוותרת על שטח מרצון, אפילו ללא תמורה. זה לא טרנספר וזה דבר חדשני בפוליטיקה.

עאדל מנאע:

דבר אחרון, שאני רק רואה ניצנים שלו והוא יכול לקבל תאוצה, סליחה, בכל זאת, לגבי הנקודה הזאת, אתה מתכוון שבציבור היהודי יש - כן כן, בציבור היהודי ולא רק בציבור היהודי אלא גם בממסד היהודי. אני חושב שזה לא מייצג שום דבר בעל משמעות. אני, דרך אגב, חושב שזה דבר רע מאד. זו הודאה בכישלון שלנו לשלב את האוכלוסיה הערבית בישראל. אבל זה לא רציני.

סמי סמוחה:

משה ארנס:

סמי סמוחה:

משה ארנס:

אני חשבת כמוך עד האירועים. מאז האירועים אני קולט הרבה מסרים והעסק הזה הרבה יותר רציני מכפי שחשבת אני בעצמי. הדבר השלישי - זה לא שחיווית דעה, כמו קודם, זה נשאר עדיין ניטרלי. כל אחד רואה את זה מצד אחר.

סמי סמוחה:

רות גביון:

עאדל מנאע:

סמי סמוחה:

אני לא רוצה להתייחס לזה עכשיו, אני רק מביא את זה לתודעה של אנשים, שיהיה בתודעה של אנשים. הדבר השלישי הוא שהאירועים האלה עשויים לשנות את הפוליטיקה הישראלית, אני אומר את זה במלוא האחריות, עשויים, יכולים, שוב, לטוב ולרע, תלוי לאיזה צד. הכוונה היא, שהם עשויים ליצור תהליך של שלושה גושים בפוליטיקה הישראלית. אני קצת משתמש במושגים שמקובלים - ימין, שמאל - והערבים שעכשיו בתוך השמאל, בהחלט יכולה להיות אפשרות - והחרדים איפה?

עאדל מנאע:

סמי סמוחה:

החרדים בתוך הימין. בטח. זו פוליטיקה דיכוטומית עכשיו פחות או יותר. היא תיהפך לפוליטיקה משולשת, כאשר הערבים יוצאים מהשמאל, ומנהלים פוליטיקה נפרדת. המשמעות לגבי הפוליטיקה הישראלית היא שהתיקו בין ימין ושמאל יישבר לטובת הימין. האפשרות הזאת היא אפשרות שקשה כרגע לנתח אותה, להסביר איך היא תתפתח, כי יש צד פלשתיני לפוליטיקה הזאת, זה לא רק צד ערבי פנימי או ישראלי פנימי. גם לערפאת ולהנהגה הפלשתינית יש מה להגיד על התפתחות כזאת.

בתוך הקלחת הזאת, ברור מה האינטרס של השמאל ומה האינטרס של הימין. כאן אני אומר, אנחנו יכולים לעמוד עכשיו על זה שערביי ישראל יכולים לשנות עכשיו את הפוליטיקה הפנימית של החברה הישראלית, ועכשיו, איך זה יקרה? זה יקרה אם זו באמת נקודת מפנה. זאת אומרת אם תהיה נקודת מפנה, אם המאורעות האלה הם נקודת מפנה, זה בין השאר יכול לקרות. מאחר שאני לא בטוח שהמאורעות האלה הם נקודת מפנה, עם כל זה שאנחנו מתרשמים ממה שקרה בחודש וחצי האחרון אני לא בטוח שקרה דבר כל כך גדול, זה תלוי בהתפתחויות האחרות. אני אמרתי קודם, זה תלוי בשני דברים. תלוי בהתפתחות בתחום הפלשתיני, אבל זה תלוי בעוד דבר, אפילו יותר חשוב מזה, וזה המדיניות של הממשלה. לדעתי, מדיניות הממשלה כלפי ערביי ישראל זה הגורם המרכזי שמעצב את ההתנהגות ואת העמדות של הערבים בישראל, ולא רק ההסכמיזציה והפלשתיניזציה והרשות הפלשתינית וכל הדברים הללו. מדיניות הממשלה זה אחד הגורמים המרכזיים.

אלי רכס:

רק הערה אחת בנושא של החלוקה לשלושה גושים חדשים - זאת רק אפשרות אחת של העיצוב מחדש של המפה הפוליטית. עוד אפשרות שאני מציע לשקול אתה, זה חבירה של הימין לערבים.

מרדכי קרמניצר: אנחנו לא נכנס לזה עכשיו. רשומים אצלי אחמד סעדי, ראסם תמאסי, עאדל מנאע, מיכאל איתן וכאמל ריאן.

אחמד סעדי:

מאיה להתחיל? בעצם יש כמה נקודות שהייתי רוצה להעיר. הנקודה הראשונה היא מה קורה עכשיו, כיצד הדברים והמאורעות האחרונים משפיעים על המצב. לגבי האירועים האחרונים אני חושב שיש שתי אופציות. אופציה אחת רדיקלית, של מלחמה כוללת, שיש לה השלכות שהן מעבר, מבחינת זמן ומקום, למה שאנחנו מתדיינים בו. יש גם להניח שהתוצאות וההשלכות של מלחמה כוללת יהיו אחרי שאנחנו לא נהיה כבר בעולם הזה. אני חושב שזה ימשיך תקופת זמן ארוכה - לא חמישים שנה, אלא מעבר לחמישים שנה.

ניקח את המצב האחר, אפשר לכנותו תהליך של דה-קולוניזציה. צריך להשוות ולבדוק תהליכים כאלה, אני חושב שתהליך של דה-קולוניזציה היה תמיד תהליך קשה ומלווה באלימות, וגם קבוצות השייכות לקבוצה או לעם המנהל דה-קולוניזציה היו אובייקט להטרדות מסוגים שונים, מצד האוכלוסיה שעוזבת. אם נסתכל על הצרפתים למשל, האלגיראים שהיו בצרפת או מרוקאים שהיו בצרפת בזמן דה-קולוניזציה, גם לא היה להם קל. תהליך הדה-קולוניזציה הוא תהליך כואב וקשה, הדורש גם הרבה דינמיקות וסערת רגשות.

על כן אני חושב שבקונטקסט כזה החשוב ביותר הוא לבדוק כיצד ניתן לעבור תהליך זה בצורה, נקרא לזה סבירה במידת האפשר. אז התוצאה מכך או ההשלכה שיש לכך על המסמך היא שמדובר במסמך מינורי ולא במסמך מרחיק לכת, משום שרק אחרי סיום התהליך הזה אפשר באמת לראות אפיקים חדשים ומציאות חדשה. קשה לחשוב על מציאות או קשה לדמיין מציאות, כאשר אנחנו שרויים בעיצומו של תהליך זה.

לדעתי, בדרך כלל, התוצאות הן הרבה יותר חיוביות ממה שנוטים לחשוב, אחרי סיומו של תהליך דה-קולוניזציה. יש שני נושאים שהייתי רוצה לציין.

אתה אומר שהמסמך הוא מינורי? ואתה אומר את זה - לא. אני אומר שצריך לעשות מסמך מינורי עכשיו. כשאנחנו בעיצומו של תהליך של דה-קולוניזציה צריך לעסוק במסמך מינורי, בכדי שהתהליך הזה יעבור במידת האפשר.

אחמד, מה זה דה-קולוניזציה, אתה יכול להסביר בשתי מילים? כן. דה-קולוניזציה מתרחשת כאשר עם אחד שולט והעם האחר רוצה להקים מדינה, כמו צרפת ואלג'יר, כמו אנגליה בהרבה מקומות כלומר, אתה מתכוון רק לשטחים.

כן. בהחלט. בהחלט. הייתי גם רוצה להתייחס לשתי נקודות שהן מעבר למצב הקונקרטי הזה, והן הנושא של מדינה יהודית ודמוקרטיה ונושא של נאמנות, וכרוכות בזה גם שאלות הערבים בחברה ישראלית. בקשר למדינה יהודית ודמוקרטיה, אני חושב שגם באיזה מקום כתבתי על זה, שדמוקרטיה היא לא סיסמה, היא לא רק תהליך, אלא היא ניסיון, התנסות. אם להגיד את האמת כפי שהיא, הרי שלערבים בישראל לא הייתה התנסות בדמוקרטיה. כאשר אני מסתכל על השנים שבהן אני גדלתי והייתי תלמיד, תמיד אני חושב על זה, אחד הדברים שהייתי מקווה לו ותמיד חשבתי עליו, הוא שאף פעם לא ישבתי ליד שולחן וכסא חדשים. תמיד קיוויתי שאיזה בית ספר יהודי יזרוק את הכסאות והשולחנות שלו בכדי שיביאו לנו את זה, ונשב על יד שולחנות קצת יותר טובים. גם אני לא ישבתי ליד שולחנות חדשים.

כן, אבל לא זרקו מבית ספר אחד ונתנו לו. באיזה יישוב גדלת? נכון.

לא חשוב. זוהי התנסות של דור, לא התנסות אישית. אני גם למדתי בבית ספר שהיה אמור להיות בית ספר לדו קיום, בעירוני א' בחיפה, וגם שם המצב לא היה הכי טוב בלשון המעטה, בהתנסות שהיא לא רק שלי, אלא של כל אותה שכבת הדור. אפשר להצביע רק על אדם אחד שאני הכרתי אותו, שעכשיו, בוא נגיד במושגים של המדינה, הוא אדם חיובי. רק אדם אחד. לא רק בשכבת הגיל שלי, אלא בעצם בשלוש כיתות שהכרתי.

במסמך כתוב על קרקעות. זה לא רק על קרקעות, זה גם על התנסות אישית. למשל, כאשר אני חושב על זה, לסבא שלי היו קרקעות, בחלקן כיום שטחי תירות, כשאני רוצה להיכנס לשם עכשיו אני צריך לשלם כסף ולראות אנשים אחרים בפנים ומעבדים אותן. זו בהחלט לא התנסות של דמוקרטיה, זו לא התנסות של חברה חופשית. אני חושב שבמקום להידבק במושגים ולסיסמאות כמו יהודית ודמוקרטיה וכו', צריך לחשוב על התנסות, וההתנסות הזאת, צריכה לעבור לדור הבא. אני חושב שצריכים לחשוב על זה. דבר נוסף, נקודה נוספת שהייתי צריך להעלות היא נושא הנאמנות. בעצם אם פותחים את הספרות, ואני אדם שאוהב לקרוא, אף פעם לא ראיתי את זה בטקסט, שטקסטים פוליטיים או סוציולוגיים כל כך מדגישים את הנאמנות של האדם למדינה. אני לא חושב שזאת תפישה נכונה, לא לגבי יהודים וגם לא לגבי ערבים. אני לא חושב שזו תפישה נכונה גם בעולם היום-אם הולכים לאיזה כינוס בין לאומי ואומרים שאנחנו רוצים שהאנשים יהיו נאמנים למדינה, אני חושב שיהיה צחוק לא קטן.

רות גביון:
אחמד סעדי:

אלי רכס:
אחמד סעדי:

אלי רכס:
אחמד סעדי:

אלי רכס:
אחמד סעדי:
משה ארנס:
האלה אספניולי:
אחמד סעדי:

משה ארנס: אחמד, אני גם רוצה להגיד לך משהו על ההתנסות שלי: אני גדלתי בארה"ב, אתה יודע איך פותחים את יום הלימודים בבית ספר בארה"ב? בשבועה לאומה האמריקאית.

האלה אספניולי: כן, אבל אתם לא מבדילים בין מיעוט שהיגר למדינה, או שבחר לחיות במדינה, לבין מעוט שנמצא במדינה.

מיכאל איתן: אם היינו מדברים עכשיו, למשל, על נאמנות למדינה הפלשתינית, בתחומי המדינה הפלשתינית, אז לא היית שומע כל כך הרבה הסתייגויות או את הוויכוח על המורשת הפלשתינית, החינוך הפלשתיני ועל הנאמנות למדינה הפלשתינית. לא בהכרח היינו שומעים הסתייגויות.

לא לא לא. אני מסתייג גם מזה. אני מסתייג מכל מדינה -

אחמד סעדי:

מיכאל איתן:

אחמד סעדי:

אני אומר לך, אני מסתייג מכל מדינה שהופכת את האזרח לאינסטרומנט של נאמנות. אני לא מקבל את זה לגבי כל אדם ולגבי כל משטר. זה קשור בנקודה הבאה שאני אעלה- מה זאת אומרת שילוב הערבים בחברה הישראלית? אני מוכן להביא לכם מסמכים מכאן ועד להודעה חדשה ועשיתי מחקר לאורך שלוש שנים בארכיון של בית ברל, לא השארתי שום נייר שלא קראתי אותו מההיסטוריה של המדינה עד שנות השבעים. באחד הדיונים שהיה בשנות החמישים המוקדמות, אמרו: מה נעשה לערבים; יש שתי אופציות: או שילוב, או אוטונומיה.

אחיי תפשו את התפישה של שילוב. מה זאת אומרת שילוב? שילוב משמע הם יהיו מה שאנחנו רוצים שהם יהיו. זאת אומרת אנשים ללא זהות, אנשים ללא מצפון. ראיתי בני-אדם וראיתי מסמכים, ואגיד לכם רק בקצרה. במסמך אחד אדם מבקש תעסוקה, כותב לאמנון לין, שהיה ראש המטה של מפלגת העבודה, ואומר: שמע, אני אדם חיובי ואפילו יותר מזה, משתף פעולה עם כל המוסדות וכו', ואם אתה לא מאמין לי תשאל את זה וזה. או אדם שהיה עד לאחרונה מפקח. תגיד לי שם של מפקח אחד, ואני מוכן להביא לך את המכתבים שלו ומה הוא כתב. זה סוג אחד של ערבים שנקראים 'ערבי חיובי', 'ערבי מתון', כל מיני מושגים כאלה.

זו בעצם המשמעות. אדם אחר שהבן שלו כתב ספר ורצו להרוס את הבית שלו. זה גם חלק מההתנסות של הדור שלי, שאם אתה עושה דבר מסוים, או אתה אומר דברים שהם לא נתפשים מקובלים, יש צורות אחרות לפגוע בך, ואני אישית יודע מה זה.

אדם אחד, הבן שלו היה סטודנט בירושלים וכתב איזה טקסט לתיאטרון, לגבי יחסי יהודים וערבים, ובאו להרוס את הבית שלהם, כי הבית שלהם לא היה בנוי לפי רשיון. מעניין, רק לאחר שכתב את הטקסט באו להרוס, ואפשר לראות את הדינמיקה הזאת. האב כותב להם: אני הייתי אתכם בטורקיה, הייתי עם המוסדות הישראליים בטורקיה. מה היה עם המוסדות הישראליים בטורקיה, לא קשה לשער. הבית נשאר על כנו. זה היה בשנות החמישים. והבית נשאר על כנו.

עכשיו אני מגיע לדברים שקורים היום. יש לי גם סטודנטים -

זה לא מובן. מה זאת אומרת בשנות החמישים הוא הלך עם המוסדות לטורקיה?

עادل מנאע:

האלה אספניולי: הוא שיתף פעולה.

מיכאל איתן: בשנות החמישים סולל בונה בנו בטורקיה שדות תעופה, ויכול להיות שהוא עבד שם. זה הסבר מעניין. אני עכשיו נזכרתי, בשנות החמישים סולל בונה בנתה בטורקיה.

אחמד סעדי:

יכול להיות, לא חשוב, אותו אדם דווקא היה משורר עממי מאד ידוע בחתונות. מה שהוא עשה בטורקיה, יש להניח שלא עשה בשדות תעופה, אבל זה סיפור אחר. מה שאני רוצה לומר הוא שכל עוד שאתה לא אדם חיובי, אתה נחשב אלמנט שלילי ואפשר להתיר את דמך.

האלה אספניולי: אפשר להגיד שכל עוד אתה נאבק למען זכויותיך, אתה קיצוני.

אחמד סעדי:

בסדר. עכשיו, למשל, ישנו תהליך של מעצר אנשים שהשתתפו בהפגנות. אחד הסטודנטים שלי שבא וסיפר לי על התנסותו, וזה היה קצת מפחיד, אמר: בארבע בלילה באים ארבעים אנשי מג"ב ולוקחים אותך מהבית; נכנסים לבית בארבע בבוקר, פותחים את הדלת ולוקחים אותך עם מכוניות של משטרה. הולכים מאחד לאחד. המסר הוא שאתה לא חסין, אתה לא בטוח. ואותו סטודנט, הוא מאחד הישועים בנגב, אמר לי: מה שלא יעשו עכשיו, אתה לא תמצא עשרה אנשים שיעזו להפגין בעקבות ההתמודדות של המשטרה.

האלה אספניולי: אז הצליחו.

אחמד סעדי:

הצליחו לטווח הקצר, אבל לא לטווח הארוך, האכספרימנט הזה עובר, אבל זה לא מה שדרוש. אני חושב שגם הדרך לחבר מסמך, ואולי בצורה רחבה יותר, היא באמת להיות שקופים ולהגיד את האמת. ולחשוב על הצד השני כפי שאתה חושב על עצמך. בואו לא נטיח ולא ניפח את המציאות. המציאות היא מאד עגומה. אני והדור שלי- אני גדלתי במדינה, נולדתי ב- 58', עשר שנים לאחר קום המדינה. האנשים שיצאו לרחובות, התקשורת מציינת את מספריהם, אלה אנשי שגדלו בישראל וקיבלו חינוך בישראל. ההתנסות שלהם היא התנסות בתוך המציאות הזאת, ואם לא היה דבר כל כך לא נכון במציאות הזאת, אולי הדברים היו מקבלים אופי שונה. לכן צריך לבוא ולהגיד מה לא היה נכון. אפשר לטיח, אפשר לבוא ולעשות תאורטיזציה, מה שהמשכילים אוהבים לעשות. אבל לא רק לעשות תאורטיזציה, צריך לחשוף את המציאות כפי שהיא ולהגיד: מדינה יהודית ודמוקרטית, מה משמעותה? מהי ההתנסות של הלא יהודים במדינה הזאת כיהודית ודמוקרטית, מה הם חוו, מה הם מרגישים, מה הם חושבים, מה הן ההשקפות שלהם, מדוע הדברים כפי שהם. במסמך, לדעתי, צריך לרדת דרגה אחת, ולהגיד: עכשיו הדברים מסובכים יותר, אבל יהיה לנו חלק בתיקון אם ננסה לחבר מסמך שהוא מצומצם מבחינת היקף, מסמך של הקטנת נזקים, אפשר לקרוא לזה כך.

עאדל מנאע:

עלו כמה וכמה דברים אחרי שאני פתחתי, שאני בהחלט רואה צורך להתייחס אליהם, כי יש אתגור מסוים בחלק מהשאלות ובחלק מההערות. לדעתי זה חשוב לליבון הדברים, להבנת הדברים שאנחנו מנסים לעשות ביחד, קודם כל, לפני שאנחנו מציעים הצעות לאחרים.

אני די מסכים עם הניתוח של סמי, לגבי מה שקורה. אני לא בטוח שאני מסכים אתו לגבי אותם שלושה לקחים שהם דברים רציניים ומשמעותיים, או אולי דברים רגועים ואמוציונליים, במיוחד לגבי נקודה 2 ו- 3. אפילו לגבי נקודה אחת, שהמסד כאילו רואה בפעם הראשונה בגופים המייצגים ערבים משהו מייצג ומדבר אתם- אני לא בטוח אם זה לא רגעי, אם זה אמיתי, אם זה משמעותי לטווח רחוק. , לדעתי זה חלק מהקואופטציה, מהניסיון של קואופטציה. למשל, מדברים פחות עם חברי כנסת ומנסים לדבר יותר עם אנשים מסוימים מועדת המעקב. לא עם כל אנשי וועדת המעקב, אלא עם אנשים מסוימים מועדת המעקב, וזה דווקא חלק מתהליך הקואופטציה. co-option- קניה של מנהיגים. משת"פים. לקנות משת"פים בצורה קצת יותר מתוחכמת ממה שהיה בעבר. אני לא אומר שכל אחד שמדברים אתו - אל תכניסו מילים לפי - לא כל אחד שמדברים אתו הופך למשת"פ, אבל מנסים לדבר עם כל מיני אנשים ולהפריד בין קיצוניים לפחות קיצוניים וכו' וכו', ואני די יודע איך ומה עושים בדברים האלה. אבל שוב, בוא נעזוב את הנקודה הזאת. אני רוצה בהחלט לנסות לענות לחלק מהדברים שגם ח"כ ארנס העלה וגם אחרים, שהם בהחלט חשובים ובלי שאנחנו מלבנים את הדברים ביחד, ואומרים את הדברים בצורה ברורה, לדעתי, אנחנו בעצמנו עוד לא מגבשים עמדה. אנחנו לא יכולים להסכים על דברים לפני שאנחנו באמת מבהירים את הדברים האלה.

קודם כל אני לא בטוח לאן האירועים האלה מובילים אותנו. אני באמת לא בטוח. יש לנו כל מיני אפשרויות. אבל מה שאני כן יכול להגיד הוא שישנן כל מיני אפשרויות לטפל במשבר. אנחנו במסלול של משבר. אנחנו מהאירועים האלה התחלנו במסלול כפול של משבר. משבר עם הפלסטינים בשטחים, ושם הפתרון פחות או יותר ברור לדעתי מבחינת האפשרויות של הפתרון המדיני, הפתרון הוא בכיוון שאחמד דיבר עליו- תהליך של דה-קולוניזציה, כלומר סיום הכיבוש, ניסיון להביא להסכם להקמת מדינה פלסטינית, לעצמאות פלסטינית, לפרוק רוב ההתנחלויות. אחרת לא יהיה שלום, וחלק גדול, או חלק מסוים, חלק לא גדול, חצי או פחות מחצי- אני לא יודע היום, מבין את הדבר הזה. אני לא בטוח שכולם מוכנים כבר היום להצביע עליו וללכת אתו, אבל מבינים שזה הפתרון, ושצריך ללכת לפתרון הזה. אם נגיע לזה בקרוב, כמה זמן זה ייקח - אני לא בטוח, אני פסימי בעניין הזה. אבל בסופו של דבר, אם זה יבוא אחרי שלוש או עשר שנים, אין פתרון אחר לעניין הזה, אלא אם כן ישראל תחליט שהיא רוצה להפוך בפועל ורשמית ופרקטית למדינת אפרטהייד ולהמשיך לכבוש עם אחר שמתנגד בכוח, להמשיך לדכא אותו, ואז אנחנו באמת במצב קשה ביותר, גם ברמה הפנימית בין יהודים וערבים בתוך מדינת ישראל.

אני רוצה להגיד את דעתי בצורה המפורשת ביותר, ואני אומר את זה גם כקריאה של חוקר המצב בקרב הערבים בישראל. ח"כ ארנס אמר לגבי העבר, שבעבר

הערבים בישראל, חוץ ממלחמת 48', לא נקטו עמדה ברורה. זה לא מקרה שבמלחמת 48' היה מאבק בין יהודים ובין ערבים על עתיד הארץ. ברור שערבים בישראל, כחלק מהעם הפלשתיני, והם חלק מהעם הפלשתיני, היו ויהיו, נטלו חלק בהגנה על הכפרים שלהם. אבא שלי סיפר לי כל הזמן שהיה לו איזה רובה, והוא הגן יחד עם אנשים אחרים על הכפר שלנו, מפני צבא ההגנה, שכבש את בירווי וכבש ישובים אחרים ממערב לכפר, עד שלא יכלו להגן יותר וב-30.10.48 כבשו את הכפר שלנו. אז ברור שהוא הגן, ונטל חלק כלשהו, לא מאורגן, לא כל כך טוב, לא כל כך יעיל, ולכן גם נכשלו והפסדנו במלחמה. אבל ברור שהיינו חלק.

אחרי שהפכנו לאזרחים במדינת ישראל זה נכון שהערבים בישראל לא נקטו עמדה ברורה משמעותית, לא ב-56' כמובן, וגם לא ב-67', לא ב-73' ולא במלחמת לבנון. עמדה פוליטית כן, אבל לא משהו מעבר לעמדה פוליטית, עד האירועים האלה. הייתי אומר שאני מסכים שאפילו באינתיפאדה הראשונה הערבים בישראל לא גילו מה שהם מגלים היום, עמדה נחרצת לטובת צד אחד ונגד צד אחר במאבק הזה. ומכמה סיבות.

אני אסביר את זה בקצרה עד כמה שאפשר. קודם כל, ב-67' הערבים בישראל, לדעתי, עוד לא לקחו את עצמם ברצינות כאזרחים במדינת ישראל. הם רק יצאו מממשל צבאי, הם עוד לא היו בטוחים מה מצבם. זו הייתה מלחמה קצרה, ששה ימים, וזה לא אפשר לאף אחד לנקוט עמדה. היו להם חלומות, היו להם אשליות, החלומות והאשליות התנפצו באותה תבוסה.

אבל היו ספרים שמראים למשל, במפורש ב-67', שרצו ניצחון מוחלט של הערבים.

כן, אני אומר, היו להם אשליות. זה אשליות.

כן, אבל הייתה להם עמדה פוליטית נפשית ברורה לחלוטין, חד משמעית.

כן, אמרתי, אתה כנראה לא מפרש נכון את מה שאני אומר, הם עוד לא חשבו על עצמם כאזרחים במדינת ישראל לעולם ועד, הם ראו את האפשרות שישראל יכולה להימחק, יכולה להשתנות. בהחלט, ב-67' זו הייתה עדיין אופציה. הם חשבו שנאצר ינצח, ואז יכול להיות פתרון אחר והם לא חייבים להיות אזרחי מדינת ישראל.

67' שינתה מאד את העמדה של הערבים בישראל, והם התחילו להתפכח מאשליות. התהליך הזה לקח זמן. זה נמשך משנות השבעים והלאה, וזה התהליך של הפוליטיזציה שאתה מדבר עליו בכתביה שלך. גם שמענו אותך כמה פעמים פה, ואני מסכים, מדבר על כך שהערבים בישראל התחילו לעבור תהליך פוליטיזציה מהיר, עם שינויים סוציו-אקונומיים, עם שינויים תרבותיים, עם אליטות חדשות, עם מנהיגים מסוג אחר וכו', שהביאו אותם לאן שהביאו אותם היום. עכשיו, אפילו באינתיפאדה הראשונה, הפלשתינים בתוך מדינת ישראל ללא ספק הזדהו עם המאבק של הפלשתינים בשטחים לסיום הכיבוש, וזו המטרה של האינתיפאדה הראשונה וגם השנייה. אבל העמדה הפוליטית שלהם, עוד לא הייתה חזקה ולא הייתה משמעותית, כי גם אש"ף אז, כשהתחילה האינתיפאדה, עוד לא אמר את עמדתו הפוליטית בצורה המפורשת; הוא אמר אותה רק בנובמבר 88'. ושתיים, עוד לא הייתה התחלה של תהליך מו"מ שבו הצד הפלשתיני והצד הישראלי מנסים להגיע להסכם שלום. זאת אומרת לסיים את הכיבוש בפתרון מדיני, וזה מה שהיה בשבע השנים האחרונות.

אני רוצה להגיד פה משהו שאמרתי אולי בהפסקה גם לאחדים כשדיברנו ביחד. העמדה של הערבים בישראל היום, איך הם מבינים את המשבר שאנחנו נמצאים בו, שונה תכלית השינוי מהעמדה של הרוב היהודי. הרוב היהודי חושב, חוץ מקבוצות שמאל קטנות, שברק הלך כברת דרך לכיוון הפלשתינים, לפלשתינים הייתה הזדמנות, הם לא לקחו את ההזדמנות הזאת, ולכן ערפאת אשם והפלשתינים אשמים במשבר.

העמדה הערבית היא הפוכה לגמרי. ערפאת הלך כברת דרך יותר ארוכה לכיוון ממשלת ישראל, מדינת ישראל והרוב היהודי בישראל, כדי לפתור את הסכסוך הזה בדרכי שלום ובמו"מ. הוא מצא את עצמו בקמפ דייוויד ואחרי קמפ דייוויד מול קלינטון וברק שמנסים לכפות עליו בצורה כוחנית את התכתיב של ברק - או שאתה חותם על זה או שאנחנו במשבר - ואז הוא הלך על משבר. כי הוא לא היה מוכן לחתום על מה שברק היה מוכן לתת לו. הפלשתינים בישראל חושבים שהפתרון צריך להיות פחות או יותר גבולות 67', פרוק רוב ההתנחלויות, ואז

סמי סמוחה:

עאדל מנאע:

סמי סמוחה:

עאדל מנאע:

אפשר לחשוב על שוויון ועל מדינה דמוקרטית בתוך מדינת ישראל. אם יש כיבוש, אין דמוקרטיה ואין שוויון. בלי כיבוש אפשר לדבר על שלום ודמוקרטיה. כולם חושבים ככה?

משה ארנס:
עאדל מנאע:

זו הקריאה שלי, הניתוח שלי, של האוכלוסיה הערבית. זה הרוב המכריע. זה לא כולם, אבל בהחלט כך מבינים את המצב הרוב המכריע של הערבים בישראל. יתכן גם שלא כולם יגידו כך. דרך אגב, יש לנו הרבה פחדנים, יש לנו הרבה אופורטוניסטים, ויש לנו הרבה צבועים.

קריאת ביניים:
אלי רכס:
עאדל מנאע:

אירועי אל אקצה, זה מרכיב משמעותי? לא יכול להיות שוויון בתוך מדינת ישראל? לא. לפי ההבנה האישית שלי, לא יכול להיות שוויון בתוך מדינת ישראל עם כיבוש. לא יכול להיות. נקודה. שתיים, לא יכול להיות שמדינת ישראל היא מדינה כובשת, מדכאת ומקפחת את הפלשתינים בעזה ובגדה המערבית והרוב היהודי יראה את הערבים בישראל כשונים לגמרי מהערבים ההם וייתן להם שוויון מלא. זו, לדעתי, מציאות בלתי אפשרית. יתכן שאני טועה, אבל זו הקריאה שלי של החברה הישראלית. לא רק של החברה שלי, אלא גם של החברה הישראלית. לכן כל פעם שיש איזה סכסוך עולה המתח, והציבור היהודי נעשה יותר קיצוני גם כלפי האזרחים הערביים בישראל. לדעתי, גם אם לא היו עושים את ההפגנות ולא היו נהרגים 13 אזרחים בתוך מדינת ישראל, עדיין הציבור היהודי היה הופך לימני יותר, ורואה בכל הערבים אויבים. יתכן שאז קצת פחות, בגלל אותם האירועים בוואדי ערה וכו'.

סמי סמוחה:
עאדל מנאע:

איך אתה קושר את שני הדברים? אני חשוב שהם קשורים מאוד. קודם כל אני קושר אותם מבחינתנו, מבחינת הפלשתינים בישראל. אני קושר אותם כך: אני לא יכול להיות ניטרלי היום, בסכסוך הזה, בין מדינת ישראל ובין הפלשתינים, שרוצים להשתחרר מהכיבוש. אני לא יכול להיות ניטרלי, ולדעתי, רוב האנשים הערביים במדינת ישראל הם בעלי תודעה פוליטית לאומית מפותחת, והם לא יכולים להיות ניטרליים.

סמי סמוחה:
עאדל מנאע:

אתה צריך להיות נאמן למדינת ישראל. תן לי, אני ממש יודע לענות על כל שאלה שעלתה כאן. באתי לגמור, ואם אני אז לא עונה על משהו, אז תעלו את זה. אני אגיע לשאלה של הנאמנות. לדעתי אם יהודים במאבק הזה יעמדו לצד הפלשתינים ונגד המדיניות של הכיבוש והדיכוי, אז לא יאשימו אותם בכך שהם לא נאמנים. יש היום יהודים שכבר חותמים על עצמות, שאומרים לממשלה הזאת שחייבים להפסיק את המדיניות של דיכוי וקיפוח של הפלשתינים, כי הם נלחמים מלחמת עצמאות, הם נלחמים נגד ההתנחלויות ונגד הכיבוש, וצריך לתת להם עצמאות. אם יהודי אומר את זה, אתם לא תגידו לו שהוא לא נאמן למדינה, כי הוא יהודי. אם ערבי כמוני אומר את זה, אתם תגידו לו: אה, אז אתה נאמן להם ולא נאמן לנו. אני אומר את זה גם כישראלי וגם כפלשתיני, תבינו את זה. אני אומר את זה גם כישראלי, וגם כפלשתיני, שישראל צריכה לעשות את זה, וזה לא אומר שאני לא נאמן למדינה, אני תכף אגיע לשאלת הנאמנות.

לכן, לדעתי, שתי השאלות של סיום הכיבוש ושל השוויון, השלום והשוויון בתוך מדינת ישראל, הן מאד קשורות. לא במובן שניסו למכור לנו את זה, כאשליה, שיהיה שלום ואז הכל ייפתר בפנים. לא. אנחנו צריכים לפתור את הבעיה של הכיבוש ושל השלום, ואז להתפנות, או גם במקביל, לעסוק בעניין של השוויון. אפשר ללכת על שני הדברים ביחד. אי אפשר ללכת רק על נושא השוויון כאשר ממשיכים בשטחים את הדיכוי ואת הקיפוח ואת הנישול של הפלשתינים שם.

רות גבזון:
עאדל מנאע:

אתה לא רוצה להמשיך במסמך הזה, מפני ש - לא, אני לא אמרתי את זה. אני תכף אגיד מה צריך לעשות עם המסמך. תנו לי רק לסיים את הדברים שיש לי להגיד. אני מגיע מכאן לנושא של הנאמנות ולנושא של האופי היהודי של המדינה, והאם הערבים מקבלים או לא מקבלים את האופי של המדינה. האמת היא, ואני כבר אומר את זה בכל מקום כמעט, וכבר די נמאס לי. באמת, די נמאס לי לחזור כמו תקליט על דברים שלי נראים כל כך ברורים ולצד השני משום מה קשה להבין אותם.

נאמנות, אני דורש מעצמי קודם כל לעצמי, למשפחתי, לאשתי, לאינטרסים שלנו; לחוקי המדינה אח"כ. אני מסכים קצת עם מה שאמר אחמד, שכל הנושא הזה של נאמנות למדינה, יש בו משהו פשיסטי, אפילו פשיסטי, תכף אני אגיד למה אני מתכוון. זה יכול להגיע עד פאשיזם בגבול מסוים, אני לא רוצה

להתחבא. סליחה, אני חוזר בי, בסדר, לאומנות פטרויטיות שאני לא יכול להיות חלק ממנה. אתם יודעים מה? אני אחזור בי קצת מהעניין של הפאשיזם. מתי אני יכול להיות, עד כמה שנגדיר את זה בצורה דקה, נאמן למדינה? מתי אני יכול להיות נאמן למדינה, ובאותו זמן גם נאמן לעצמי, למשפחתי ולאינטרסים שלי? כאשר המדינה מתנהגת אלי בנאמנות ולא יוצרת סתירה בין נאמנותי למדינה והפרוייקט שלה, לבין נאמנותי לאינטרסים שלי. אני לא יודע אם זה מספיק ברור.

אבל המדינה מתייחסת אלי כאויב, מתנהגת אלי כאויב, כאזרח סוג ג', במשך 52 שנה, ואומרת לי באותו זמן: אתה צריך להיות נאמן לפרוייקט יהודי ציוני, שהוא למעשה בא על חורבות העם שלך, ועל חורבותיך אתה. אתה אומר שלא הייתה מדיניות לממשלות? ועוד איך הייתה מדיניות של הממשלות השונות, והיא להפוך את כל הכפרים והישובים הערביים למובלעות בתוך מרחב יהודי- גם בגליל, גם במשולש וגם בנגב, ועכשיו בגדה המערבית וברצועת עזה. אם זו לא מדיניות אז מה זה מדיניות? זו המשמעות של הייחוד ושל הציונות של המדינה הזאת. זה הפרוייקט היהודי ציוני, זה הפרוייקט של המדינה. המדינה, לא רק שהיא לא ניטרלית בין אזרח יהודי וביני, אלא שבצורה המפורשת ביותר מטרתה ומטרות המוסדות הממלכתיים הן לנשל אותי, לקפח אותי, להפוך אותי למובלעות אינדיאניות בתוך המרחב היהודי ציוני, וזה כמובן בדיוק הניגוד של האינטרס שלי.

אתם אומרים לי: בוא תהיה נאמן לפרוייקט הזה של המדינה; בוא תהיה נאמן לזה. איך אני יכול להיות נאמן למשהו שכל משמעותו הוא הנישול שלי, הקיפוח שלי ולהפיכתי לשוליים שבשוליים בתוך המדינה הזאת? מתי אני יכול להיות נאמן למדינה? כשהמדינה תאמר בצורה המשמעותית ביותר: אני רוצה שאתה תהיה אזרח שווה במדינה הזאת; שתדע שאתה מהיום והלאה לא אויב של המדינה, אתה לא האנטי של הציונות ושל היהדות, שהמשמעות של מדינה ציונית ויהודית מהיום והלאה היא לא הקיפוח של הערבים ולקיחת האדמות של הערבים והפיכת הערבים למובלעות וכו'. שייאמר: בסדר, אתם צודקים, עד עכשיו ככה התנהגנו אליכם כך, אבל בואו מהיום נפתח דף חדש; אנחנו באמת רוצים שאתם תהיו אזרחים שווים, אפילו נפצה אתכם על דברים שעשינו לכם בעבר, כדי שתגיעו למצב שאתם יכולים להתחרות על זכויות שוות ועל אפשרויות שוות. אז יש לנו אפשרות לבנות משהו במשותף. כל עוד אתם לא אומרים לנו דבר בסיסי כזה, אתם למעשה מתייחסים אלינו כאל ילדים חצי מפגרים. אתם אומרים לנו מצד אחד: אנחנו נמשיך לקפח אתכם וכו'- זה לא כל כך מצחיק, מיקי, אני פשוט לא יודע איך לפרש את החיוך שלך.

אתה אמרת ככה חצי מפגרים אז אני.....

אבל האמת היא שככה התייחסו אל הערבים במשך שנות החמישים והשישים תחת הממשל הצבאי. מצד אחד דיכאו אותם, לקחו להם את האדמות, קיפחו אותם, הם היו תחת הממשל הצבאי, ומצד שני ביום הבחירות באו אליהם: תבחרו לשלטון, כי אם אתם לא בוחרים לשלטון, אז אתם נגד המדינה. והערבים תחת ממשל צבאי פחדו והלכו ובחרו במדינה. מי זה המדינה? זה מפלגת העבודה. אז לא היה הליכוד. הליכוד לא עשה לנו דברים רעים כמו מפלגת העבודה. אני מהבחינה הזאת לא -

זה מפא"י. מפא"י.

מפא"י כי הם היו בשלטון, אם היה הליכוד מגיע לשלטון, הם היו עושים אותו הדבר.

מפא"י זה השלטון. אבל אני לא בטוח. גם אחרי שהגיעו לשלטון, הם לא עשו לנו הרבה דברים רעים כמו מפלגת העבודה.

כי הערבים בינתיים השתנו.

תנו לי, אני אנסה לקצר ולסיים. אני רוצה להדגיש את הנקודה הזאת. אני בהחלט יכול להיות נאמן למדינה ולמסגרת המשותפת האזרחית שלנו, ברגע שתתייחסו אלי כאדם שווה ולא ברטוריקה, לא במילים, אלא בפרקטיקה, כמו שאומר אחמד. אני רוצה לראות את זה בעיניים, אחרת אני לא מאמין לזה, כי יש מאחורי 52 שנות הונאה, שקר והבטחות שלא מתקיימות.

אם זה מתקיים, אם באים אלינו בהצעה כזאת רצינית, אז לדעתי אנחנו יכולים לעלות על מסלול אחר ואנחנו יכולים לבנות משהו משותף. אנחנו יכולים להיות דגם לדו קיום ולשלום, לא רק בין ישראל ובין אזרחיה הערבים, אלא גם עם הפלשתינים, גם עם המדינות הערביות ואז אנחנו יכולים למלא בצורה אמיתית

מיכאל איתן:
עאדל מנאע:

רות גביזון:
סמי סמוחה:

עאדל מנאע:

סמי סמוחה:
עאדל מנאע:

תפקיד של שליחים, לא גשר, אבל שליחים של רצון טוב ואפילו יותר משליחים של רצון טוב. מסבירים ומפרשים לעולם הערבי מסביבנו, שאפשר לעשות שלום עם היהודים, ואפשר לחיות אתם, בשוויוניות ובדו קיום וכו'. אם הניסיון שלנו ימשיך להיות כמו שהיה במשך 52 שנה, אז תאמינו לי שלא רק טיבי ועוד כמה אחרים, אלא גם רבים אחרים יהיו שליחים של רצון רע אצל הפלשתינים ובסוריה ובמצרים ובמקומות אחרים, כי זה הניסיון שלהם איתכם. אנחנו מכירים אתכם הכי טוב. אתם לא יכולים לבלף אותנו. אנחנו מכירים אתכם הכי טוב, יותר טוב מכל הערבים האחרים. אנחנו, המיעוט הערבי בישראל, ואני מדבר על שכבה מסוימת, לא כל הציבור הערבי בישראל, שכבה מסוימת בקרב הערבים בישראל, מכירים את החברה הישראלית טוב מאד, מכירים את כל היתרונות והחסרונות שלה, ויש לה יתרונות וחסרונות. דבר קצת על היתרונות. קצת.

אלי רכס:
עאדל מנאע:

אני מעדיף לדבר עכשיו על החסרונות עכשיו, לא על היתרונות. אני עכשיו לא שליח של הציונות. בהחלט יש אפשרות כזאת, לעזוב את מסלול המשבר ולבנות משהו חדש. זה דורש, אני אומר את זה בצורה מפורשת, שינוי קונצפטואלי בציבור היהודי, גם הימני, לדעתי, אבל בעיקר אני מצפה מהשמאלי, שהוא יתייחס אלינו, יבוא אלינו עם פרויקט חדש שיגיד לנו: אנחנו רוצים להתייחס אליכם כאל אזרחים שווים מהיום והלאה, ובואו נראה איך אנחנו עושים את זה מהיום והלאה.

רות גביזון:
עאדל מנאע:
רות גביזון:
עאדל מנאע:

למה מהשמאל יותר מאשר מהימין?
אני מצפה יותר מהשמאל, אני לא יודע למה. אני יכול להסביר למה, אבל - לא, חשבת שאולי הימין כבר שם. אתה אומר נתחיל מהשמאל. בואו נמשיך הלאה. אני מקווה שהסברתי את העניין של הנאמנות. הנאמנות לא יכולה להיות משהו אבסטרקטי, משהו לא ברור, משהו בלי קונטקסט שבו אנחנו חיים. הנאמנות היא פונקציה - נאמנות למה? זאת אומרת השאלה שנשאלה היא נאמנות למה? נאמנות למי? זו לא סתם שאלה באוויר. אחרת כל הזמן אתם מאשימים אותנו, אתם הופכים את הקורבן למואשם. איך אמר ח"כ ארנס-התקפות ארסיות של חברי הכנסת, עוינות למדינה. מה זה עוינות למדינה? אתה רוצה שהמדינה תתייחס אלי כמו שהיא מתייחסת 52 שנה ואני אוהב ואנשק את המדינה הזאת? ככה הם מתייחסים אלי. המדינה מתייחסת אלי כאויב, היא רואה עצמה כאויב שלי, ואתה רוצה שאני אוהב אותה, כמו שהיא מתייחסת אלי, כשהיא מגדירה את עצמה כאויב שלי במשך 52 שנה, ולא רק במילים, אלא גם במעשים, 52 שנה? המדינה צריכה לשנות את ההתייחסות שלה, הרוב היהודי צריך לשנות את ההתייחסות שלו, ואז אני אוכל לשנות את ההתייחסות שלי למדינה.

אני רוצה להגיע לנקודה האחרונה, שאיזיק אמר אותה, הוא ציטט אותי כאילו שאני אמרתי שמדינה יהודית זה גזענות וכו', וזו אמירה קשה. אני אמרתי שני דברים, איזיק, ואני אזכיר לך מה אני אמרתי. בפתחה שלי, אני אמרתי בהחלט, שיש הרבה יהודים במדינה הזאת, שמשתמשים בהגדרה של מדינה יהודית וציונית כדרך של גזענות ושל אפליה וקיפוח של הערבים, כדי לשמור את האפליה והקיפוח של הערבים בישראל. זאת אומרת משמעות מדינה יהודית וציונית בשבילם זה המשך האפליה של הערבים, יתרונות ליהודים ואפליה של הערבים, וזו גזענות.

משה ארנס:

עאדל, מותר לי לומר לך משהו בנקודה הזאת? קצת סבלנות. כשאתה מדבר, אתה הרי גם חושב איך זה נקלט אצל האחרים. אתה יודע מה זה גזענות אצל היהודים? גזענות ליהודים זה שואה.

עאדל מנאע:

אז בוא אני אגיד לך יותר מזה. אני גם אמרתי ואיזיק גם יכול להעיד שאמרתי את זה, שהרבה יהודים חושבים שבגלל שהם סבלו כל כך הרבה זמן מגזענות, הם לא יכולים להיות גזענים. ואני אומר, אני אמרתי את זה שם ואני חוזר על זה עכשיו, היהודים יכולים להיות גזענים כמו כל עם אחר, והם גזענים כמו כל עם אחר. לא פחות ולא יותר.

משה ארנס:

מה זה כמו כל עם אחר? היה רק עם אחד, הגרמנים? איזה עם אחר? לא, סליחה, יש דרגות. אתה חושב רק על הגרמנים?

עאדל מנאע:

זו גזענות.

משה ארנס:

ראסם חמאסי: יש עוד צורות של גזענות.

רות גביזון:

יש גם דרום אפריקה, לבנים ושחורים, יש עבדות.

מיכאל איתן:

אולי צריך לעשות הבחנה בין נאציזם לגזענות.

אני לא דיברתי על נאציזם, סליחה, יש הבדל גדול. גזענות זו תיאוריה מדעית, אשר טוענת שעם אחר הוא נחות. זו לא ההגדרה יחידה של גזענות. כהנא לא גזען, מישה? ואלפיים איש שהתאספו אתמול באסיפה הם לא גזענים? תיזהרו עם השמות האלה.

עאדל מנאע:

משה ארנס:

עאדל מנאע:

אלי רכס:

משה ארנס:

אלי רכס:

עאדל מנאע:

זו הגדרה מדעית, זה לא עניין של להיזהר. אז אני רוצה להגיד שוב, ואני אומר את דעתי, ואני אומר את זה בפרוש. יש בישראל הרבה גזענות נגד הערבים ויש בהרבה מהמדינות היהודיות ציונית של המדינה מאז 48 ועד היום מן הגזענות כלפי האזרחים הערבים במדינת ישראל. אם זה קשה בשביל אנשים מסוימים - בסדר, אני מצטער, אבל ככה אני תופש את זה, גם כאיש אקדמיה וכאיש מדע, ולא רק כערבי שחי במדינת ישראל. ואת הגזענות הזאת צריך להפסיק.

אני אמרתי את הדבר השני, איציק, שאני עכשיו רוצה להגיד אותו, שכולם מדברים על האופי היהודי, ועל חשיבות האופי היהודי של המדינה וכו'. אני אמרתי שאני מוכן לקבל אופי מצומצם ביותר של המשמעות של מדינה יהודית, אם הצד השני, שרוצה כל כך את האופי היהודי הזה של המדינה היהודית, ייתן לי שוויון. אם אתם תוכיחו לי לא במילים, אלא במעשים, שוב, כמו שאמר אחמד, שאפשר לשמור על אופי יהודי מאד מצומצם של המדינה, שנותן לי שוויון אזרחי ושותפות אזרחית מלאה, אני מוכן לחיות במדינה שתקרא לעצמה מדינה יהודית, בהגדרה הזאת של מדינה יהודית, שהיא לא סותרת את השוויון ואת הדמוקרטיה. אני עוד לא ראיתי את זה עד היום ואני לא רואה את זה בעוד שנה ומחר ובעוד עשר שנים. אני אומר, שלדעתי, יש פה סתירה מהותית. אבל אם היהודים, אם רותי שכתבה על זה ספר ואחרים שיושבים כאן, חושבים שאפשר לשמור על מדינה יהודית שיש לה אופי יהודי ושתתן לי שוויון אזרחי מלא ושותפות אזרחית מלאה, אני מוכן ללכת אתכם ואפילו לחיות עם הדגל היהודי, ועם המנורה ועם הרבה סמלים. אני לא אתחיל את המאבק שלי דווקא על סמלים שהם מאד רגישים, וכו'. אני אפילו מוכן שנבוא להסכמה בעניין של חוק שבות ופטרון בעיית הפליטים וכו', ובלבד שאלה פחות או יותר יהיו תחומי האפליה היחידים בין אזרחים ערבים ויהודים.

תגידו לי שזה לא מספיק? אני אגיד לכם: אם זה לא מספיק לכם, אז פשוט יש לנו בעיה, יש לנו מלחמה. אני לא הולך מחר לשאת נשק ולהלחם בכם, כי אני חלש ואני לא יכול ואני לא נוהג בדרך של אלימות. אני אישית. אבל אם תצפו שכל הערבים יתנהגו כמוני, אז אתם טועים, וזה הניתוח שלי שעשיתי לגבי ההתפרצות האחרונה,

מיכאל איתן:

האם כל הערבים ינהגו כמוך, כאשר אתה תסכים אתנו? זו גם שאלה, לא רק כאשר אנחנו לא נסכים אתך. נגיד שאנחנו הסכמנו אתך, האם כל הערבים ינהגו כמוך?

עאדל מנאע:

לדעתי, אם אתם תסכימו - מיקי, סליחה, לא יושבים פה כל הערבים. כל אחד ידבר בשמו. אני לא אדבר בשם אף אחד. אבל ההערכה שלי, שאם אנחנו נסכים על הדברים האלה שאני דיברתי עליהם עכשיו, אני לא יודע כמה בדיוק באחוזים, אבל רוב מכריע, שזה יותר מ-70 אחוז בווזא, ולדעתי יותר מ-80 אם לא יותר מ-90 אחוז, של האזרחים הערביים בישראל, יהיו מוכנים ללכת איתכם על הפרוייקט האזרחי המשותף הזה, עם אותן מגבלות, כשמפלים אותנו באותם כמה תחומים קטנים, שחלקם סמליים וחלקם יותר מסמליים.

אם תגידו לנו שזה לא מספיק, אתם צריכים להיות נאמנים למדינה היהודית כמו שהיא, כפי שהייתה עד עכשיו ובלי תנאים וכדומה, אז נגיד לכם שזה בלתי אפשרי. לכן, לדעתי, בדיכום הבחירה. לרוב היהודי ולמדינה הזאת היום יש שני אתגרים, ובזה אני מסיים: ראשית, האתגר של דה-קולוניזציה, של סיום הכיבוש, וחייבים לסיים את זה, כי זה גם הורס את החברה הישראלית וזה גם גורם הרבה נזק לפלשתינים, הם סובלים הרבה, הם נהרגים וכו'. אני לא יודע, האמת היא שקשה לי לא להגיד את זה, שלשום דיברתי עם חבר טוב מאד שלי מבית ג'אלה. שאלתי אותו על אותו רופא שנהרג, אותו רופא גרמני נשוי לפלשתינית שנהרג בבית ג'אלה ואני יודע בדיוק איך הוא נהרג. הוא ישב בביתו, נפצעו שכנים שלו, ומכיוון שאמבולנסים פשוט לא יכלו להתקרב לשטח, קראו לו: בוא תציל את הפצועים האלה ברחוב, כי האמבולנסים לא מצליחים להגיע. הרופא הזה, בן 60 ומשהו, יצא מהבית שלו לעזור לשני פצועים, ובדיוק אז קיבלו טיל במקום. היד שלו נקטעה, הרגל שלו נקטעה, החבר הטוב שלי אמר לי:

הבוקר עברתי, בשבע בבוקר, ואנשים עוד אספו את חלקי הגוף שלו מהקירות בסביבה. זה רופא שיצא לעזור לאנשים ואתם חושבים שאתם עושים שם מלחמה צודקת והורגים רק מי שמגיע לו וכו'. אז זו תמונה מאד קשה, אבל זו תמונה שאני שומע מחברים שלי ברמאללה ובבית ג'אלה ובהרבה מקומות יום יום, מעבר למה שהתקשורת הישראלית מספרת, על מי נהרג ומי לא נהרג שם. לכן לפי דעתי, את המלחמה הזאת צריך להפסיק, ועדיין אולי אפשר להפסיק, לחזור למו"מ ולסיים את הכיבוש הזה. וזה חשוב לכם כיהודים ולנו כערבים, כאזרחי המדינה ולאזור כולו.

יש לכם את האתגר השני, של לבנות אזרחות משמעותית ומשותפת ליהודים וערבים, לנו ולכם. אם תמשיכו להאשים אותנו בכך שאנחנו עוינים ואנחנו לא מקבלים אתכם, אז בסדר, למי שרוצה, ובמיוחד לימין הקיצוני, יש תירוצים למה להמשיך את המלחמה. להמשיך לחיות על חרבכם. אם אתם רוצים לשמוע את הקול הזה, גם בימים הקשים האלה, ולהתחיל לבנות עתיד משותף, אפשר גם את הדרך הזאת, ולדעתי, הכדור נמצא בידיכם. תודה.

ראסם תמאיסי: זו משימה קשה לדבר אחרי עאדל. אני חושב שהוא ביטא הרבה דברים מתוך

ההרגשה שקיימת בתוך האנשים שמסתובבים, גם ולא רק באקדמיה, לא רק ששמעים, אלא פשוט חיים את החיים יום יום. הטלטלת הזאת מכפר כנא, שאני עושה אותה אולי ביום אחד, לרהט, ללקייה, עובר ברמאללה וחוזר לכפר כנא באותו יום. אני רואה הרבה דברים בדרך, אולי אנשים יכולים לאפיין אותם, להגדיר אתם, לבנות להם תבניות, אבל אדם חי כאדם, יש לו הרבה רגשות מעורבים והוא מכיר במציאות ובמציאות הזאת הוא צריך לחיות.

השאלה היא איך לשנות את המציאות. המציאות הזאת מרה והמציאות הזאת קשה. כאשר משה ארנס דיבר על ההרגשה של היהודים, הוא גם אמר שהוא חושב לדמיין ולהכיר את ההרגשה של הערבים. זאת אומרת שאין כאן צד אחד. יש כאן שני צדדים. שני הצדדים כואבים את המצב של הערבים וסובלים מהמצב. זה לא שחלק פשוט מסתכלים על הדברים שהם רוצים להשיג והם אוהבים להתנגח בגלל שטוב להם, בגלל שהם נהנים מהמצב הזה, אלא שגם הם אוכלים את הקש – אולי קש זה קל מדי, רציתי להגיד מילה אחרת. אבל המצב פשוט גרוע.

אני מכיר את הממשלה, מה שאנחנו קוראים ממשלת ירושלים, אני מכיר את ממשלת נצרת עלית ואני מכיר את הממשלה של באר שבע, שהן ממשלות שונות. אולי, כפי שמתחילים להגיד, לא היה תאום בין הדרג הפוליטי לבין הדרג המבצעי בנושא של הרצח שנעשה לשלוש-עשרה הבחורים שלנו. כנראה שההנחיות האלה לא קיימות, וכתוצאה מזה לפעמים יש אוריינטציה מלמעלה של שר או חבר כנסת, אבל כשאתה בודק מה מידת הישימות, זה שני עולמות שונות. או שלפעמים לא מעריכים ולא בודקים מה קורה, למרות שכנראה שלמעלה יש גם את הכוונות וגם את המדיניות. יש שתי כוונות של מדיניות, יש מדיניות מגבילה ויש מדיניות קונסטרוקטיבית. מדיניות מגבילה הייתה ועדיין קיימת, אני יכול לתת לך דוגמאות רבות היום: מדיניות ייחוד הגליל, מדיניות צמצום המרחבים של הערבים. האסטרטגיה התכנונית של מדינת ישראל נגזרת משלושה עקרונות: אסור שתהיה מדינה ממערב לירדן, אסור שיהיה רצף טריטוריאלי בין מרחבים ערביים, אסור שיהיה רוב דמוגרפי בשום מרחב שבו מרוכזת אוכלוסיה ערבית. זו האסטרטגיה. וכתוצאה מזה, את הכלים שמבצעים אותה אנחנו רואים יום יום. אני חושב שהמטרה של המסמך היא לשנות את המדיניות הזאת ממדיניות מגבילה למדיניות קונסטרוקטיבית. אלו הכלים שצריך להסתכל עליהם במסמך.

כתוצאה מזה אני חושב שכאן צריך להסתכל על התפישה. הגיע הזמן שהציונות, בתפישה שלה, תעשה חשבון נפש. אני לא מדבר על ההיסטוריונים החדשים, כי אני לא מבין אותם טוב, אני מדבר בכלל, על הקונספציה שלה. האם היא עדיין חושבת כמו בעבר, או האם ה- state of mind שלה הוא שהיא צריכה עכשיו לבנות מדינה. אם היא רוצה לבנות מדינה, אז במדינה יש אוכלוסיות, יש בה אזרחים, יש לה צרכים וצריך לתת ביטוי לצרכים האלה, באופן ולפי העקומות של חברה שאמורה להיות חברה מודרנית. אם היא רוצה להמשיך בדילמה הזאת של הקיטוב, של חומה ומגדל, הישוב והקולוניזציה כמו שנאמר - אז או.קי. אבל אז כמובן היחס יהיה לא בין אזרח למדינה, בין מוסדות, בין שתי אוכלוסיות שחיות במרחב משותף, אלא בין מי שיש לו את הכוח ובין מי שאין לו את הכוח. מי שיש לו את הכוח יכול לעצב ולבנות ולהגיע למצב של אפרטהייד או להגיע

למצב של מתן כאן ושם, אבל בסופו של דבר לא תהיה הסכמה ומוכנות לשותפות. אם האסטרטגיה היא של שיתוף, אז השיתוף בנוי על קונספציה של היכרות ושל הכרה באחר. הכרה באחר, היא בעצם האופן שבו אנחנו מסתכלים על העולם. אני מצטער, אני לא שמעתי את אחמד מדבר, אבל כשהאלה התחילה לדבר על הסוגיה הזאת, היא אמרה רוב העולם הערבי, ורוב המדינות האסלאמיות, הכירו במפה שעוצבה בתוך המרחב של המזרח התיכון, שמדינת ישראל היא חלק ממנה. ורות, היום בשיעורי הגיאוגרפיה של הרשות הפלשתינית, כששואלים את התלמידים: מהו ההר הגבוה ביותר בפלשתינ? לא אומרים הג'רמק [המירון], אלא הר חברון. כששואלים את התלמידים: איפה מישור החוף הפלשתיני? אומרים מרפיח עד עזה. זאת אומרת שבספרי הגיאוגרפיה יפו כבר לא קיימת.

אבל בואו נסתכל על ספרי הגיאוגרפיה שקיימים בישראל ועל המפות שנמצאות בישראל. האם היום הקו הירוק קיים? עדיין לא. מציינים את שטחי A, B ו-C אבל הקו הירוק עדיין לא קיים. זה מראה, שיש חלק שלא מכירים בכך, ואני לא רוצה ללכת לקיצוניות, כי בקיצוניות טוענים שגם מעבר לירדן זה שלנו. אבל אני לא רוצה להיכנס לזה. השאלה היא מהו הזרם המרכזי. לזרם המרכזי יש הכרה, וההכרה הזאת היא במצב של שתי מדינות במרחב הזה שנמצאים בו. שתי המדינות האלה מאפשרות ביטוי לאומי לשתי הקבוצות הלאומיות, הן דיפרנציאליות בדברים שלהן, וחייבים לבנות איזו פרוגרמה המאפשרת לבטא את המילה הזאת- שותפות. השותפות הזאת לא צריכה להיות ע"י ניואנסים- 'אני יושב ורואה שתמיד נותנים לכם'. אף אחד לא נותן לנו, כל הניואנסים האלה מבטאים תפישה של פטרנליזם בה אני חייב תמיד להיות מקבל ולא שותף. אני נולדתי ב- 1958; יכול להיות שעוד הייתי נלחם, אבל אני נולדתי ב-58. הן שלי נולד ב- 89' והוא מכיר רק את הצד הישראלי, והוא רוצה להיות שותף. הוא רוצה להיות אדם. הוא מכיר גם בכך שיש מעוטים, אבל כל עוד בבוקר ובערב, ברדיו ובטלוויזיה, בבתי הספר, אומרים לו: אתה לא שייך ואתה חייב להיות כך וכך, הוא יתנהג בצורה אחרת. אני הייתי באותו יום עם הן שלי באל אקצה, ב-28 לחודש, אני ראיתי את הן שלי, בן העשר, איך הוא התנהג. אני ראיתי איך באו וזרקו בכפר כנא גז מדמיע, איך הוא התנהג ואיך הוא רצה לצאת, ואיך הצלפיים שעמדו בין הזיתים התחילו לירות. את כל הדברים האלה ראיתי.

המסקנה מהדבר הזה היא שהאוריינטציה של הציבור היהודי, של פחדנות היתר, שקיימת וגורמת לכך שאני חייב להצדיע מאה ואלף פעמים, ולהגיד שאני שייך, שאני נאמן ואתה מבקש להוסיף לי סבל על סבל, תביא לכך שהבן שלי יגיד: לא יכול. פשוט לא יכול. אתה אומר לו: או.קיי. יש מצב קיים, יש נסיבות שנוצרו, בוא נעבור לאוריינטציה של העתיד, אוריינטציה במובן של שיתוף, במובן של יחסים בנויים על עקרונות שוויוניים. עאדל התחיל לדבר על הקונספציה, אני אומר האוריינטציה, והשאלה החשובה היא איך לתרגם את האוריינטציה לפרוגרמה יישומית. אני מסתכל על תוכנית 4 המליונים ואני רואה איך עשו אותה, והייתי בדיונים וכתבתי ניירות. אתה חושב שלמישהו זה הזיו? למישהו שכתבתי. אמרתי להם: בואו תתייחסו. איזה פקיד שיושב במשרד ראש הממשלה, שבקושי יודע לעשות תכנון, בנה איזו פרוגרמה, ואפילו חילק את הערבים לפי קבוצות. יתירה מזאת, הם מדברים על תוכנית החומש של הבדואים, של 5 מליון, שהליכוד עשה אותה.

אתם יודעים שמשרד השיכון מדבר על כך שבעוד שנתיים תיושם תוכנית החומש של הבדואים. אז על מה מדברים כאן? יש החלטה של בג"ץ מ- 1955 לבן אדם חיובי ביותר וחבר מפלגת העבודה, אחסן אל הייר, בנוגע לקרקעות שנתרו בזנגרייה, ועדיין עושים לו את המוות בכדי לעשות הסדר מקרקעין. או עלי שיבלי שעושה את הסדר המקרקעין בכדי לפתור את בעיית המגורים. בואו, אני אקח אתכם לנקודות הרגישות בשטח, לא נדבר רק ברמה שלנו כאקדמאים, שיושבים ומדברים על מושגים. אנשים מרגישים את הסבל בעינו, מרגישים איך מטפלים בהם.

איך מטפלים בעניינים במנהל מקרקעי ישראל שיושב בנצרת? איך מנהלים את הקרקעות? איך עושים דה-לגיטימציה? פה הייתה נקודה נוספת- ריפעת טורק, כשהוא רוצה לשחק בנבחרת הלאומית של מדינת ישראל, והוא עושה טעות במגרש, אז אומרים: ערבי. כבר מסמנים אותו, אפילו אם עשה טעות. מה אני רוצה להגיד? שעדיין הציבור היהודי, בתוך תוכו, ואנחנו מכירים את זה, לא

מכיר בערבים כשותפים. כפי שמבקשים מעאדל או מראסם ועאזם בשארה שידברו, והציבור היהודי שומע אותם ומנתח את התכנים שלהם, גם אני שומע מה שמדבר ליברמן, שומע מה שאתה מדבר, ואני קורא את הכתבה שלך ב"הארץ" ואני קולט את הדברים. אני קולט את המסרים האלה. ואני אומר שיש עדיין דרך ארוכה מאד עד שמעצבי המדיניות יכירו בי כחלק שותף, ולמה שאני אוותר? למה שאני אתן? למה? מה, אני כל כך - או.קי.

מיכאל איתן:

ראסם תמאיסי: תבין אותנו, הרי אתם הקמתם את מדינת ישראל, לא אכלתם טחינה. אתם עשיתם כאן התיישבות, ממקום למקום, בנייתם התנחלויות, בנייתם התיישבות והמלחמה הייתה ב-29' ואח"כ ב-36' - אני לא צריך לספר לך את ההיסטוריה ההתיישבותית. אולי אתה באת מאוחר, אבל אני פשוט מכיר את הדברים האלה.

מיכאל איתן:

ראסם תמאיסי: יופי. אני התכוונתי לארץ. תל אביב הוקמה איפה? ליד יפו. אבל זו לא הנקודה.

מיכאל איתן:

אני שאלתי במה אתה מוותר. בכך שאתה מכיר בי? זה היותר?

ראסם תמאיסי:

עצם ההכרה.

רות גביזון:

ראסם, איך אתה רואה את 29'? זה חשוב מאד.

ראסם תמאיסי:

יש הרבה דברים חשובים, רות. אבל אני רוצה להגיד דברים אחרים, כמתכנן, ולא כמי שמבטא את ההיסטוריה. יש אנשים יותר חכמים ממני. אני אומר מהם העקרונות שאפשר לבנות לפיהם בכדי להתקדם קדימה. כי אם מתכוונים להתנצח זה מהיום ועד אין סוף. אבל אני מאמין משה, שגם הסכסוך לא יסתיים מהר. אני לא מאמין שהדבר יסתיים מהר, אלא צריך לייצר את התהליך. והתהליך הזה, מהו היעדים שלו? היעדים של התנועה הציונית היו הקמת מדינה במרחב פלשתינאי, וגם לנסות לעשות שילוב של האוכלוסיה הקיימת בנושא של התרבות. בחלק הראשון התנועה הציונית הצליחה: מדינת ישראל קיימת ויש הכרה של העולם הערבי והעולם האסלאמי. כל העולם מכיר בה. לא משנה, אני לא רוצה להיכנס להיעדר צדק ולכל מה שקשור בזה. אני לא רוצה להיכנס לזה, כי הרבה דברים ראינו בהיסטוריה וכנראה שגם הדורות הבאים יראו דברים שאינם צודקים, אבל יהיו ככה. לכן אנחנו צריכים לחיות עם התופעה הזאת. בחלק השני, של שינוי האופי וההרגשה הלאומית התרבותית של הפלשתינים, התנועה הציונית לא הצליחה. למה? כי השורשים התרבותיים של הפלשתינים בישראל ומחוץ לישראל, הם חלק משורשים תרבותיים שקשורים לא רק בעולם הערבי, אלא יש להם גם רבדים שונים, יש להם סדר קדימויות שונה. כתוצאה מזה אנחנו נמצאים במצב שאנחנו צריכים לקלוט את החלק הראשון שנמצא, את החלק השני שנמצא, עדיין קיים, וצריכים לבנות את הגישור בין שני הדברים האלה. איך עושים את זה? ע"י בניית כלים אוניברסליים. כל עוד במושג הזה של מדינה יהודית ולזה אני מאמין שעאדל התכוון, משתמשים לתירוץ, לאפליה, להעדר הקצאת משאבים ואפילו לסלקציה במדינה הדמוקרטית, אז כמובן שרוב הערבים לא יראו את ההגדרה הזאת כמקובלת עליהם.

להיות בתוך אוכלוסיה עם רוב יהודי, כמו שנמצאים בכל מקום בעולם, עם זה אין שום בעיה לרוב הציבור הערבי, להיות חלק מתוך המרחב. אבל מה שאנחנו רואים הוא שזה עדיין השימוש במושג הזה של המדינה הציונית- זה מה שאנחנו רואים בירושלים, ע"י בנייה בכניסה לסילוואן, ואנחנו רואים את זה בג'בל א-טור, ובג'בל משרף. אנחנו גם רואים את זה בפסגות, שאני מכיר בדיוק איך הוקמה, ראיתי את המסמכים, בדקתי אותם, ואני גר מולה, דרך אגב. כל עוד משתמשים בזה ככלי בניסיון להעצים את הצד היהודי על חשבון הצד הפלשתיני, אז הפלשתינים מטומטמים אם יסכימו לכך. לכן, כאן צריך להפריד בין הכלים לבין היעדים לבין המנגנונים. אנחנו, לדעתי, צריכים לראות שאם קרה משהו, אז קרה משהו. so what. קרה ועוד יקרה משהו, אם אנחנו כאן. אבל אנשים שרואים את העתיד מנסים לעצב את דעת הקהל. אם לא יהיה לנו חזון שאנחנו נצא איתו, ע"י קריאה ובניית העקרונות, ולא נשכנע את דעת הציבור היהודי שהוא הרוב, אז בסדר, אז כשלנו. זו לא בעיה. אנשים נכשלים.

אבל אנחנו צריכים לבוא לפה ולהגיד: אנחנו ישבנו כאן. יש לנו עקרונות שונים שמאפשרים בנייה של אזרחות משותפת במדינת ישראל, בהתאם לעקרונות של אורינטציה לאזרחות, כשבאוכלוסיה במדינת ישראל יש רוב יהודי. אני חושב שזה הדבר הנכון.

נקודה נוספת שאני חושב עליה תמיד, ואני חוזר לפטרנליזם. בהרבה מפגשים שאני שותף בהם כיחיד, כרוב, אני אומר שאת הדברים האלה אתם עושים נגד

האינטרסים שלכם. תאמינו לי, אנחנו קצת מבוגרים. אנחנו יודעים בדיוק מה המשמעות. בואו תבינו מה קורה- כתוצאה מסגירת המחלבות, מחלבת אל בוקעי, ומחלבה שנמצאת באבו רומי, במאורעות האלה לא נכנס חלב לכפרים. למה? כי תנובה כבר לא מספקת. במצור הכלכלי שאנחנו סובלים ממנו, לא משנה אם בצדק או לא בצדק, זורקים אבנים או לא זורקים אבנים, אנחנו בעצם לא רוצים להשתמש כתירוץ בכדי להרחיק. אם רוצים להשתמש בזה כתירוץ להרחיק, מצוין, או.קי. כי זו המטרה. אם המטרה היא לאפשר, אז אתה יודע מה אני עושה? אני מאפשר לאוכלוסיה הבדווית שאתה מטפל בה ותמיד מדגיש אותה. מה עושים היום? לך כל שני וחמישי לבתי משפט בבאר שבע ותראה איך אנשים סובלים בנושא של בנייה ללא היתר. הוא בונה פחון, יש לו אוהל, וזו בניה בלתי חוקית. תכיר בו. לעומת מיתר – הבנייה הבדואית צריכה להתקיים. לעומת עומר היא צריכה להתרחב. למה שלא תתרחב? כאן עושים דה-לגיטימציה בהכרה במציאות. והאוכלוסיה הבדווית, לכל הדעות, הם אנשים שקיימת סימפטיה אליהם. אבל מה שעושים איתם, זה פשוט חלק מהתופעה שאף אחד לא יכול לסבול אותה, ואתם מכירים את הנתונים. כל אלה שיושבים כאן מכירים את הנתונים. השאלה אם יש לכם את האומץ להגיד: חברה, הגיעה הנקודה, אנחנו צריכים לבנות עקרונות אחרים שמאפשרים לנו לבנות משהו אחר; אז אתם תמצאו אותנו אתכם.

אם אנחנו לא נעשה את הדברים האלה- זה פשוט מאד, כי לחיות בלעדיו ולנו לחיות בלעדכם - אין סיכוי. אבל בנסיבות האלה אין להם ברירה - חס וחלילה, אף אחד לא רוצה להגיע לזה. לכן, צריך לחיות אתנו. ועמנו. אני לא מציע לכם לחיות עם בן אדם לא גאה, כי בן אדם לא גאה - סופו ליפול. אני לא רוצה אתכם לא גאים. אני בדרך אמרתי לכאמל שאני רוצה שעכשיו יגידו לי שיש הפסקה, ואני רוצה שיכתבו: סיום לפני כניסת השבת. למה אני רוצה? כי אני חושב שהדבר הזה, ההכרה ההדדית שמאפשרת לבני אדם לחיות בכבוד הדדי, היא הכרחית. ואם הדברים לא ייעשו - אלה ירחמו.

אני רוצה להעיר רק הערה אחת למה שאמרת, ואני הסכמתי לכל דברים שאמרת, אבל חייבת להיות כאן התייחסות שהיא גם הוגנת וגם שוויונית כלפי האוכלוסיה היהודית בישראל. הבעיה היא, ואני לא יודע אם אתה אומר את זה, אבל חלק מכם פה אומרים את זה: גם אם את זה תעשו, כל עוד לא חתמת עם ערפאת, כל עוד לא חתמת עם אסד, כל עוד לא חתמת עם סאדם חוסיין - שום דבר.

לא נכון. סאדם חוסיין לא מעניין אותי ואסד לא מעניין אותי. צריך לגמור את הכיבוש.

משה, אני רוצה להגיד לך רק מילה אחת. משה, צריך לבנות תהליך של אמון. אתה יודע למה עשו את הקו הירוק? כי הקו הירוק בעצם לא קיים. כתוצאה מזה בתפישה של המשטרה, הערבים מולה בעראבה אלו הערבים שבשכם, הערבים בסוריה. זה משפיע על הגבולות, על הריסון ועל הדברים האלה צריך להסתכל בצורה אחרת. אני מסכים לדברים שאמרו החברים כאן, שהשלום עם הפלשתינים זה מאד חשוב לפי העקרונות, כי אל תשכח ש- 250 אלף פליטים עדיין נמצאים כאן בתוכנו. אתם, כנראה, לא מכירים את הדברים האלו. אתה מסתכל על המאה האלה שהשתתפו בבחירות בכבול ובבוקעי אתמול - כל אחד מהם הוא מכפר אחר. אתה מבין? אנחנו הרי מכירים את המקרים. אנחנו אומרים בואו נקפוץ קדימה.

מרדכי קרמניצר: יש לנו עוד חמישה דוברים ואנחנו צריכים לסיים ב- 14:00. מה שהייתי מבקש, אני רוצה לנהוג באחרונים בשוויון, אז צריך שהם יצטמצמו. ועוד דבר שהוא חשוב מאד, אני בכוונה נמנעתי מלעצור אנשים כי אנשים דיברו מדם לבם, וחשבת שחשוב לתת לאנשים לאוורר את מה שהם רוצים לאוורר. כבר נזפו בי על סבלנות היתר, אבל מה שאני כן הייתי מבקש הוא שאנשים גם יתייחסו לשאלה לאן אנחנו ממשיכים, הקבוצה כקבוצה. עם כל הניתוח של המצב, יש גם שאלה לאן אנחנו הולכים מכאן וכדאי להתייחס גם לזה. בבקשה מיקי.

מיכאל איתן: אני רוצה להתחיל כפי שאני רואה את הדברים וההתפתחויות שלהם. אני יכול לקחת מהניסיון שלי. אני קיבלתי חינוך, גדלתי בארץ הזאת והאמנתי ברעיון של ארץ ישראל השלמה. כל חיי, דרך אגב, האמנתי שרעיון ארץ ישראל השלמה, אינו פוסל בהכרח את מתן השוויון לערבים וקיבלתי גם על זה חינוך כאדם ליברלי.

תקופת שלטונו של נתניהו סתמה את הגולל בציבוריות היהודית על העניין האידיאולוגי, והסיסמה הזאת של שתי מדינות לשני עמים, קיבלה לגיטימציה במובן האידיאולוגי. אף אחד כבר לא התנגד לה ונשארו רק הטעונוים הביטחוניים. כלומר, בציבוריות היהודית הוויכוח הוא כבר לא האם ארץ ישראל השלמה, אלא האם מדינת ישראל תוכל להתקיים או לא להתקיים תחת הכותרת של שתי מדינות לשני עמים. היום, כשאנחנו מתווכחים, אני עם חברים שלי, אז אנשים אומרים לי, רגע אחד- שתי מדינות לשני עמים? אתה זוכר שאמרנו לך שאם אתה תסכים אי פעם לשתי מדינות לשני עמים, זו רק התחלת הדרך בתיאורית השלבים שתפתח ותתגלגל לחיסולה של מדינת ישראל? אז אני אומר להם: לפי מה אתם אומרים את זה? אומרים לי: זה דבר פשוט, תלך לחברים שלך שם שאתה יושב אתם, ותשאל אותם את השאלה הבאה: אתם בעד מדינה פלשתינאית? מה הם יגידו? אני אומר: הם יגידו כן. אתם בעד זה שהמדינה הפלשתינאית הזאת תהיה מדינת לאום? בטח. אלא מה? היא מדינת הלאום הפלשתיני. סליחה, אתם בעד זה שהמדינה הזאת תהיה עצמאית ותוכל להפעיל את זכות השיבה לפלשתינים? כן. עכשיו, תאמר להם, תגידו שהמדינה השניה תהיה מדינת הלאום היהודי, בעלת זכות שיבה, הם מסכימים? הוא אומר: לא, הם לא מסכימים. אז הנה, יש לך תשובה. הם לא רוצים שתי מדינות לשני עמים. בזמנו, כשלא היה אפשרי, הם רצו שתי מדינות לשני עמים.

היום כשיש להם כבר באופק מדינה פלשתינאית, כבר מכינים את השלב הבא, והם לא מוכנים לקבל שבצד המדינה הפלשתינאית תהיה מדינת לאום יהודי. אני שמחתי לשמוע את עאדל, ואני כבר הרבה זמן עוקב אחריו, הדברים שלו נשמעים בהתחלה מאד מאד קיצוניים, אבל אני חושב שהוא לא אדם קיצוני. כי העולם שלו, סליחה שאני עושה ניתוח כזה, ואני אומר מה שאני רואה וזה אישי, הוא עולם מורכב. הוא אדם אינטלקטואל, הוא אדם עם הבנות, הוא אדם שהצרכים שלו מורכבים, כמו כל אחד מאתנו. יש יהודים טובים מאד, מאד ציוניים אבל הם באמריקה, הם לא באים הנה, כי יש להם כל מיני צרכים והצורך הלאומי הוא לא הצורך היחיד, הוא לא המניע היחיד של בני אדם. וזה נותן מקום לתקווה.

אבל לדעתי משהו חסר כאן, במנהיגות הערבית, ותכף נדבר על זה. חסר משהו שיאפשר להגיע למצב שנוכל להתקדם, אולי זו ההטמעה שהעברים במדינת ישראל עברו, אולי הם נדפקו, אבל ההיסטוריה גרמה לכך. אם הם רוצים להתקדם, הם חייבים להבין שהם חיים במדינה יהודית, כי יש גם מדינה פלשתינאית. תהיה מדינה פלשתינאית. אבל הם חיים במדינה יהודית ועכשיו במדינה יהודית לעולם ועד הם לא יוכלו להגשים את כל החלומות שלהם כמו שאני לא יכול להגשים דברים אחרים. מה אתם חושבים, שאני חושב ששכם היא פחות יהודית מתל אביב? או שהזיקה שלי לשכם פחותה? אבל זהו, נגמר. אני כבר מבין את זה. אני כבר מוכן לקבל את זה שתהיה מדינה פלשתינאית בליט ברירה. אין לי ברירה. אני הטמעת את זה. אולי יותר מדי מהר. חברים שלי אומרים שזה הרבה יותר מדי מהר.

אבל הבעיה היא שלא בטוח שהציבור הערבי הטמיע את זה. לדוגמה, כשאני שומע ערבי שאומר לי: אדוני, אני אזרח מדינת ישראל, אבל החיזבאללה זה חלק מהעם שלי. זו דוגמה אחת, אבל זה משתרע על קשת גדולה, כי אני רוצה לאבחן משהו בעניין הנאמנות למדינה - אם החיזבאללה, אחרי שמדינת ישראל עזבה את לבנון והתייצבה על קו הגבול עם לבנון, מחר ימשיך במאבק ויתקוף את אביבים, והוא יזדהה אתו, אז אני רוצה להגיד שבשבילי אדם כזה הוא אויב מדינת ישראל, ואני לא אסכים שהוא יהיה מפקח במשרד החינוך. אני לא מוכן שהוא יחנך את הילדים ככה.

ומה אני יכול לעשות? יש הרבה כאלה. אני אתן להם להיות בבתי הספר ולחנך ככה את הילדים? אני נגרר לדברים שאני בכלל לא רוצה שיהיו, שאני מתבייש בהם. אני מודה שהציונות הייתה תנועת כיבוש לאומי, והיא עשתה דברים ככל עם כובש בכל ההיסטוריה, על פי אותו מודל, ומי שנדפק זה מי שהיה במקום. אני לא חושב שכדאי להגן על זה. אף אחד מאתנו לא מתווכח. אתם חוזרים לנקודה הזאת שזאת נקודת החולשה שלנו, ואנחנו כל הזמן מתנצלים, ואנחנו כל הזמן אומרים -

הבעיה שזה נמשך.

אני מסכים לזה. וכאן הבעיה שלנו ואני אשתדל לקצר חלק גדול מהדברים שיש לי לומר. כשאנחנו שואלים את עצמנו למה יש חוסר אמון ואתה אומר לי ככה:

עאדל מנאע:

מיכאל איתן:

מיקי, אתה רוצה שישנו דברים? קודם תוכיח לי שהדברים השתנו. ואני אומר לך, איך אני אוכיח לך קודם, כשאני שומע שמה שאני נותן לך, אם אני אתחיל לשפר, זה יהיה בעצם מתנה לא לך. שאלתי אותך אם כולם חושבים כמוך, או שההתפתחות תהיה שאתה כבר לא תשלוט בדברים ותעמוד כמיעוט בצד שלך, ופתאום אני נותן נשק לחיזבאללה ולתומכי החיזבאללה. אני אומר לך על זה: עאדל, שתהיה לך קצת סבלנות, כי אני רגיש לנקודה הזאת. ואתה אומר לי על זה: מיקי, תשמע, אתה החזק, אתה צריך לקחת את הצ'אנס, אתה צריך להיות הראשון, ואז, בעניין הזה, אני אולי שותף אתך.

עכשיו, מה אנחנו יכולים לעשות ובוזה אני אסיים. השאלה היא אם אפשר להגיע להבנה בקבוצה הזאת, על העיקרון שהמדינה הזאת היא מדינה יהודית, ומגדירים את הפרמטרים של מה זה מחייב, ומתחת לזה חותרים לשוויון. כי אני לא רוצה להשלות אתכם. הוא אומר: אנחנו יושבים פה, ושואלים מה יהיה בעם? מה יהיה עם כל אלה שצועקים מוות לערבים, או כל הערבים צועקים איטבח אל יהוד. אתם חושבים שהם יקבלו מחר את המסמך שלנו והכל יהיה בסדר? לא.

אין ערבים שצועקים איטבח אל יהוד. זו רק אשליה שקיימת בתקשורת. אז יש דברים מקבילים בצורה אחרת. בסדר? אני אומר, יש קיצוניים ערביים ויש קיצוניים יהודים. עכשיו, קיצוניים יהודיים וקיצוניים ערבים, נמצאים לא רק בהפגנות ברחובות, הם נמצאים בממסד, הם נמצאים בקבלת ההחלטות, הם נמצאים במשטרה ובכל מיני מקומות. אני אומר שזה תהליך שייקח הרבה מאד זמן, ומבחינתנו, מבחינת ההנהגה שצריכה להראות איזשהו כיוון, יש סיכוי אם היינו יכולים לבוא ולבנות, לדעתי, שלושה פרמטרים: 1. מדינה יהודית. 2. לבנות את תחושת השייכות. אמרו כאן שלושה שינים: שייכות, שותפות, שילוב. התחושה הסובייקטיבית שהולכים לכיוון הזה. שמראים שהולכים לכיוון הזה הדבר השלישי שצריך להיות משולב בזה זה הביטוי של הנאמנות למדינה. אז יש מי שמדבר על שרות צבאי, יכול להיות שזה צריך להיות שרות לאומי, אבל שאת סמל המדינה, כמו שאתה אמרת, תהיה מוכן להפנים ואיך שהוא לקבל אותו, ותחת זה לא תהיה רק מילה, אלא גם יעשו מעשה. תראו, צה"ל במובן הזה הוא חלק מכור ההיתוך של החברה הישראלית היהודית. עזבו כרגע את הצבא כמוסד שתפקידו להשתמש בנשק. יש בו תהליך של סוציאליזציה של כל מיני ערכים, לשון דיבור, צורת התנהגות, ישראליות, הווי. במובן הזה, אם אפשר היה להכניס לאותה קטגוריה את הערבים, עזבו רגע את השימוש בנשק, זה היה תורם הרבה מאד לישראליות שאתם מבקשים, לשותפות, לשייכות, לשילוב.

כאמל ריאן:

מיכאל איתן:

האלה אספניולי: לשלום, לשוויון.

מיכאל איתן: כן כן כן.

מרדכי קרמניצר: תודה רבה.

כאמל ריאן:

כל כך הרבה נושאים, כך שאני באמת לא יודע מאין להתחיל. אני אתחיל מארץ ישראל השלמה. גם אני בוויכוח עם החברים שלי, אלה שמאמינים בארץ פלשתיין השלמה. הם אומרים: ביום שאתה כתנועה אסלאמית באת והכרת בקיום המדינה, לפני שהמדינה השניה תקום, ונכנסת לכנסת שהוא המוסד הציוני המחוקק למדינה הציונית, אתה התקדמת צעד אחד יותר מדי. כי מדינת ישראל במחשבות שלה, באידיאולוגיה שלה, בכיוונים שלה, לא הולכת להקים מדינה פלשתינית.

אותו וויכוח שאתה נמצא בו, כמאמין בארץ ישראל השלמה, גם אני נמצא בו כמאמין בארץ פלשתיין השלמה. בכל זאת, כשהייתה אווירת שלום, אמרנו: אנחנו נלך בכיוון הזה. אנחנו, בתנועה האסלאמית, באמת נלך לכיוון של שלום, נכנס לכנסת ונהיה חלק בלתי נפרד מהמעגל הפוליטי שנמצא במדינה, גם במזרח התיכון.

את החששות שיש לך יש גם לי. לפעמים אני מתפלג, כאילו מותר ליהודים לחשוש, מותר ליהודים לפחד, מותר ליהודים לדאוג לעתיד שלהם, ואני מבין את זה, ולנו לא. אני רוצה לייצג לחברים שלי שבאמת נלמד כולנו פסיכולוגיה ונהיה פסיכולוגים לנושא הזה.

האלה אספניולי: נהיה אמפטיים. זה המינוח.

כאמל ריאן:

אני רוצה שאתה תדע שגם מהכיוון השני, גם אנחנו מפחדים. לפני ארבעה ימים נכנסו שני אנשי משמר הגבול לכפר ברא, לשכן שלי. נכנסו שני אנשי משמר הגבול, לקחו שני קטינים לוואדי בין חורשין ובין כפר ברא, ומה שעשו להם- אתה תתבייש לשמוע כבן אדם איך התנהגו אליהם. זה קורה בתוך מדינת ישראל, ואני לא מדבר על השטחים הכבושים. זה קורה בתוך מדינת ישראל. אני

רציתי לדבר בוועדת החקירה, כי אמר אלי רכס שאנחנו הולכים להרים את הדבר שנפל, כשהוקמה וועדת החקירה, ואני רואה שאנחנו הולכים לרקוד על הדבר הזה שנפל.

רציתי להגיד לך דבר אחר. גם אני רוצה שתעזור לי, שתהיה במקומי. יש לי אחות אחת. אנחנו חמישה אחים ואחות, היא נשואה בקלקיליה. היא מתקשרת אלי ב-12 וחצי בלילה: אני הולכת למות, הולכים להרוג אותי. היריות בתוך הבית. עבר הכדור מהבית שלה, נכנס לשכן ופגע באשה של השכן. תאר לעצמך, אם היא הייתה נהרגת או היה קורה לה משהו, אני חייב ב-12 בלילה ללכת אליה, להגיע אליה ואני לא יודע אם אני יכול להגיע או לא. זה לגבי השאלה מה הקשר. איך הקשר הוא כל כך הדוק בינינו לביניהם- זה לא רק קשר לאומי, זה קשר דם. לכן בלי שתיפתר הבעיה שם, לעולם לא תיפתר הבעיה בפנים. אני חוזר לוועדת החקירה -

וגם להפך.

מיכאל איתן:

כאמל ריאן:

וגם להפך. אבל אתה הריבון, אתה המדינה, אתה מעצמה, אתה מכתוב לעולם, אתה מכתוב גם לארה"ב. אתה רוצה להשוות את עצמך אלי, שאני אדם? אלה העובדות. עכשיו, קמה וועדת חקירה. האמת, אני שמחתי על הקמת וועדת החקירה. אמנם מאוחר, אמנם כולם יודעים את הנסיבות שהיא קמה, אבל קמה וועדת חקירה. אני אקרא לכם את הניסוח של תפקיד הוועדה (סליחה על השפה שלי): הוועדה תחקור את השתלשלות האירועים ותקבע ממצאים ומסקנות לגבי מה שהתרחש בהם, ולגבי הגורמים שהובילו להתרחשותם באותו מועד, בכלל זה התנהגות המסיתים, המארגנים ומשתתפי האירועים בכל המגזרים וכוחות הבטחון. זה מילה במילה. אני לא הבנתי כמה דברים, מה יחקרו ומה לא יחקרו. אני לא משפטן, אבל למדתי שכשמקימים וועדת חקירה, היא חוקרת את הממסד, איפה הכישלון של הממסד. איפה הם היו בכלל, איפה מעלו, איפה לא קיימו את מה שנדרש. "תחקור את המסיתים"? אנחנו כולנו מואשמים כמסיתים. כל המגזר הערבי. התנועה האיסלמית, החזית, כולנו מואשמים. אז אנחנו צריכים לעמוד בתור, ותקום האינתיפאדה הרביעית, לא רק השלישית ועדיין אנחנו בחקירה, ולא יגמרו את החקירה.

בקשר להצעה שעלתה להקים וועדת חקירה שתחקור את התנהגות ממשלות ישראל מאז '48, תודה שזו הייתה יזמה חשובה...

רות גביזון:

כאמל ריאן:

אני רוצה לסיים במשפט אחד. אם יהודי היה אומר את המשפט הזה זה בסדר, אבל אם עאדל היה אומר את המשפט הזה, או ראסם, אני בטוח שהיו מאשימים אותו בגזענות או כאדם שלא שייך למדינה ועוין אותה. אומר יהודי מכובד קוראים לו איתן הבר, והוא לא מהשוליים של החברה הישראלית: ביחסינו הנוכחיים עם ערביי ישראל, שום תסריט אימים אינו בלתי אפשרי. אני בטוח שחלק מכם קרא את הכתבה שלו, איך הוא לפני ארבעה חודשים ניבא שזה יקרה, וכתב: אנחנו קורעים להם את הצורה במשך 52 שנים. הוא מדבר על ערביי ישראל, ושאר הכתבה בכיוון הזה- איך המדינה מתעללת באזרחים שלה, איך היא מתייחסת אליהם, איך היא מפלה אותם, איך היא גוזלת מהם, איך היא לוקחת להם את האדמות. האיש הזה היה פעם, נדמה לי, ראש הלשכה של רבין. כשהוא היה שם הוא לא אמר את זה, אבל כשהוא יוצא מהלשכה הוא מתחיל לדבר בסיסמאות.

אדם אחר, יהודי, אומר: מי שמתבונן בנתוני האפליה - גם אלו מלפני ארבעה חודשים וגם אלו שפורסמו השבוע, של עמותת "סיכוי", עשוי להסיק כי עדיף להיות יהודי באיראן מאשר להיות ערבי במדינת ישראל.

ואתה מאמין בזה?

מיכאל איתן:

אני מאמין. כן, לא רק מאמין אני -

כאמל ריאן:

הוא לא התנסה באיראן, אבל הוא משער.

עאדל מנאע:

בוודאי שלא, אבל שאלתי איראנים, יש לי חברים איראנים בתל אביב, והם אומרים לי.

כאמל ריאן:

פה אני לא מסכים אתך בכלל,

עאדל מנאע:

אז יש וויכוח בינינו. או.קי.

כאמל ריאן:

יש וויכוח בין יהודים, מותר שיהיה וויכוח גם בין ערבים.

מיכאל איתן:

נכון. נכון. לכן אני אומר מראש, כבר ובלי לבדוק, שאני לא מסכים להיות אפילו ערבי באיראן, לא רק יהודי באיראן. ערבי זה עוד גרוע יותר, כי יש שני מליון ערבים באיראן, כאמל, ואני יודע איך מתייחסים לערבים באיראן, אלה שנמצאים בכורדיסטן, אלה שסיפחו אותם בגבול שאט על ערב. יש לי חבר

עאדל מנאע:

בארה"ב, איראני שגר בארה"ב, הוא ערבי ממשפחת בכרי והוא סיפר לי איך הוא ברח משם. אני יודע בדיוק איך התייחסו לערבים באיראן, לא רק ליהודים. היות ואני סומך עליך, אני לא מתכוון ללכת לשם, אני מעדיף להשאר פה. אני רוצה לסכם במשפט אחד- אדוני ח"כ מר ארנס, הקשת הפוליטית אצל הערבים בתוך מדינת ישראל מורכבת מהתנועה האסלאמית בימין, כמוך, מקביל לך ומקביל לאיתן, ועד לקומוניסטים. בוודאי שאתה יותר ימינה. בוודאי. כי אתה לא תבקש להיות קאדי במדינה הפלשתינאית, כמו שייח' ראאד, שב- '95 או '96 הגיש בקשה להיות קאדי בתוך מדינת ישראל. מה הבעיה שהוא יהיה קאדי? אבל אין פה אנשים שבאמת ינצלו פה הזדמנויות. שייח' ראאד, ראש התנועה האסלאמית, ראש עיריית אום אל פאחם, הגיש בקשה להיות קאדי במדינת ישראל, ובמקום שיחבקו אותו, יסכימו לזה שיהיה קאדי ויישבע אמונים למדינת ישראל, לפני כל העם, הם התחילו לשאול אותו שאלות. אני מפנה אותך לקרוא את הפרוטוקול, את השאלות ששאלו אותו, לא נעים לי להגיד אותן פה, מבחינת המוסר. וסרבו.

מה אני רוצה להגיד לך? אני לא מגן על אף אדם, אבל אני רוצה להגיד לך שלקחתי בכוונה את שייח' ראאד, שאתם מאשימים אותו כקיצוני ביותר. הוא ישן שלושים וארבעים יום תחת אוהל השוויון. הוא היה מבקש שוויון. אבל נמאס לו מהשוויון, ואני מניח שנמאס בימים האחרונים לכל אלה שרצו כל הזמן שוויון, עשו אוהלים של שוויון, התחננו לשוויון, התחננו למקומות עבודה, התחננו באמת להשתלב במדינה, והמדינה דחתה אותם. זו התוצאה הטבעית.

אז זה נגמר?

לא. לא נגמר.

אם זה נגמר, אז אין לנו מה לשבת כאן.

זה עלול להיגמר.

אני לא יודעת בדיוק איך להבין את היום הזה ואיך לדבר בו. כיהודיה ישראלית, כמשתתפת ומתווכת ומגשרת של קבוצת מפגש בסכסוכים? זה מאד מאד קשה. אני בעיקר ארצה להגיד דברים לגבי לאן אנחנו צריכים ללכת מכאן. נראה לי בכל זאת שזו השאלה הכי חשובה.

אמרו פעם שלסכסוך הזה, ואני מניחה שזה נכון לגבי הרבה סכסוכים אחרים, יש דילמה מובנית. כי אם אנחנו נסתכל על ההיסטוריה שלו, אי אפשר לפתור את הסכסוך. אבל גם אי אפשר לפתור את הסכסוך בלי להסתכל על ההיסטוריה שלו. נדמה לי שמה שקורה לנו היום, זה שאנחנו ממולכדים בתוך הדבר הזה. יש לנו פה סכסוך ארוך ומורכב, ומאד מאד בעייתי, מפני שלשני הצדדים יש תביעות ותלויות ובעיות, והצד היהודי נמצא בבעיה כפולה. מפני שאין סימטריה בשנים האחרונות והוא הצד החזק והמנצח שלא מספק את הסחורה. קל לנו מאד לשבת פה ולשמוע עוד פעם את מה שאנחנו כולנו יודעים, כי אחרת לא היינו יושבים פה, שהמצב הוא רע מאד. שיש אי שוויון ושיש בעיות ושאינן היערכות. אני רוצה להזכיר לחברים הערביים שיושבים כאן, שגם הבעיות של עירות הפיתוח בישראל לא נפתרות ואין היערכות לפתרון בעיית המים בישראל.

אוי, באמת, באמת.

עאדל, תן גם לי לדבר. אני רוצה להגיד, שבעיית חוסר ההיערכות של הממשלה בטיפול בבעיות של קבוצות היא בעיה אנדמית בחברה. עכשיו, זה נכון בשתי רמות שהמצב של המיעוט הערבי בישראל שונה מהמצב של הקהילות האחרות. הוא שונה בשני הכיוונים שאנחנו רואים אותם עכשיו באופן יותר בולט ממה שראינו אותם כל הזמן, מפני שהמיעוט הערבי הוא מצד אחד יותר חלש, יותר אחר, יותר פגיע, אבל גם יותר מאיים. שני הדברים האלה קיימים ושני הדברים האלה מסבירים חלק מהבעיה שאנחנו נמצאים בתוכה.

אני חושבת שנוכח היה שאנחנו נודה בפני עצמנו, במה שאנחנו בכל המהלך של הקבוצה הזאת לא הודינו בו- שקשה מאד היום, ואולי בלתי אפשרי כבר, לנתק את הדיון בנושא של הערבים בתוך מדינת ישראל, אזרחי מדינת ישראל, מהסכסוך האזורי עם הפלשתינים. אני חושבת שזה לא אנושי, זה לא אפשרי, ולחלקנו לפחות הייתה איזו תקווה שהדבר הזה הולך איכשהו להיפתר, תחת הסיסמה הכללית של שתי מדינות לשני עמים.

אני חושבת שמה שלמדנו הוא שכנראה זה לא כל כך קרוב. יכול להיות שהמהלך הזה, מכל מיני סיבות מאד מורכבות שאנחנו לא נכנס אליהן, הוא כרגע פחות קרוב ממה שאנחנו ציפינו. גם אם תהיה החלטה כזאת וגם אם יהיה הסכם כזה, בשלב הביצוע של ההסכם יהיו עוד כל כך הרבה בעיות וכל כך הרבה נסיגות וכל

כאמל ריאן:

משה ארנס:

עאדל מנאע:

רות גביזון:

כאמל ריאן:

רות גביזון:

עאדל מנאע:

רות גביזון:

כך הרבה חוסר אמון וכל כך הרבה שלבים שלא יבוצעו – כך שזה הולך להיות תהליך ארוך.

אני חושבת שהשאלה החשובה לנו, כאזרחי מדינת ישראל, היא מה זה אומר לגבי התייחסות שלנו לבעיה המשותפת שלנו. כי אני שמעתי שחלק מהקולות פה אמרו שבעצם כל עוד אין שלום צודק, אין על מה לדבר. אין על מה לדבר, ואולי זה טוב למכון לדמוקרטיה, כי אתם יודעים שהפרוייקט כמעט נגמר, ואם אין על מה לדבר -

האלה אספניולי: זה לא שאין על מה לדבר, אפשר לדבר במקביל.

רות גביזון: אין במקביל. הלא אנחנו לא שולטים בסכסוך בין ישראל והפלשתינים.

אנחנו סביב השולחן הזה? צריך לזכור שאנחנו הרי לא מנהלים את המדינה.

עאדל מנאע: אבל למה את אומרת שאנחנו אומרים שאין על מה לדבר, כשאנחנו כבר שנתיים מדברים ואין פתרון.

רות גביזון: קודם כל אני מבקשת שכל הרגישות הזאת תפסק. אני רק חוזרת על דברים שאני שמעתי סביב השולחן הזה.

עאדל מנאע: אבל אני לא חושב שאת חוזרת, את פשוט -

האלה אספניולי: לא נאמר שאין על מה לדבר, נאמר שזה לא פותר את הבעיה. שני הדברים צריכים ללכת במקביל.

רות גביזון: אני רוצה שאנחנו נבין את העומק של הדבר שאנחנו אמרנו. כל עוד אין לנו מבנה

של שתי מדינות לשני עמים, ולא ברור שיהיה מבנה של שתי מדינות לשני עמים,

לא ברור מה המשמעות של שוויון בתוך מדינה יהודית. כשאין סימטריה של

מדינה פלשתינית, לא ברור מהי המשמעות, מה אפשר לתת ומה אפשר לקבל.

במצב שבו הדבר הזה לא פתור, כשפוטנציאל ההזדהות של הפלשתינים, אזרחי

מדינת ישראל, עם המאבק הלאומי של הפלשתינים מחוץ למדינת ישראל הוא

בלתי פתור, האיום בהתפרצויות שיכולות להיות התפרצויות אלימות נוספות

קיים. הוא לא בלתי קיים ואולי הוא אפילו ניתן להבנה, אולי היה מפתיע אם

הוא לא היה קיים. אז באיזה מובן אנחנו יכולים לחשוב היום על מסגרת שבה

אנחנו חושבים על שינוי משמעותי בתוך יחסי יהודים ערבים אזרחי מדינת

ישראל. יש לי דווקא הצעה קונסטרוקטיבית, כי אני באמת חושבת שאין לנו

ברירה אלא להמשיך לדבר. אני חושבת שאמרנו פה הרבה דברים חשובים. אני

חושבת שאולי אני אחזור קצת למה שאמר אחמד, אם כי הוא חשב שזה תהליך

של דה-קולוניזציה, וכמו שבמקרה של אלג'יר היו בעיות לאלג'יראים בתוך צרפת

והיו בעיות למתנחלים המתישבים הצרפתיים באלג'יריה, אז עוד מעט גם זה

ייגמר, כמו שהתהליכים האלה תמיד נגמרים. אבל צריך לזכור, שהצרפתים

שהתיישבו באלג'יריה, והבריטים שהתיישבו באירלנד, הם בריטים שהתיישבו

באירלנד, או צרפתים שהתיישבו באלג'יר. במקרה שלנו מדובר על יהודים

שמתישבים במה שהם רואים כחלקי מולדת וכמו שהזכירו לנו כאן הרבה

פעמים, על מעוט שחי בתוך ארץ שהוא רואה אותה, ובצדק, כמולדתו. המצב

שלנו הוא הרבה יותר מורכב, ונראה לנו שהאנלוגיה של דה-קולוניזציה היא

אנלוגיה מוטעית.

השאלה שלנו היא האם בכלל יש איזושהי דרך להמשיך מהמקום שבו אנחנו

נמצאים לדיון משמעותי ביחסים בין יהודים וערבים אזרחי מדינת ישראל.

להערכתי, התקווה שהייתה לנו, כפי שהתבטאה במסמך, שאפשר להגיע לאיזושהו

ניסוח כללי על הנושא הזה, היא כרגע תקוות שווא. כי אני חושבת שהנחות

היסוד של המסמך הגדול הן הנחות יסוד שלא התממשו, לא ברור איך תתממשנה

ואין לנו שליטה עליהן. אני חושבת שהדבר היחיד שנכון לעשות, הוא לזהות את

אותם תחומים של אי שוויון ואפליה, שאינם קשורים לפרמטרים הגדולים של

הסכסוך. הם לא רבים, אבל הם קיימים. הם לא יפתרו את הבעיה, הם גם לא

יפתרו את התסכול, אבל הם יכולים לבנות איזושהו מסלול חשוב וחיוני של

שיתוף פעולה ושל בניית אזרחות משותפת, של אזרחים יהודים וערביים בתוך

מדינת ישראל. זה הרבה פחות שאפתני, אבל אני חושבת שזה הרבה יותר בונה,

מפני שזה לא נבנה על הנחות שעליהן אנחנו לא יכולים היום להסכים או אפילו

להניח את מציאותן, וזה כן ייתן לנו אפשרות להתקדם באופן בונה, על דברים

קטנים. אבל אז התקווה צריכה להיות יותר מוגבלת, העשייה צריכה להיות יותר

נקודתית ואני חושבת שבדבר הזה אפשר להרים תרומה חשובה ומוסכמת

לשיפור מרקם החיים בין יהודים וערבים בישראל.

קריאת ביניים: את כאילו מחברת את מה שאמר אחמד לגבי המילה מינורית. מסמך מינורי.

אני לא יודעת אם זה אפילו צריך להיות מסמך, אני חושבת שזו צריכה להיות סדרה של הצעות לטיפול, באזורים בעייתיים שמוסכם שהם בעייתיים, שאין מחלוקת שצריך לטפל בהם, שאין מחלוקת שלא טיפלו בהם, ושנראה מאד מאד חשוב, דווקא באווירה הכללית של הנזילות וחוסר האמון שהתפתחו, שלפחות נתגייס לפעולה משותפת כדי לטפל בדברים האלה.

רות גביזון:

כדי להיות קצר, אני דווקא רוצה להתחבר למה שאת אומרת, אבל אז כל העבודה של הוועדה וקבוצת הדיון הזו הייתה לחינם, כי ביחס לדברים האלה, שהם דברים מינוריים ומוסכמים, אני חושב שלכל ממשלות ישראל היו ניירות עמדה כאלה וקווי מדיניות וכו'. מבחינה זאת אנחנו לא נחדש, כי כל ממשלות ישראל, מלמטה ועד למעלה, מודים שהייתה אפליה, והיא נמשכת, כלפי ערביי ישראל.

סמי סמוחה:

הם יודעים מה צריך לעשות, הם לא צריכים אותנו בשביל לעשות. אם כך, אז כל מה שעשינו מיותר לחלוטין ואין לזה שום ערך. עכשיו, אני רוצה - דרך אגב, אני לא חושב שזה נכון. זה לא נמצא באף אחד מקווי היסוד של אף ממשלה, עד כמה שידוע לי.

עאדל מנאע:

סמי סמוחה:

משה ארנס:

אני חושב שכן, שצריך לשלב את ערביי ישראל. אני לא ראייתי את זה. בקווי יסוד של ממשלה? לא ראייתי את זה. שילוב של ערביי ישראל? שוויון? כל זה היה. גם בממשלות של הליכוד. אולי נעבור הלאה. אני רוצה לומר משהו מתוך פרספקטיבה היסטורית, איפה אנחנו עומדים מבחינת יחסי יהודים ערבים, ואיך אפשר לכת מכאן. מבחינת הערבים, ערביי ישראל, הם עשו פשרה היסטורית עם היהודים בזה שהם השלימו עם קיומה של מדינת ישראל וקיבלו את העובדה שהם מעוט במדינת ישראל. זה הפשרה הגדולה שהם עשו.

סמי סמוחה:

משה ארנס:

סמי סמוחה:

היהודים גם עשו פשרה היסטורית. היהודים רצו מדינה יהודית יהודית. בלי ערבים. עשו הרבה עבודה בתקופת מלחמת 48', בתקופת מלחמת השחרור, להקטין את הנוכחות הערבית במדינה היהודית, אבל נתקעו עם ערבים. היום מדובר במיליון ערבים אזרחי המדינה. מליון. היהודים, אני חושב שהם גם כן השלימו, הם כבר מודעים במשך 52 השנים לזה שיהיה פה מעוט ערבי. אין מה לעשות. אפילו אלה שמטיפים היום וחושבים ברצינות על העברת המשולש למדינת פלשתיין, יודעים שהם רק ידללו קצת אבל הם לא יפתרו את הבעיה. יהיה פה מעוט ערבי. מבחינת היהודים הם עשו פשרה היסטורית: הם מוכנים לחיות פה עם מעוט ערבי.

עאדל מנאע:

סמי סמוחה:

אבל הם כל הזמן אמרו את זה. הציונות כל הזמן אמרה את זה. היא אמרה את זה, אבל..... אבל לא התכוונו לזה, אתה אומר. טוב. אני רוצה להבין. נגיד אמרו, אז מה, זה אומר שאתה יכול להשלים באופן נפשי עם מצב כזה? זה דורש ממשך -

עאדל מנאע:

סמי סמוחה:

לא, אני רוצה להבין, הם אמרו משהו, אבל מבחינה נפשית, בפועל, לא התכוונו לזה.

עאדל מנאע:

אתה נמצא במצב שקשה לקבל את זה. זה לא כל כך פשוט, בייחוד שהמיעוט הזה...

סמי סמוחה:

הוא לא מדבר בשם כל הציונים.

משה ארנס:

אני רוצה להבין מה שהוא אומר.

עאדל מנאע:

אני רוצה שיהיה לך ברור, בייחוד שהמיעוט הזה מוגדר כחלק מהאויב. זה חלק מהאויב.

סמי סמוחה:

זו הגדרה שלכם.

עאדל מנאע:

מה זה הגדרה שלנו? הם היו חלק מהאויב כל הזמן. זו המציאות. זו לא המדינה משוגעת.

סמי סמוחה:

אתם באתם והפכתם אותנו לאויב. זה הכל.

עאדל מנאע:

לא הפכנו. זאת המציאות. אתה חלק מהעולם הפלשתיני וחלק מהעולם הערבי, שהוא חלק מהאויב. עכשיו, מה קורה עכשיו, איפה אנחנו נמצאים? אני אומר שזה המצב. עכשיו הצעד הבא, ההיסטורי, שמתבקש הוא שגם היהודים וגם הערבים יחשבו קדימה. היהודים רוצים פה מדינה יהודית והם רוצים שהערבים ישלימו, לא רק עם המדינה ועם מעמדם כמעוט בתוכה, אלא ישלימו עם המדינה היהודית.

סמי סמוחה:

הערבים לא חושבים במונחים האלה. הם לא פתחו בתוכם דיון לגבי מה זה אומר לחיות במדינה יהודית, לא רק כמדינה גזענית, אלא גם כאיזה סוג מדינה, שכמו

שאתה אמרת עאדל, מדינה יהודית שאני אולי מוכן להשלים אתה. אתה בא וזורק ליהודים: אתם תשתדלו, אתם תציעו לי ואני אראה אם לזה אני מוכן. זה גם חלק מהעבודה שלך כאינטלקטואל, אתה צריך לחשוב איזה סוג של מדינה יהודית אתה מוכן לחיות בתוכה ולקבל אותה.

אני אמרתי.

עאדל מנאע:

סמי סמוחה:

לא. אתה אמרת באופן כללי: שלא תפלה נגדנו. טוב, זה דברים כלליים, אבל אני חושב שזה בדיוק המצב שבו אנחנו נמצאים. עכשיו, היהודים רוצים מדינה יהודית, אבל גם הם צריכים לחשוב, באיזה סוג של מדינה יהודית ערבי יכול לחיות בכבוד. אז העבודה צריכה להיעשות ע"י שני הצדדים. בכל הדיון הזה, במהלך כל השנה וחצי, הערבים רק באים כל הזמן בדרישות מהיהודים. הם לא באים בשום דרישות מעצמם. לא באים. לא שמעתי אף ערבי שבא באיזו ביקורת עצמית או דרישה מעצמו שהוא יעשה משהו. כל הזמן זורקים את זה לצד היהודי: היהודים צריכים להשתנות, היהודים צריכים להפסיק את האפליה, היהודים צריכים להפסיק עם המדינה היהודית הקיימת וכו'. אבל אנחנו עכשיו נמצאים לדעתי בשלב היסטורי ואולי המהומות של אוקטובר זה בדיוק מה שצריך לתת את הכיוון. צריך לפתוח את השאלה-איזה סוג, איזה מדינה יהודית קבילה על שני הצדדים. זו בדיוק השאלה.

אני חושב שאם אנחנו לא נעסוק בשאלה הזאת, אין טעם בכלל במפגשים של הקבוצה הזאת, כי להמשיך ולדבר על תקציבים וכל זה, זה נדוש. אין מה לתרום פה בכלל. אני רואה את העתיד של הקבוצה דווקא בלדבר על מדינה יהודית קבילה על שני הצדדים ושכל צד יגיד איך הוא רואה את זה, על מה הוא מוכן לוותר ואיפה הקווים האדומים שלו.

אני רוצה לסיים ולומר דבר כזה: ממשלת רבין, היא היסטורית הממשלה היחידה שנתפשה ע"י ערביי ישראל כממשלה לא עוינת, או כממשלה ציונית צפויה. זאת אומרת שזה סוג של ציונות שאולי הם יכולים לחיות אתו, גם בגלל תהליך אוסלו שקיבל את זכות ההגדרה העצמית של העם הפלשתיני, וגם בשינוי כלפי ערביי ישראל פנימה. זו ממשלת רבין שעשתה את שני הדברים יחד, לפחות מנקודת מבטם של ערביי ישראל. בסקרים שעשינו ב-95 נדהמנו בהשוואה לסקרים קודמים- היית יכול לראות בתוצאות של הסקר שההתנגדות של ערביי ישראל למדינה היהודית ולציונות ירדה בצורה מדהימה, בצורה מאד משמעותית, יחסית לסקרים של '88. ובסקר של '99, לפני המאורעות האחרונים - אני אמרתי לך את זה לפני שעשית את הסקר.

עאדל מנאע:

האלה אספניולי: זה נכון.

חל שינוי עצום בין '95 ל-'99. הקצנה רצינית ביותר.

סמי סמוחה:

המציאות השתנתה.

עאדל מנאע:

המציאות השתנתה. אני לא נכנסתי לסיבות להשתנות המדיניות.

סמי סמוחה:

אני עוד ציטטתי את הסקר של '95 ו-'98 ואמרתי לך שזה לא תקף היום.

עאדל מנאע:

כן. אבל ב-'99 אני ראיתי את השינוי הגדול.

סמי סמוחה:

בסדר, אני ראיתי את זה לפני שאתה ראית את זה בסקר. זה מה שרציתי להגיד.

עאדל מנאע:

רגע, איזה שינוי היה בין '95 ל-'98? למה?

משה ארנס:

יש הקצנה ויש לזה שלוש סיבות. המעבר העצום הזה, בין ממשלת רבין ושלוש הממשלות שבאו אח"כ, יצר שינוי מבחינת הערבים, שינוי גדול מאד. גם מבחינת מדיניות החוץ, כלומר, השלום, וגם מבחינת היחס כלפי הערבים, זה דבר ראשון. דבר שני, השיח האסלאמי חדר והפך להיות שיח פוליטי, עם הכניסה של התנועה האיסלמית לכנסת ב-'96, והשיח הלאומי אזרחי עם כניסת בלי"ד לכנסת, שהכניסה שיח פוליטי חדש למגזר הלאומי. אלה שלושה שינויים גדולים.

סמי סמוחה:

אלה תוצאות ולא סיבות, סליחה.

עאדל מנאע:

אלה הסיבות שיחד שינו את המצב. עכשיו, מה שלמדנו מהשינוי אחרי רצח רבין, מראה שאין שום דבר סטיכי או במהות של מדינה יהודית שבכל מקרה האוכלוסיה הערבית תהיה נגדה, אלה דברים שקשורים בפרקטיקות, לא רק באידיאולוגיות ובזהות. אני רוצה להגיד לכם לגבי האירועים האלה, שאם ממשלת ישראל עכשיו תשנה את דעתה ויהיה הסדר פלשתיני, כל מה שראיתם אפילו יתהפך. זה הכל תוצאה של מדיניות, של מצב היסטורי. לכן אני אומר, ואני חושב, שגם המסמך הזה, ודווקא ברוח הדברים האלה, אלה שינויים שקבילים על הערבים, אבל גם הערבים צריכים לעשות שעורי בית. זה לא יכול להיות חד צדדי. הרוב המכריע של המסמך, ואני מתייחס למסמך עכשיו, הוא חד צדדי, חד כיווני. איך המדינה צריכה להשתנות ואיך היהודים צריכים להשתנות.

סמי סמוחה:

אבל מצד הערבים, חוץ מהעניין הזה של שרות אזרחי ושרות צבאי שכתוב בצורה מאד מגומגמת ולא מחייבת, שום דבר לא כתוב במסמך הזה, ולכן הוא לא יהיה לא קביל, לא רק ע"י חלק מכאן, הוא גם לא יהיה קביל ע"י הרוב היהודי.

ראסם תמאיסי: רק שאלה קטנה. אתה אומר את המשפט הזה, איזו מדינה יהודית קבילה על שני הצדדים. אם אתה מחליף את 'המדינה היהודית' ב'מדינת ישראל', במקום להגיד איזו מדינה יהודית קבילה על שני הצדדים, זה משמעותי?

סמי סמוחה: בוודאי שזה משמעותי. היהודים לא מגדירים את ישראל כסתם מדינה, הם מגדירים אותה כמדינה יהודית. אני רוצה להגיד לכם, התהליך המדיני הזה הולך לחזק את המדינה היהודית, לא להחליש אותה, כי היהודים אומרים, אנחנו מוותרים לכם על יהודה, שומרון ועזה...

הם אומרים את זה הרבה שנים, אנחנו לא רואים את הויתור על זה. אנחנו עוד לא עשינו את זה, אבל אנחנו רוצים לשמור על מדינה יהודית.

אז היא לא תהיה יהודית. אם לא יוותרו, היא לא תהיה יהודית. אתה יודע מה יהיה? היא לא תהיה מדינה ולא תהיה יהודית.

אתה יודע מה אומרים עכשיו אנשי הימין? שערבבי ישראל רוצים מדינה פלשתינית לפלשתינים, ורוצים מדינה לא יהודית ליהודים.

הם אומרים את זה הרבה שנים. זה לא חדש. זה לא חדש וזה לא מעכשיו. אבל זה רלוונטי עכשיו.

אני מסכים עם סמי לגבי האופי של העבודה ושל המסמך הסופי ולא מסכים עם רותי בהקשר הזה. במיוחד אחרי ששמעתי את עאדל, אני שמח שסיפקתי לו את הגירוי לזה, שבכל זאת, יש סיכוי לנסח משהו שקשור לאופי היהודי של המדינה. אני רק הייתי מצפה, ואני חושב שזה נכון, שאנחנו ניתן לזה את הניסוח הקונסטרוקטיבי ונשלב את זה כפרק או כפסקה במבוא של המסמך הזה, שקושר את הציפיות של היהודים ושל הערבים ביחד, לגבי מה המשמעות של הכרה במדינה היהודית וכמובן גם התנאים שבהם מדינה יהודית כזאת, יכולה ורוצה לאפשר שוויון לכל אזרחיה.

ראסם תמאיסי: רק להבין. אתה אומר שלא מספיקה הכרה במדינת ישראל, עכשיו צריך הכרה במדינה יהודית.

כן כן, בהחלט. זה בוודאי. בלי זה אין על מה לדבר. זה תנאי בסיסי.

יצחק רייטר: בלי זה אין על מה לדבר. לדעתני? חבל על הזמן.

עדנה אולמן-מרגלית: אני לא אדבר מנהמת לב, אין לי נהמה ואני לא יודעת אם יש לי לב, אבל מאד עשו עלי רושם, רושם גדול ואני חייבת לומר את זה, דברים שנאמרו כאן מנהמות לב שהם מאד נוקבים. אני לפחות מאד מאד הקשבתי להם ואני מרגישה שלי זה עשה הרבה דברים, הדיון של היום. אני חושבת שיש מה לחזור אל המסמך. אני חושבת שצריך לנסות לחזור אליו מבפנים החוצה. לנסות לראות קודם כל איזה נתחים עשינו ואיזה מהנתחים שעשינו אולי לא מושפעים או פחות מושפעים מהמאורעות של התקופה האחרונה. סה"כ הושקעה כאן עבודה, ולא כדאי שבמהלך הסערה שעוברת עלינו עכשיו, נבטל באיזשהו מובן את החשיבות ואת הערך של העבודה שנעשתה במשך שנה וחצי או כמה שזה לא היה. אז למצוא נתחים שעומדים.

עכשיו, יש נתחים שהם יותר פרובלמטיים, בגלל האירועים האחרונים, כמו הסיפור של הגיוס. תזכרו, הייתה לנו עבודה על אפליה מתקנת והייתה עבודה על קרקעות. קרקעות זה אולי בעייתי ונראה קצת אחרת עכשיו, אבל צריך ממש לחזור אל המסמכים האלה ולראות אותם לאור האירועים של עכשיו, אחד לאחד. פרט לעבודה אחד לאחד על הנתחים האלה, אני חושבת שחלק ממה שקרה, וחלק גם מהדיבורים שהיו כאן היום, אומרים שהמחשבה החדשה שאנחנו צריכים לתת, היא בין היתר - השתמש איציק במילה הזאת preamble, מבוא - בשאלה איזה מן מסגור ואיזה מן הקדמה אנחנו נותנים למסמך. אם אנחנו באמת רוצים, במצב של היום, להגיש מסמך לקובעי מדיניות, לציבוריות הישראלית. צודקים אנשים שאמרו: נתחים דומים יש כבר היום במגירות ואפילו במצעים של המפלגות, וזה לא עשה את העבודה. אם יש לנו סיכוי לשנות משהו, זה רק אם תהיה תמונה גדולה ולא תמונה מקוטעת ומינורית - לכן חזרתי אל המילה האת מינורית. אבל הבעיה שלנו היום היא להסתכל על המבוא, על ההקדמה ועל המיסגור של הנושא, ואת זה כן נשאר לנו לעשות.

עכשיו, נקודה אחרונה, אני חושבת שכולנו התרשמנו מהסיפור של הכלים השלובים, מבחינת המכון לדמוקרטיה, זה אגב, נפלא. כלומר, כל העבודה

שהמכון לדמוקרטיה עושה בהרבה מאד קבוצות, מתברר שזה הכל כלים שלובים. יש לנו לפחות שני כלים שלובים מאד גדולים. הראשון מהם זה השלום הצודק, או שתי מדינות לשני עמים, כל הסיפור הגיאוגרפי-פוליטי הגדול, מצד אחד, כשזה שלוב בשאלת השילוב, השוויון והשותפות של ערבים אזרחי ישראל. זה נושא שהיה מאד ברור.

נושא אחר, אולי קצת יותר מפתיע שהוא התברר כאחד מהכלים השלובים, זה שאלת שילוב ערביי ישראל, עם שאלת מדינה יהודית ודמוקרטית. במובן מסוים זה קפץ אלינו, אלי לפחות, באופן לא כל כך צפוי. אני מאד מתרשמת מהדו שיח שהתקיים כאן בין מיקי איתן ובין עאדל מנאע בעניין הזה. מאד.

ראסם תמאיסי: רק שאלה. אפשר להחליף את המילים שילוב שיתוף במילה שיתוף?

עדנה אולמן-מרגלית: אמרתי שילוב, שיתוף ושוויון כי אלו השינויים שכאן דיברו עליהם. הגיעה

שעת השיח, שלשמה בעצם הקבוצה הזאת התכנסה. זאת אומרת זה הסיפור, איך לפתור את השסע היהודי ערבי בתוך מדינת ישראל, התברר שהדבר מאד הא בהא תליא, מאד שלוב בשאלה של איך היהודים רואים את אופייה היהודי והדמוקרטי של המדינה, איך הערבים רואים את אופייה היהודי והערבי של המדינה, איך הערבים רואים את השאלה של אופייה היהודי והדמוקרטי של המדינה. אני מסכימה עם סמי, צריכים לעשות עבודה בשני המחנות ולא רק באחד. עאדל אמר לנו: הערבים אזרחי ישראל מוכנים למה שהוא קורא ויתורים - לא חשוב כרגע איך נקרא למילה הזאת - ברמה הסמלית ולא רק ברמה הסמלית; שהמדינה הזאת אמנם תהיה מדינה יהודית. כי אם היא לא תהיה מדינה יהודית, אז הרעיון של שתי מדינות לשני עמים, כמו שאומר מיקי, הולך קפוט. זאת אומרת כל הרעיון של שתי מדינות לשני עמים, זה שמדינה אחת מהן היא מדינה יהודית, מדינת הלאום של העם היהודי, ויחד עם זה רגישות למיליון שאינם יהודים. ורגישות של הערבים שאומרים: אנחנו מוכנים שלסמלים, רובם ככולם, ואולי למשהו מהחיים של המרחב הציבורי כאן, יהיה אופי יהודי. אבל זה כאשר ישנה רגישות לנושאים אזרחיים, לנושאים של שוויון אזרחי. זאת הנקודה שלפי דעתי מיקדנו אותה בכל הדיון הזה, כך אני רואה את זה, ומכאן צריך לעשות את המשך העבודה בקבוצה הזאת. אם כאן תהיה לנו אמירה משמעותית שתאפשר לציבור הערבי ולציבור היהודי לעשות את העבודה שעוד נותרה לעשות, אז עשינו כאן משהו, יש לנו אמירה, יש לנו מסמך שאתו אפשר לבוא לציבור.

דוד קרצ'מר:

אני לא אחזור על הדברים שנאמרו. אני אתייחס רק לשאלה אחת, מה העתיד של הקבוצה הזאת, מה אנחנו אמורים לעשות. ברור שנאמרו כאן היום דברים קשים. הדיון היה מרתק, אפשר לומר, ואני באמת חושב שבמידה מסוימת גם קצת מעודד. אני לא ידעתי למה לצפות כשהגעתי היום. אני חושב שעצם היכולת שלנו לקיים את הדיון הזה, לשמוע את העמדות אחד של השני ולנסות להתמודד אתן, היא כשלעצמה מאד מאד מעודדת.

אני מאד חרד לעתיד החברה שבה אנחנו כולנו חיים, ובמיוחד ליחסים שבין יהודים וערבים. אני נוטה לחשוב, שאם הקבוצה הזאת לא תוכל לנסות להתמודד עם הבעיות האלה, ולהציע איזשהו מסמך שיכול להוות בסיס לפתרון, אז אוי ואבוי לנו. לכן אסור לנו לוותר. בכיוון הגדול אני בצד של סמי. אני חושב שאנחנו לא יכולים לעשות את מה שרותי מציעה, וזה רק להתרכז, אפשר לומר, בבעיות הפרקטיות, השוטפות יותר. אני די נוטה להסכים, שלגבי הבעיות האלה, למרות שלא לגבי הפרטים, יש הסכמה די רחבה ואנחנו לא יכולים לתרום הרבה. לכן המסקנה שלי היא שאין לנו ברירה. אנחנו חייבים לקחת את הדיון שהיה היום כנקודת מוצא לדיון בשאלה שאתה מציג, סמי, ושבעצם עאדל גם זרק על השולחן, האם אנחנו כן יכולים להגיע בקבוצה הזאת, לאיזשהו קונצנזוס לגבי השאלה מהי מדינה יהודית ודמוקרטית, שבה הערבים במדינת ישראל יכולים לחיות עם התחושה של שותפות ושל השתתפות שווה.

האלה אספניולי: אני גם מעריכה את הדיון שהיה כאן היום, עצם העובדה שאנחנו שמענו דברים

משני צדדים גורמת לי לצאת מכאן גם עם הרגשה שיש עוד מה לעשות ויש עוד על מה לחשוב. אני חושבת שאצלנו בתוך הקבוצה, גם הערבית, הרבה נושאים אולי לא מגובשים, כי לא היו דיונים בחברה הערבית על אופי המדינה ועל הדברים האלה. אני מרגישה שבאמת יש לנו עוד נושאים לחשוב עליהם ולגבש עמדות, ובמיוחד אחרי מה ששמעתי כאן אפשר להגיד שיש לי קצת מחשבה חדשה.

סמי סמוחה: גם אני רוצה להגיד משפט. אני חושב שהשאלה הזאת שאני הצגתי, איזה מדינה יהודית תהיה קבילה על שני הצדדים, מהווה איום על שני הצדדים. פשוט שיהיה לכם ברור. זה איום על היהודים כי היהודים לא רוצים לפתוח את השאלה הזאת, ועבור הערבים זה בוודאי איום עוד יותר גדול, כי הם מעולם לא עסקו בשאלה הזאת.

רות גביזון: לאור זה אולי נחליט שניפגש עוד פעם על הצעת חוק השבות.

ראסם תמאיסי: השאלה אם זה חכם לדון על הדברים שמהווים איום...

משה ארנס: אני רוצה להוסיף משהו. יש פה שני נושאים שעליהם דובר והם מעניינים

ומסקרנים מאד. אני לא יודע אם הגוף הזה או מישהו יכול בכלל לפתור אותם.

אחד מהם זה הסכסוך היהודי ערבי, איך מביאים אותו לקצו. השני זה מה

שאתה אומר, למה היהודים מתכוונים כשהם אומרים מדינה יהודית ולמה

הערבים מתכוונים. אבל יש נושא שלישי שאנחנו מתייחסים אליו כאל דבר מובן

מאליו, וזה הנושא של התייחסות שוויונית לאוכלוסיה הערבית בישראל.

הפרכתם לאזרחים ושותפים שמזדהים עם המדינה. יכול להיות שזה היה בקווי

היסוד, יכול להיות שאמרו את זה בעבר. אבל לא עושים שום דבר. אין תהליכים,

אין אנשים, אין מיסוד של התהליכים האלה. שום דבר. שום דבר.

הדבר הזה הוא הדבר שלכאורה, אם ניתן לו איזשהו קיטור, אולי יתחיל לנוע.

לגבי כל היתר, מה אנחנו נתרום פה?

סמי סמוחה: זה יעשו רק אם תשתנה הקונספציה. הם לא עושים משום שהם ממשיכים את

אותה קונספציה של מדינה יהודית.

משה ארנס: לא, הקונספציה של מדינה שיש בה שוויון לכל אזרחיה קיימת, אבל לא

מגשימים את זה, לא מבצעים את זה.

האלה אספניולי: זה רק הצהרה. זה הצהרות.

משה ארנס: נכון, זה רק הצהרה.

מרדכי קרמניצר: טוב. אני חושב שזה די ברור שאנחנו ממשיכים ושכדאי לקבוע לנו -

רות גביזון: אנחנו צריכים עוד פגישה אחת לפחות כדי לראות אם את ההסכמה הכללית

הזאת אפשר לגבש למעשה.

מרדכי קרמניצר: עכשיו, מה שהיה יכול להיות מאד מועיל ומאד רצוי, זה אם היינו מקבלים

הערות על המסמך, לקראת זה שאנחנו נתכנס, וועדת הניסוח, בעקבות הדיון של

היום, בייחוד בנושא של מדינה יהודית ודמוקרטית. על מנת שנוכל לראות אם

אנחנו יכולים להציע ניסוח מוסכם, כולל דיון בחוק השבות ובנייר שבזמנו הכינה

רותי על חוק השבות, כך שוודאי שיהיה לנו מה לעשות בשעות האלה.

מיכאל איתן: אני הייתי מציע לא ללכת רק לקטע הזה, אלא לקחת את שלושת הפרמטרים

ביחד. כל הזמן ביחד.

מרדכי קרמניצר: בסדר. אנחנו ממשיכים לעבוד על המסמך השלם, ולכן אני מבקש הערות

למסמך השלם.

מיכאל איתן: סליחה, שניה אחת. אני חושב שאני רואה מה תהיה הדינמיקה של הרעיון הזה,

אני מפחד שהיא לא תלך טוב. צריך לנסות באיזושהי צורה לנסות לשמור על

הצורה של הדיון, שלא נצא מהדיון הזה היום רק עם איזשהו חידוש שעלה כאן

בשולחן. אני אומר שאנחנו עוד בעצמנו לא מגובשים אז תנו לנו רגע לחשוב,

מאחר ואני רוצה שזה יצליח, מוכרחים לחשוב על הליכה עם הצד השני במקביל.

עאדל מנאע: זה ברור מאליו. אני לא אתן לכם לדבר רק על חוק השבות.